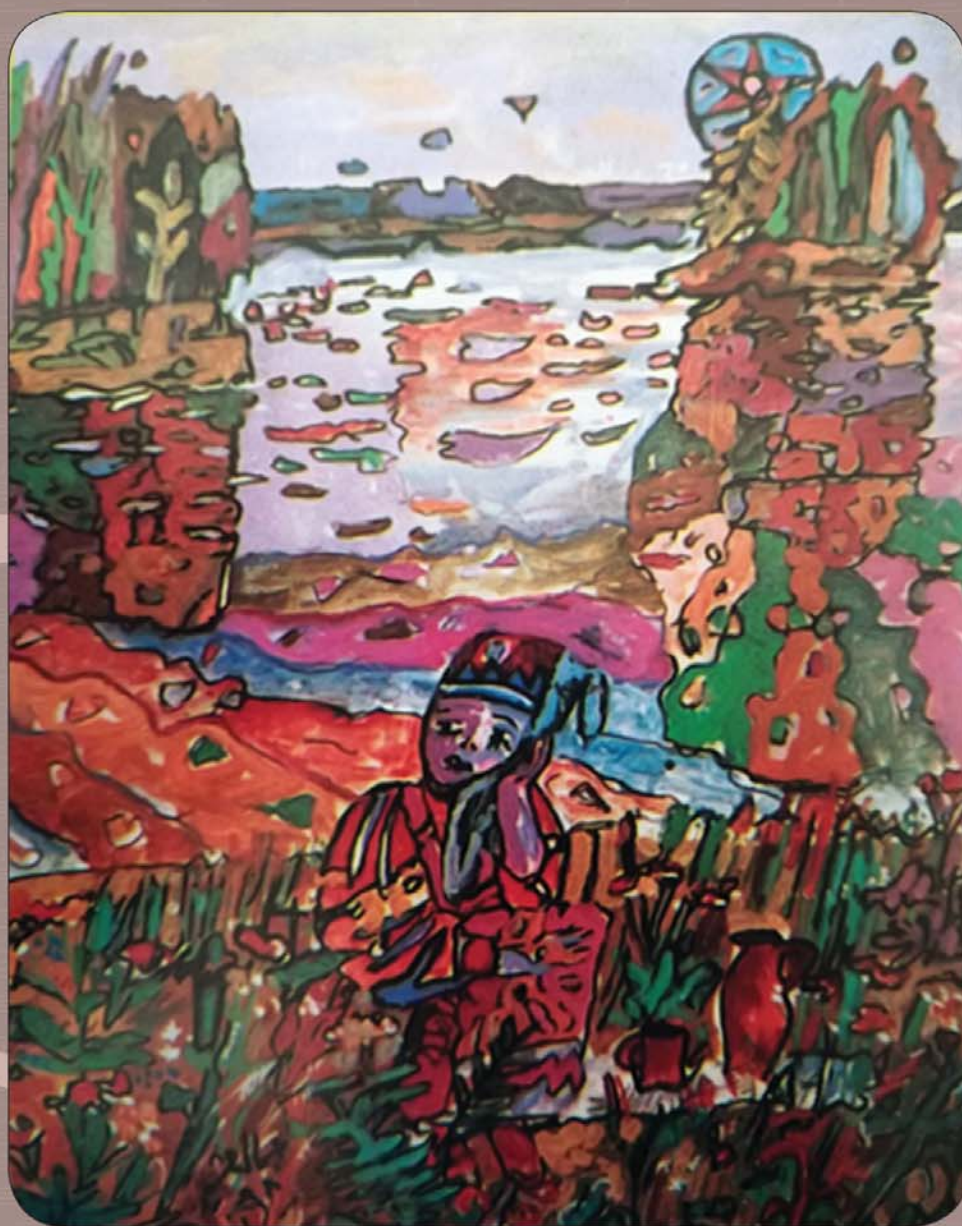

گۆتتین پشینان

د ناقبەرا چاندا جفاکی و پەروەردەیا خیزانی دا

د. ئەحمەد قەرەنی

ههولیر ۲۰۱۹

گۆتینیڭ پېشىنان
د نایبه‌را چاندا جفاکی و
په‌روه‌ده‌یا خیزانی دا

گۆتین پِشینان
د نابقهرا چاندا جفاکی و
پهروهردیا خیزانی دا

د. نه حمه د قهره نی

- * ناقیّ به ره می: گوتنن پشینان
- د ناقبه را چاندا جفاکی و په روه رده یا خیرانی دا.
- * نقیسه ر: د. ئه حمه د قهره نی.
- * بهرگ و سه رپه رشتی هونه ری: عوسمان پیرداود.
- * تابلوی بهرگ: جه مال موشیر.
- * نه خشه سازی: عیسام موحسین.
- * چاپ: چاپی یه که م - ۲۰۱۹.
- * چاپخانه: چاپخانه یا فره ج پرینتینگ.
- * له بهر یوه به رایه تی گشتی کتبخانه گشتیه کان ژماره ی سپاردنی (۲۷۴۸) ی سالی (۲۰۱۹) ی پیدراوه.

دیاری:

بۆ گیانی پاکۆ مەلامەحموودی دیرشەوی و
هەر کەسەکی ل سەر ریبازا وی دچیت و
فیانا وهلاتی و پرهنسیپین پیروۆز
د خزمەتا جفاکی دا هەفسەنگ دکەت

نافه روك

۹	پيشه كى
۵۶-۱۳	پشكا يه كى: چارچويڻى تيوريى كارى
۱۵	توهه رى يه كى: تيرمنولوزىيا گوتنن پيشينان و هه قبه ندييا وان ب ئهده بى قه
۲۷	توهه رى دوويى: فاقيركنا جورين گوتنن پيشينان و خه سهله تين وان يئن چاندى و زمانه فانى
۴۲	توهه رى سيى: پرسگريكا فه لسه فه يا ديرشه وي د نافهه را هزرا كردارى و هزرا شيكارى دا
۱۰۱-۵۷	پشكا دوويى: خيزان
۵۹	توهه رى يه كى: تيگه ها خيزانى و مه رجين پيكهاتنا وي
۷۲	توهه رى دوويى: جورين خيزانى و رولى ئه ندامين وي
۸۸	توهه رى سيى: شيوازين زيانا خيزانى و چاندا وي
۱۳۹-۱۰۳	پشكا سيى: پلانا ئه نجامدانا شرفه كرنا گوتنن پيشينان
۱۰۵	په يقه ك
۱۰۶	توهه رى يه كى: ريژه يا گوتنن نافه روكه كا په روه رده بى هه ي
۱۱۳	توهه رى دوويى: هنده ك نافه روكين په روه رده بى ئه ريئى
۱۲۵	هنده ك نافه روكين په روه رده بى ئه ريئى
۱۳۴	توهه رى سيى: هه قبه ركرنا ريژه يا ئه ريئى و نه ريئيا گوتنن پيشينان
۱۴۰	ئه نجام
۱۴۳	ژيدهر و سه روكانى
۱۵۱	پيرستا نافديران
۱۵۴	في هذا الكتاب
157	In this book

هه و النامه ی کتیب

پيشه‌كى

د ئه‌قى كتيبى دا، كو فه‌كولينه‌كا شروقه‌كارييه، هه‌ول هاتيه‌دان پامانين پوره‌دهيا خيزانى د گوتنين پيشينانين كوردى دا بهه‌لسه‌نگينيت. ژ بو ئه‌قى مه‌به‌ستى كتيبى (مشتاخا چيا ژ گوتنين پيشيا) يا مه‌لا مه‌حمودى ديشه‌وى هه‌لبژارتيه و وه‌ك نمونه هاتيه وهرگرتن.

هوكارى هه‌لبژارتنا ئه‌قى كتيبى ژى، ئه‌و بوويه، كو ئه‌و گوتن ب سه‌رهاتى و چيروكين وان فه، پشكه‌ك بوون ژ بيرو باوه‌رپين خوه‌ديى وي. ژ نيزيك فه ناگاداربووم، كو ئه‌وى جواميرى ته‌فايا وان ژبه‌ربوون و د ژيانا خوه يا پوزانه دا بكاردهينان و لايه‌نه‌كى گرنگى هزرا وي بوون و پيگيرى ژى پى دكر.

هزرا هه‌ر مروقه‌كى بنه‌مايه‌كا سه‌ره‌كويه ژ كه‌سايه‌تيا وي. ئه‌و كه‌سايه‌تى ب درستی خويا دبیت، ده‌ما مه‌هاى ژ شيوازي وي يى ناخفتنى دبیت. كه‌سايه‌تيا مه‌لا مه‌حمودى ژى ب هزر و شيوازه، ل سه‌ر چه‌ند ستوونين بنه‌جه‌ ناڤابوو. پوره‌دهيا خيزانى ژى يه‌ك ژ ئه‌وان ستوونان بوو، له‌وما مه‌ ئه‌و گوتن هه‌لبژارتينه بين جه‌خت ل سه‌ر ئه‌قى ده‌زگه‌ه‌ى جفاكيى بچوك كويه.

ل قي‌ره له‌وانه‌يه پرسياره‌ك سه‌ره‌لبدهت، ئه‌و ژى ئه‌فه‌يه كو: گه‌له‌ك گوتنين ديكه د كتيبىن هه‌فشيوه‌يى (مشتاخا چيا ژ گوتنين پيشيا) دا هه‌بن، ژ ئاليى پوره‌دهيا خيزانى ژى فه پتر كاريگه‌ر بن، بو نه‌هاتينه هه‌لبژارتن؟ ئه‌فه پرسياره‌كا ره‌وايه، لى مه‌ ب كاره‌كى فه‌ر و پيدفى نه‌زانى، چونكه ئه‌وى كاري سنوره‌كى فره‌وان وهردگرت و د گشتگيريا خوه دا، نارمانجين وي به‌ربلاڤدبوون.

ژبه‌ر ئه‌قى هوكارى سلال، جه‌خت ل سه‌ر يه‌ك كتيب هاتيه‌كرن. سه‌ره‌پاي ئه‌وى چه‌ندى ژى، ل دويڤ پيتڤيى، كه‌ت و مات گوتن ژ كتيبىن ديكه ژى هاتينه وهرگرتن. راستيه‌كا ديكه هه‌يه، يا فه‌ره بهيتته گوتن، كو گوتنين پيشينان ژ ئاليه‌كى فه داهينانه‌كا مللييه و ده‌رپينى ژ لايه‌نه‌كى چاندا جفاكى دكه‌ن، ژ ئاليه‌كى ديكه فه، ده‌روازه‌يه‌كا ده‌ستخوه‌شه بو چوونه د ناڤا پرۆسه‌يا هويبوون و فيركرنا گيرسه‌يى دا. د ئه‌قان هه‌ردوو دوخين ناڤبرى دا، ژيده‌رپين ب پيت و به‌ره‌مدار په‌يدا دبن و ده‌ورپه د فه‌پيژا چاندا پوره‌دهيى دا. ئه‌قى چاندى ژى

پۆلۆ خوہ د داپشتنا سیاستا پەروردهییا فەرمی دا هەیه، لەوما ئەنترۆپۆلۆژیا پەروردهیی گرنگیا خوہ هەیه و جەهکی کارێگەر ژێ د فەکۆلینین جفاکی و سایکۆلۆژی دا گرتییه.

گەلەک فەکۆلین ل بارە ی ئارێشەیی پەروردهیی و کێشەیی هەردوو پڕۆسەیی فیروون و فیرونی ل هەری می هاتینە کرن. ل دویف زانیاریا مە، ئەو فەکۆلینین ل دۆر هۆکارین دەر فەیی کو باندۆرا خوہ ل سەر ئەوان هەردوو پڕۆسەیان هەیی دکیم. گۆتینین پێشینان ب گشتی و ب تایبەتی پەندین پێشینان، لایەنەکن ژ چاندا جفاکی و باندۆرا خوہ یا دەر فەیی ل سەر ئەوان پڕۆسەیان هەیه. نافەرۆکا ئەفی کتیبی ژبو پێگەها گۆتینین پێشینانین کوردی د چاندا جفاکی دا هاتیە تەرخان کرن. ل دویف قەوارەیا ئەوی پێگەهی ژێ، باندۆرا وان گۆتنان ل سەر پڕۆسەیا پەروردهیا خیزانی ب گشتی و دانانا کتیبین پڕۆگرامین خوەندن ب تایبەتی هاتیە دەستنیشان کرن.

فاقیرونا گۆتینین پێشینانین کوردی، کو پامانین پەروردهیی بخوہ فە دەه لگرن کارەکی ساناهی نییه. ئەو کار زەحمەتر دبیت، دەما ئەو پاستی دەیتە سەلماندن کو سەر جەم گۆتینین پێشینانین کوردی ب شیۆهیهکی زانستیی سیستەماتیک نەهاتینە پۆلین کرن. ئەو خەباتەکا قورسە و بارهاندنا وی هیشتا زەحمەتر دبیت، چاخ تنی ئەو گۆتینین هەقەبەندی ب پەروردهییا خیزانی فە هەی بهینە هەلبژارتن. ئەو هەولدان هیشتا ئالۆزتر دبیت دەما پامانین وانین ئەرینی و نەرینی ژهەقدو بهینە جودا کرن.

ل پە ی هەبوونا ئەقان هەر سی حالەتین نافبری، پرسیارین ئارێشەدار د ناوەندین خوەندن دا ب گشتی و ل جەم فەکۆلەران ب تایبەتی درست دبن. هەول هاتیەدان بەرسقین وان پرسیاران ب شیۆهیهکی زانستی بهینە فەدیتن.

هەرچەندە هەموو گۆتینین پێشینان پەهەندەکا پەروردهیی تیدا هەیه، ل د ئەفی کتیبی دا، تنی ئەو گۆتینین پێشینان هاتینە هەلبژاتن و شرو فە کرن کو پاستوراست پامانین پەروردهیا خیزانی بخوہ فە دەه لگرن و ب هویرک ئارمانجین ئەفی کاری راستەری دکەن.

پیکھاتہ یا ئے شیرى چہند مہزن ژى بیت، لى خہسلەت و ئەرك و پيؤہندكارينى وى
دگەل خيزانا بايؤلؤژى دا ھەر دميين و تیکھەلکيش دبن. د تەوہرى سىيى ژى دا،
جەخت ل سەر شىوازين ژيانا خيزانى و چاندا وى يا جقاكى ھاتيه کرن.
پشکا سىيى، ژيو پلانا ئەنجامدانا شروؤفە کرنا گؤتنين پيشينان ھاتيه
تەرخانکرن. ئەو شروؤفە کرن ژى سى تەوہران ب خوە فە دگريت: تەوہرى يەكى ل
بارەى پيژەيا گؤتنين نافەرؤکە کا پەروەردەيى ھەى و دەرئەنجاما سەنگا پيژەيى
يا وان دەستنيشان دکەت. تەوہرى دوويى ھندەک نافەرؤکين پەروەردەيى ئەرینى
يىن گؤتنين پيشينان شروؤفە دکەت. تەوہرى سىيى ژى ھندەک نافەرؤکين
پەروەردەيى نەرینى يىن گؤتنين پيشينان ليکدەتەفە و ل داويى پيژەيا ئەرینى و
نەرینى يا وان ھەقەر دکەت و ئەنجامين شروؤفە کرنا وان ژى بەرچاؤدکەت.

ئەھمەد قەرەنى

ھەو النامەى کتیب

پشکا یه کی
چارچویشی تیوری کارى

ته وهرى یه کی: تیرمنولوزییا گوتنن پيشینان و

هه فبه ندییا وان ب ئه ده بی فه

ته وهرى دوویى: فافیرکنا چورین گوتنن پيشینان و
خه سه تین وان یین چاندی و زمانه فانی

ته وهرى سییى: پرسگریکا فه لسه فه یا دیرشه وی

د نافه را هزارا کرداری و هزارا شیکاری دا

هه و النامه‌ی کتیب

تهوهري يهكي:

تيرمنولوژيا گوتنين پيشينان و هه قبه ندييا وان ب نهدهبي قه

گوتنين پيشينانين كوردى ل ژير چه ندين زارواهيان دهينه كومكرن و پولينكرن و به لافكرن. ب پيوست دزانين، كو نهوى تيكالزبونى د نهقى تهوهري دا سه رراست بگهين. (په ندين پيشينان) پتر هه موو زارواهيان بكار دهيت. لهوما ژ بو شروفه كرنا پيناسه و تيگه ها گوتنين پيشينان دى ژ زارواهيا په ندين پيشينان ده ستپيگهين. نه و ژى وهك پيگهاته يه كا زمانه فاني ژ دوو په يقان پيگهاتيه: (په ند) كو ب واتايا (حكمة - مثل، Aphorism) (ليژنه، ۲۰۰۶: ۱۳۸) دهيت و (پيشينان) واتايا (الاسلاف، المتقدمون) (موكريانى، ۱۹۶۱: ۱۵۳) ددهت. هه ردوو پيگه ب پامانا گوتنين مفادارين ل سه ر زارى خهلكى بهرى چى بووينه دهيت.

د نهدهبي فولكلورا كوردى ژى دا، هيشتا ب درستي جهى خواه د فرههنگين تيرمين نهدهبي دا نهگرتيه. د هندهكان دا (په ند) ژ بو (Aphorism) بكارهاتيه و دهه مان وهخت دا ژ بو (Proverb) ژى بكارهاتيه (سه جادى، ۲۰۰۲: ۳۶). د هندهك فرههنگين تيرمين نهدهبي بين كوردى يى ن ديكه دا كرينه سى جور: ژ بو (Aphorism) كورته وته و ژ بو (Proverb) په ندى پيشينان و ژ بو (Maxim) قسهى نهسته ق بكارهاتينه (سه جادى، ۲۰۰۴: ۱۱۶-۱۱۷). د هندهك فرههنگين نهدهبي بين ديكه دا تيرما (په ند) ژ بو (Aphorism) ههروهسا ژ بو (حيكمهت - Maxim) ژى ديت و د شروفه كرنا وى دا دبيژيت كو ((نهفوريزم په نديكه يان چركردنه وهيهكى ماناداره مروفه به تيبينى ناوهوى خوى دهري ده بري، هه رچى په ند يان حيكمهته (Maxim) زياتر تيبينيه بو دهروهه، بو سه نهوانى ديكه)) (عومه، ۲۰۰۵: ۸-۹) و (Aphorism) ژبو قسهى نهسته ق بكارهاتيه. قسهى نهسته ق ژى د نهدهبياتين كوردى دا، ژبو هه ر سى تيرمين نهفوريزم و ماكزيم و ئيپيگرام (Epigram) بكارهاتيه. نه قه ژى ژ ناليى پيگهاتيه واتايى قه، دى تيكاليزيه كا ديكه يا دوو لايه نه درست كهت.

ژ ناليهكى قه كو په ند و قسه يين نهسته ق دوو تشتين جودانه، ژ ناليهكى ديكه قه كو قسه يين نهسته ق ژ بو سى تيرمين جودا بكارهاتيه. ژبلى نهوى ئيشكاليهتى، چه ندين نالوزيين ديكه بين زارواه سازى و په وانبيژى و په خنه يى ژى

درست دبن. بۆ نمونه خالین وهکیهک و ژیکجودا د ناقبهرا پهندين پیشینان (Proverb) و پهژنان (Idiom) دا ژی هه نه. هه رچه نده هه ول هاتینه دان کو جیاوازیین وان بهینه دهستنیشانکرن (Aslan, 2006: 202-206)، لی ئه وهه ولدان نه گه هشتینه ئه نجامین گومانپ. سه ره پای ئه وی چهندي ژی، تیکهه لیهک د ناقبهرا پهژن و سارکازم دا هه یه و د چهندين کتیپین پهندين پیشینان دا ب یهک جور هاتینه دانین.

د ئه فان شهش جورین سلال دا، کو هندهک ئه ده بی و هندهک زمانه فانینه. ته فایا وان ته فلیهه قبووینه و ل ژیر ناقونیشانی پهندين پیشینا هاتینه وه شاندن. ئه فان ئیشکالیه تین سلال، گه لهک ده رگه ه ل بهر فه کۆله رین ئه ده بی فولکلورا کوردی فه کری هیلاینه. ئه گه ر ژ ئالیی راما نا فه رهه نگیا زمانی فه ژی وه کهه قیهک د ناقبهرا وان جوران دا هه بیت، لی ژ ئالیی فه رهه نگیا تیرمین ئه ده بی فه شهش تشتین جودانه، ب تایه تی کو ئه گه ر هندهک ژ ئه وان پهنان خوه دیی وان دیار نه بیت و ب ئه ده بی فولکلوری بهینه دانان و هنده کین دیکه ژی بیژهرین وان دیار و بهرنیاس بن و ب ئه ده بی مللی بهیته دانان (په سوول، ۱۹۷۹: ۱۰۴-۱۰۵). د هه ردوو حاله تان دا، دهستنیشان نه کرنا تیرمین پیقانه یی ژ بۆ ناقلینانا ئه وان تیگه هین ئه ده بی و زمانه فانین سلال - کو نیزیکیاتیهک د ناقبهرا ئه وان دا هه یه - کیشه و ئاریشه یین زانستی ژ بۆ فه کۆله ر و فولکلورناسین کورد درست کریه، له و ما ژی هه تا نها گه لهک ژ ئه وان فه کۆله ران پشت ب په یقین فه رهه نگین زمانه فانی فه به ستیه.

پتیا فه رهه نگین زمانی کوردی ژی ل دویف دیالیکتین وی دهینه دانان. هه ر دیالیکته کی زاراو هیهک (تیرم) ژیرا هه لبرارتیه. هندهک جارن د هه مان دیالیکتی ژی دا چهندين زاراو دهینه دیتن. هه بوونا چهندين زاراو هیان ژی ژبو یهک تیگه ه، راما نا ئه وی چهندي ددهت کو ئه و تیگه ه بی زاراو ه مایه فه. له و ما تیگه ها گۆتنین پیشینان ل جه م خرپه کهر و فه کۆله ران ژی ب چهندين جوران هاتینه ناقکرن و - ژبه ر نه ده رکه فتن ژ بابه تی - تنی دی هندهک ژ ئه وان جوران دهستنیشان کهین کو: ئیسماعیل حه قی شاوه یسی ب (قسه و په ند) (شاوه یس، ۱۹۳۳) ناقکرینه و مه عروف جیاوکی ب (بیژ و په ند) (جیاوک، ۱۹۳۸) و مه لا مه حمودی دیرشه وی ب

(گۆتئین پېشیا) (دیرشهوی، ۲۰۰۰) و چیا مازی (Mazi, 2005) و صالح ئۆمەری (Omeri, 1992) ب (گۆتئین پېشیا) و جگەر خوینی ب (گۆتئا پېشیا) (جگەر خوین، ۱۹۵۷) و مسعود خالد گولی ب (گۆتن و پەندین پېشیا) (گولی، ۲۰۰۰: ۱۱۸) و د. مارف خەزەندە ب (گەپی و مەنی) (خەزەندە، ۲۰۰۳: ۲۰۰) ھاتینە تۆمارکرن. ھەرچەندە پەندین پېشیا ئۆز کوردی ل ژیر ئەوان ناھونیشانی^(۱) سلال دا ھاتینە تۆمارکرن ل ناھەرۆکا ئەوان یەکە، ئەفە ژی ((ئەو راستییە دەردەخەن کە لە بنجدا ئەم پەندانە یەکیکن و لە گەشت و گەپان دان لە ناو ھەموو دیالیکتەکانی زمانی کوردی و لە زۆر شوین دا لە گەل پەندی نەتەو ھاوسپیکان و ھەموو میللەتانی سەر پووی زەوی یەکتەری دەگرنەو)) (ھەر ئەو ژیدەر: ۲۰۰)، لەوما ژی فیکچوونەک د ناھەرۆکا فۆرم و ناھەرۆکین زۆربە ی گۆتئین پېشیا ئۆز دەفۆکین جودا یین زمانی کوردی دا ھە یە. چ ب پیا وەرگرتنی بیت، یان ژی ھەفیشکیەک د ناھەرۆکا ژیدەرین پەیدا بوونا وان دا ھەبیت. ئەفە ژی ئاسانکاریەکی ژ بو خرفەکەر و ئامادەکاری گۆتئین پېشیا ن دکت.

ھەبوونا ئەوان ھەموو ناھونیشانان ژی، بو خرفەکەر ان رپگرەکا زانستی نیە. ئەگەر کیشە یەک ژی ھەبیت، ئەفە کیشە یا ئەوان سازییانە یین ھەفەندی ب پسپۆریا تیرمۆلۆژیا زمانی کوردی فە ھە ی. ژیر کو ئەو تیرمۆل ل سلال ھاتینە بەسکرن ب چەندین شیوہ یان و بو چەندین مەبەستان بکار ھاتینە، ئەفە ژی تیکالزبوونەکا چەند سەرە درست دکت. ژ کارین ھەرە پېشیا ئۆز پسپۆرین فۆکلۆرا کوردی ژی پرسگریکا زاراوہ سازییە، کو باش نیە بەیتە گویرۆکرن. ئەو کتیبیا مە ژی ھەلبزرتی (مشتاخا چیا ژ گۆتئین پېشیا) یا فەدەر نیە ژ ئەوی ئالۆزی^(۲)، ل د فەرپژا شرووفە کرنا بابەتان دا، دی ھەول ھیتەدان کو ھندەک ژ ئەوی تیکالزبوونی فەرەفینتەفە.

^۱ ژبەر زۆریا ئەوان ناقلیکرنا ب پیدفی نەھاتە زانین، کو ھەمی بەیتە تۆمارکرن، چونکە ئەوین ھاتینە ریزکرن مەبەست و ئارمانجا ئەفی فەکۆلینی بھ دەین.

^۲ ل ژیر ناھونیشانی (پامانین پەرودەبیا خیزانی د پەندین پېشیا دا - پرتووکا (مشتاخا چیا ژ گۆتئین پېشیا) وەک نمونە) مە فەکۆلینەک ئامادە کربوو و ژ ئالی کۆفارا زانکۆیا زاخو فە ھاتبوو پەسەندکرن. سوود ژ ئەوی فەکۆلینی ھاتیە وەرگرتن و بوویە بنەکۆکا ئەفی کتیبی ژی.

تیگه‌ها په‌روه‌ده‌ییا گوتنن پشینان

په‌ندین پشینان د فولکلورا کوردان دا دهینه پیناسه‌کرن کو ئاخفتنه‌که و تیدا ((فلسه‌فه و تیروانین و هوشمندی میلله‌ت به‌رسته‌یه‌کی کورت و پیرمانا د‌ه‌رده‌بردیریت)) (ئیبراهیم، ۱۹۸۴: ۸). هۆکارا ئه‌وی د‌ه‌رپرینی ژی دزق‌پته‌فه، کو ئه‌و په‌ند ((ژ بو ئه‌ده‌با مروشان هاتنه‌گوتن، مروف دکاره بپیژه‌کو ل جهی په‌روه‌ده‌یی کیم بوویه ئان تونه بوویه و پراگهاندن کیم بوویه، هاتنه‌گوتن. هه‌تا مروف دکاره بپیژه‌کو ژیده‌ره‌کا گوتنن پشینان ل هه‌ر وه‌لاتی، گوندن. ژ به‌ر کو ل گوندان خوه‌ندن کیمه و مروف هی پر ب په‌یقی رامانین خوه‌ د‌ه‌ر دکن. ژ خوه‌ د‌ شباندن و په‌مزین گوتنان ده‌ ژی ئه‌ف دیار ده‌)) (Mazi, 2005: 9). ئه‌و بوچوونه ژی نیزیکی ئه‌وی باوه‌پیی یه‌ کو ((په‌ندین پشینان به‌ته‌واوی شه‌قلی ده‌وری موسلمان بوونی له‌لایه‌که‌وه‌ تیا‌یه‌و له‌ لایه‌کی تره‌وه‌ به‌ پو‌شنی دیاره‌ که‌ به‌ره‌می کاتی ده‌ست دانه‌ کشتوکال و پاش ئه‌و پله‌یه‌ی ژیانی کومه‌لایه‌تییه‌)) (په‌سول، ۱۹۷۹: ۱۲۲). ئه‌و هه‌ر دوو بوچوونین سلال، کو یا یه‌کی جه‌خت ل سه‌ر فه‌لسه‌فه‌بوونا په‌ندان دکه‌ت و یا دوویی ژی ئالیی په‌روه‌ده‌بوونا وان لیک‌ده‌ته‌فه، هه‌ر دوویان هنده‌ک زیده‌روویی تیدا‌یه‌ و تیکالزبوونه‌کا هزری درسته‌ک‌ن^(۱). هه‌رچه‌نده‌ ده‌ست‌نیشانکرنا په‌یدا‌بوونا وان کاره‌کی ساناهی نیه‌ چونکه ((له‌ زه‌مانیکی کونه‌وه‌ که‌وتونه‌ته‌ زمانی کوردی، چو‌نیه‌تی ژیان و په‌وشت و بیر و باوه‌ریان پیشان ئه‌ده‌ن)) (سه‌جادی، ۱۹۵۲: ۱۰۶). د هه‌ر دوو حاله‌تان دا، ئه‌و ئه‌زموونگه‌رییا ته‌کنیکی ئه‌نجامه‌کا جه‌ده‌لییه‌ د‌ نا‌قه‌را ژیانا مروفی و سروشت و کار و کریارین وی دا، له‌وما شیوازه‌کی په‌وانبیژی یی کورت و هه‌فپچکری ب زارگوتنه‌کا ئاشکرا هه‌یه، کو ل سه‌ر شه‌نگستین چیژ و په‌وشت و بیروپاین گه‌ل ئاقابوویه (صالح، ۱۹۷۱: ۲۳). ل دویف ئه‌فان بوچوونین سلال دا دیار دبیت، کو په‌ندین پشینان د نیف جفاکین کشتوکالی دا په‌یدا‌بووینه و د نیف هه‌قبه‌ندیین کومه‌لایه‌تی دا د گولفه‌دانه‌کا به‌رده‌وام دانه‌.

^۱ شروقه‌کرنا ئه‌وی لیک‌دانه‌فه‌یی ژی پیدفی ب فه‌کولینه‌کا تابه‌ته، کو راسته‌خوه‌ هه‌قبه‌ندی ب بابه‌تی مه‌ فه‌ نییه، له‌وما جهی وی د ئه‌فی کتیبی دا نابیته‌فه.

د جفاکا کشتوکالی دا ((خه لکي گوندان مل ب مل ل گه ل سروشتي دژين، لي د گه ل هندي ژي دا تشته کي ژ قانونين سروشتي نزانن. نه گه ر هنده ک بزنان ژي لي د ژيانا خوه دا بکارناهيئن)) (غاندي، ۱۹۵۹: ۱۲۵). نه قی نه شاره زابووني وه کريه کو تا ک ملکه چي هزرا دهسته جه معيا عيل و نه شيري بيت. نه شيت وه ک تاکه کي سه ربخوه هزر بکه ت. په روه رده بوونا تا کي پتر کرداري بوويه، کو فيري کاري ببیت و پيدفيين ژيانی بو خيزانا خوه دابین بکه ت. به روقاژي نه قی چه ندي ژي، بوچوونه کا دیکه هه يه، کو خه لکي گوندان شانازی ب نه خوه نده وارييا خوه دکر و نه دقيا زاروکين وان بکه قنه ژير فه رمانين چو ماموستايان و بهينه دهسته موکرن و پاشي بکير خوه نه هيئن^(۱). نه قان هه ر دوو حاله تين هه قذر، باندوره کا راسته وخوه ل سه ر پيوه نديين د ناقبه را ژيانا گوند و شاري دا هه بوويه و هه يه، له وما ژي ده ما فه کولينه کا زانستي ل باره ي گوتنين پيشينان ده يته کرن، پيدفييه هنده ک تيبيني ل بهر چاډ بهينه وه رگرتن و د بهرنامه پيژييه کا توکمه دا بهينه فاقير کرن. نه و بوچوون پتر هه ستيار دبیت چاخ ي بابه تي وي فه کولينی هه قبه ندي ب لايه ني په روه رده يا فه رمي (فيکرنا گشتي) فه هه بيت، چونکه په روه رده يا فه رمي ل ژير باندورا دوو جه مسه رين ته قليهه قبوويي دا ده يته بريغه برن:

- جه مسه ري يه کي سيسته ما فيرکرنی و شيانين فيربوونا قوتابينه ل ناقه ندين خوه ندي دا، نه قه ژي ب باندورا هندور ده يته ناسکرن.
- جه مسه ري دوويي ژي چاندا گشتيا جفاکي يه کو راستوراست ژ ئاليي ده رقه يي فه و ب پيا خيزان و سازيین جفاکي فه نه وي چاندا گشتي باندورا خوه ل سه ر سيسته ما په روه رده يا فه رمي هه يه .

^۱ د نه قی بوچووني دا، پارادوکسه کا کاريگر ده يته ديتن و هه قبه ندي ب پرؤسه يا په روه رده يي فه هه يه. دي هه ول هيته دان کو د پشکا دوويي دا بهر فره هتر به يته شروفه کرن. هه ر چه نده ل نه قی داويي، خه لکي گوندان ب مافي خوه دزانن، کو زارويين وان فيري خوه ندن و نفيسي ني بين و قوناغين بلند ژي بپرن. به رده وام داخواز دکه ن کو قوتابخانه ل گوندين وان بهينه فه کرن. نه گه ر نه بوو ناچار دبن زارويين خوه دنيرنه گونده کي دیکه يي نيزيک، يان ژي هنده ک جاران ب مال فه باردکهن و دچنه نه وي جهي قوتابخانه بو زاروکان و کاره کي گونجايي بو مه زنان لي هه بيت. ده رنه نجام تيککه لي چانده کا نوي دبن.

ئەو جۇداھيا د نابقبەرا ھەردوو جەمسەرئىن ھندور و دەرڤەيى دا ھەيە،
 ئەو ھە کو ((ئەركى فېركرنا گشتى رادوھستىت يان ژى نېزىكى رادوھستاندنى دبىت
 دەما ھەر وەلاتىيەك قۇناغەكى ژ خوھندنى يان ژى ھەموويان تەمام دكەت. لى
 چاند تىشتەكى گەلەك فرەوانترە. ئارمانجا وى ژ بۇ بەرھەڤكرنا ھەڤوھلاتىيە و
 فەراھەمبونا پىشەيى و كارسازىيى يە. ب قەدەر ئەوئى چەندى ژى، ھەولددەت
 ئەوئى تاكى ژ بۇ ژيانەكا راست و درست ئامادە بكەت، داکو ببىتە مرقۇھەكى
 خوھدى شيانين ھزرى و دەررونى و جەستەيى و بكارىت خزمەتا خوھ و ئەوئى
 جفاكا كو ئەو تاكەكە ژى بكەت، ھەرەسا ژيانا جىھانى كو جفاكا وى پىشكەكە
 ژى))((العشماوى، ۲۰۰۹: ۱۹۴). د ھەردوو حالەتان دا، چاندا جفاكى توانا و كاريگەريا
 خوھ ل سەر چىكرن و راستقەكرنا دەررونىا تاكى جفاكى ھەيە و گۆتنيىن پىشيانان
 ژى يەك ژ ئالاقين وى نە، چونكە ئەڤە ((خولاسەى دنيايدەيى سالان و سەدەيانى
 ژيانى گەلە و پياوى ژىرى نەتەو ئەو تەجروبه يەيان كردووه بە سامانى ئامۆزگارى
 و بۇيان بەجى ھىشتووين))((پەسوول، ۱۹۷۹: ۱۵۱). ب ھەمان شىوھ ((پروئسەيا
 پەرەردەيى ژى ب رپيا چەندىن ئالاقين راستە خوھ و ناراستە وخوھ جىبجى دبىت،
 ھەر ئەو ئالاقن ژى تاكىن جفاكى درست دكەن و د وئىنەيەكى جفاكى
 دەستنىشانكرى دا پىك دەينن))((عمار، ۱۹۸۲: ۷۶). ئەو ھەڤبەندىيا د نابقبەرا
 گۆتنيىن پىشيانان و پەرەردەيى دا ھەي، وەكرىيە كو زۆرىيەى زانايين زانستا
 فۆلكلورى ل ئەوئى باوھپى بن كو ((دوو سالۆخين بنگەھين د پەندى دە ھەنە،
 ئەو ژى ژ ئالىي بابەتى ڤە مۆركەكا فېركرنى ھەيە و ژ ئالىي شىووزى ڤە كورت و
 پۆختەيە))((الخورى، ۱۹۷۹: ۱۰۹). ئەو مۆركا فېركرنى ژى، رپيى خوھش دكەت كو
 وەكە كەلەپوورەكى پەرەردەيى بەيتە وەرگرتن و لايەنن وى يين ئەرىنى ببە
 ژىدەرەك و پروگرامين خوھندنا فەرمى پى بەينە دەولەمەندكرن و تىگەھا
 پەرەردەيى ژى ب ھىزتر بكەت.

پېوهندييا گوتنن پيشينان ب ئهدهبي قه

ئو پيقهرا گوتنن پيشينان نيزيكي ئهدهبي دكهت و د ههلسهنگاندنا دهقين وان دا ب جورهكي ئهدهبي بهزميزيت. دهبيت ئهوه دهق، دهما ب تنى دهيته گوتن واتايهكا تهواو بدهت و ب رووخسار و نافهرؤك قه سالوخين ئهدهبي ب خوه قه بگريت. ئهگهرد قهرپزا ئاخفتنى ژى دا بكارهات، ئهقه پامانهكا قولتر ددهت و ئارمانجا وي هويرتر دببت و مهبهستا وي ژى بياقهكي بهرفرهتر ژ تيگه هشتنا وهرگري داگير دكهت.

دهما پيقهرا سلال د ريبازا زانستي دا، ئالاقهكا سهراست بيت و هه لشكافتن و ليكدانه قه و تويژينه قه يين دهقين ئهدهبي ژى ل سهر بنه مايا وي بهينه دارپشتن، ئهقه ژ ئهوان ههر شهش جورين گوتنن پيشينان، ئهوين د كتيبين كوردى⁽¹⁾ دا هاتينه توماركرن:

- ههردوو جور (پهژن - ئيديوم Idiom) و (تهوس - ساركازم Sarcasm) نابنه دهقين ئهدهبي، چونكه واتايا وان تنى د قهرپزا ئاخفتنى دا خويا دببت و ل دهرفه سياقا وي پهياما خوه ناگه هينن. ئانكو ههركهسى زانبارى ل سهر پاشخانا وان نهبيت تيناگه هيت. ئهركى وانى سهرهكى ژى زمانه قانييه، نهك مفا و چيژوهرگرتنه، بهلكو ريكخستن و واتاداركرن و جوانكرنا ئاخفتنى يه. د هه مان دم ژى دا، دهوله مهنكرنا چاندا قسه پيكره رين ئهوى زمانيه.

- هه چار جورين ديكه (كورتته گوتن - ئهفوريزم Aphorism) و (پهندين نافديران - ماكزيم Maxim) و (قسه يين نهسته ق - ئيپگرام Epigram) و (پهندين پيشينان - پروفترب Proverb) دهقين ئهدهبينه، چونكه ژ ئاليى پروخسارى قه ب شيوهيه كي توكمه هاتينه دارپشتن. ژ ئاليى نافهرؤكي ژى قه واتايهكا چپركرييا بابتهى رويدانه كي د هه قوكه كي يان چهند هه قوكان دا هاتينه نژاندن.

¹ وهكو پيشترى ئيماژه پي هاتيهكرن، كو خرقيه كه رين گوتنن پيشينان كوردى ههر شهش جور تيكهه ل كرينه و قه كوله ران ژى ئهوه ب درستي پولين نه كرينه. د تهوه رى دوويى يى ئهقى پشكى دا دى ههول هيتهدان، كو ئهوه بهينه ژيك فاقيركرن و جياوازيين وان ژى بهينه شروقه كرن.

ئەو نژاندانا پوخت، يان كورتكرنە قەيا رامان ھوپرا ھەر چار جۆرئەن ئەدەبىي
يېن گۆتئەن پېشىنانئەن كوردى، زۆر جارەن دەرئەنجاما پەوشەكا نەخواززاو، يان
ئالوگۆپكرنەكا ئابووربىيە، يان ژى ئەزموونەكا كەسى بوويە، كول سەر زارى
خوھدىي وئە ھاتىبە گۆتەن و ل جەم خەلكى ژى نقش ل دويف نقشى ھاتىبە
قەگىران. ئەقە ژى تشتەكى ئاساييە، كو د جفاكەكا نىمچە نەخوھندەوار دا
بەيتەكرن، ب تايبەتى كو ئەوى خەلكى ئالاقىن تۆماركرنا وان سەربۆران نەبوويە.
ب شىوھىيەكى فرەوانتر بېژىن، د كاودانىن ھۆسا دا، ئەگەر خوھدىيەن وان
بەھرىيەكا ئەدەبى ھەبوويە و ب شىوھىيەكى ھونەرى ژى قەگىرا بيت، لى شىيانئەن
تۆماركرنا وان نەبوويە، بەلكو ھەك سەربۆرەك ل سەر زارى خەلكى مايەقە و ل
دويف گرنگى و باندۆرا وئە سەربۆرى بەردەوام ھاتىبە قەگىران و پەند ژى ھاتىبە
وەرگرتن. گەلەك جارەن ئەو پەند مايەقە و چىرۆكا وئە ھاتىبە ژىبىكرن.

د ھەردوو حالەتان دا، ئەو سەرىپھاتى ب پەندىن خوھ قە، بوويەنە پشكەك
ژ ئەدەبىياتا سەرزارەكيا گەل. د ھەمان دەم دا، لايەنەكى سەرەكى، ژ چاندا مللى
يا نەنقىساندى يا وى پىكدھىنن. ل دويف ئەقى سونگەيى ژى ((كورد گش پرىان
ھندك ب قى يەكى زانن كو چاندا كوردى ئەھاتىبە نقىساندن و پرىتشت ب پەيقي ل
سەر قى چاندى تىنە گۆتەن)) (Mazî, 2005: 5) ئەو ئەفراندىن ب پەيقين سەر
زارەكى دەھىنە دەرپرېن فۆلكلۆرا گەل پىك دەھىنن و ((ئەگەر رامانا پەيقا ئەدەب
ژى بابەتەكى نقىسكى ئان ئەفراندىنەكا تەكنىكى يا تۆماركرى بيت، ئەقە ئەدەبى
سەرزارەكى ژى قەدگرىت دەما دەھىتە نقىسكىن، لەوما دەبىت ئەدەبى فۆلكلۆرى
ژى ب تايەك (لقەك) ژ ئەدەبى بەيتە ناساندىن و زانستا فۆلكلۆرى ژى ب جۆرە
زانستەكى ژ بۆ قەكۆلىنئەن ئەدەبى بەيتە دانان)) (سوكولوف، ۱۹۷۱: ۱۸). گۆتئەن
پېشىنان ژى بياقەكى بەرفرەھ ژ فۆلكلۆرا كوردى قەدگرىت و ئەگەر ھەموو لقىن
فۆلكلۆرا كوردى ژى نەھاتىبە بەرچاكرن ((يا ماوھو تواناي كۆكردەنەوھيان
نەبوويى، ئەو پەندى پېشىنان و قسەى نەستەقى كوردى لەوان بەختەوھرتەر
بوون و بەشىكى زۆريان كۆكراونەتەوھو نووسراونەتەوھو چاپكراون)) (پەسوول،
۱۹۷۹: ۱۰۱) و تەنانەت بىبلۆگرافيا ژى ژ بۆ ئەوان بەرھەمان ھاتىبە چىكرن^(۱).

۱ د. عومەر ئىبراھىم عەزىز (پەتى)، بىبلۆگرافيايا كىتب و گۆتارىن فۆلكلۆرا كوردى نامادە و

بارەى فۆرما ئەوان گۆتنان ژى ب شىۋەيەكى گىشتى سەرۋادارن و بايەخى ب كىشا ھەقۇكان دەن و ((ئەگەر بە تىكرائى لە پەندەكان وردىبىنەو، دەتوانىن ئەو مەرجهى بۆنى كىش و مۇسقىقا لەناو دوو توۋى پەندەكەدا بەدىي بەكىن و خو ئەگەر كەمىك ھەلىان بسەنگىنن و لە گەل كىشە برگەيەكانى شىعەرى كوردىدا بەراوردىان بەكىن دەبىنن زۆرىنەيان لە گەل ئەم كىشانەدا پىك دەكەون و دەبن بە دىرە شىعەرىكى تەواو، يان بە نىوہ دىرەك)) (شارەزا، ۱۹۷۶: ۱۶) مينا ((تەير ب چەنگان دىرەن، مېر ب مېرا دخورن)) (Mazi, 2005: 75) و ھندەك جاران پەند ژ ھەقۇكەكى پىكھاتىە و بايەخ ب كىش و سەرۋايا فرىزىن وى دەت، مينا ((ئاشقان تو جار نابە پۆشمان)) (دىرشەوى، ۲۰۰۰: ۲۶۳). د ھنەك پەندان دا ژى رەوانىزىيەكا بلند ھەيە، چ ب رايىكيا دارشتنا ھەقۇكىن وان، ئان ژى ب ئەوى پامانا ل پشت گۆتتا وان دەيتە ھەمكرن، مينا ((گا دكەفە ەردى كىر پىر دبن)) (ھەر ئەو ژىدەر: ۱۸۱). د ھنەك گۆتتىن دىكە ژى دا مۇسقىقا ناقد خورته، مينا ((دنيا جانە ەك كاروانە نىف دچىت نىف دمىنىت)) (قەرەنى، ۱۹۸۴: ۵۲). ب شىۋەيەكى گىشتى ((ئەق مەسەلە و مەتەلۇك د وى دەمى دا ھاتتە چىكرن، گاڤا ھى گۆتن و موزىكا ژ ھەقۇ جودا نەبوو بوون. د فۆلكلۇرا كوردى دا مەسەلە و مەتەلۇكىن كو ب شىعەرتىنە گۆتن ھەنە)) (جەلىل، ۲۰۰۹: ۲۴-۲۵). د ئەقان ھەر چار جورىن ئەدەبى يىن گۆتتىن پىشىنان دا، ژىلى رۇنانا پۆختە و پامانا چر و مېتافۇريا مەبەستىن بابەتى گۆتتىن پىشىنان، ژ ئالىي پووخسارى قە ژى ئەو ھەر چار بنەمايىن سلال ھاتىنە بەحسكرن، بەسى ھندى نە كو ئەو گۆتتىن پىشىنان ب جورەكى ئەدەبى فۆلكلۇرى بەينە دانان. لەوما ژى ھندەك ژ نقىسكارىن كوردان چەند پەندىن

چاپكربوو (پەتى: ۲۰۰۵). ئەقە كىتەبەكا رىكوپىكە ل بارەى تۆماركرنا ژىدەر و سەرۋكانىن فۆلكلۇرا كوردى. ژىلى پىشەكىي ژ سى پشكان پىكھاتىە كو: پشكا يەكى ئىندىكسا كىتەبىن فۆلكلۇرا كوردى د ناقبەرا سالىن ۱۸۶۰ = ۱۹۹۰ ى، يە، پشكا دوويى ئىندىكسا نقىسكارىن كىتابانە، پشكا سىيى ژى ل بارەى ئىندىكسا گۆتارىن فۆلكلۇرىنە د ناقبەرا سالىن ۱۹۳۲-۱۹۸۸ ى. ئەگەر پشكا چارى ژى، ژىو ئەقى كىتەبى ژىدەكرىا و تايبەت بايە ژىو پۆلىنكرنا ژىدەران ل دويف جورىن دەقىن فۆلكلۇرى، دا گەلەك باش بىت و بكارھىنانا وى ژى ئاسانتر بىت.

بهربلاقیڻ واتادار د یهك كوپله دا فیکځیځستینه و دهقهكا ئهدهبیا جوان و
سهلیقهدار ژی درستکریه، مینا ئهقی گوتنی:

هتال ته نه بیت پیدئی نه چه ولاتین بیانی

خه نجر و شیر و تیران نه ده دهستی نه زانی

ماهینا بی له غاف به لا سه ری خودانی

ئهغه ژی نیزیکه ژ (بهیتا نه سیحه تا) یا به کر به گی ئه رزی، کو ژ (۱۰) دهه
مالکان پیکهاتیه، ئه و ژی ژ دهستخت و ژ زارده قی که سین ئاقلمه ند و
حه ژیکه ریڻ فولکلورا کوردی هاتینه و هرگرتن.

تغه نگا دویر حوکم بیت

نه ده دهستی نه زانی

مه عره کا بی لغاف بیت

به لا سه ری خودانی

هتال ته لازم نه بیت

نه چه جهیت بیانی (دوسکی، ۲۰۰۲: ۱۵۹)

ئه و گوتنن بهادار، مه رج نییه هه موو جاری په ندین پیشینان بن. هنده ک ژ
ئه وان دبنه کورته گوتن، هنده کین دیکه په ندین ناقدارانن، هنده ک ژی قسه یین
نهسته قن، کو ئه وان هه ر سیان خوه دیین وان گوتنان به لی و دیارن.

هنده ک ژی په ندین پیشینانن کو خوه دیین وان دیار و به رنیاس نینه و ب
مولکی گهل دهینه هه ژمارتن. (د ته وهری دووی دا جیاوازییا وان ب دریژی دی
هیته شروقه کرن). هنده ک شاعرین کورد ژی، په ند وهرگرتینه و ناواخنی
هه لبه سته کی کرینه و بوچوونین خوه ژی ژی زیده کرینه و هنده ک جاران پامانین
وان ژی هه ر د هه لبه سته دا شروقه کرینه. ب شانازی فه ژی، ئه و په ندین بنه مایین
شعرین خوه ل سه ر دارشتی، هه ر ب ناخی په ندنامه ناقرینه و خه لکی ژی هه ر ب
ئه وی ناخی وهرگرتینه و ب به رفره هی به لاقبووینه و ئه وین ژ هه موویان ب
نافوده نگتر ژی (پهنده کانی پیره میرد)^(۱) بووینه، کو ژ چه ند سه د هه لبه ستان

^۱ فائق هوشیار و مسته فا صالح کهریم و مه محمود ئه حمه د محمه د و محمه د نووری توفیق و
ئه حمه د زنگ و هکو تیمه کی کار ژ بو دووباره ب چاپگه یاندنا هه ر سی به شین ئه وان

پیکهاتیه . زۆرینه یا وان ژى ل پۆژنامهیان دا هاتبوونه به لاکرن . بۆ نمونه د
ههلبهستهکى دا دبیزیت:

به ئیستریان گۆت : باوکی تۆ کتیه؟

وتی: پهسه نی دایکم پییه!

چونکه دوورپهگه و تۆوی ههرامه

هیشتا جاشکی خۆی نه دی ناکامه (هوشیار، ۲۰۰۷: ۹۳)

ئهفه ژى ههروهک دهقا ئهفی گۆتئا پیشینانه: ((هیستری نافی بابی ته چی

یه؟ گۆت: نافی دیا من ماهینه)) (دیرشهوی، ۲۰۰۰: ۳۷۲) .

ههوالنامهی کتیب

په ندان د یهک بهرگ دا کربوو (هوشیار و ئهوانی دیکه، ۲۰۰۷). پیره میردی په نددین
پیشینان ناواخنی ههلبهستین فه هاندی دا دکرن و ل ههردوو پۆژنامه یین ژیان و ژین دا
به لاکریبون: کو ژ ههژمارا ۳۲۲ ی پۆژا ۱۹۳۲/۵/۲۱ یا پۆژنامه یا ژیان دهستپیکریبوو و ل
ههژمارا ۴۲۷ ی ل پۆژا ۱۹۳۵/۱/۱۹ ب داوی هاتبوو. پاشان ل پۆژنامه یا ژین دا بهردهوام
دبیت و ل ههژمارا ۴۲۸ ی ل ۱۹۳۵/۱/۲۶ دهستپیکریه و ل ههژمارا ۱۰۱۵ یا پۆژا ۱۵ ی
حوزهیرانا سالا (۱۹۵۰) ی یا پۆژنامه یا ژین ب داوی هاتیه . ل قیره به لاکرنا ئهوان په ندان
رادوهستیت، ژبه ر کول پۆژا ۱۹ ی حوزهیرانی دچیته سه ره قیا خوه .

هه و النامه ی کتیب

تەوہری دووی:

فاقیر کرنا جو رین گوتین پیشینان و خەسلەتین وانین چاندی و زمانە قانی

گوتین پیشینان وەکو دەق ((ھندەك ھەقۆكین كورتن كو تیگە ھەكا قوول ھەیە و دەربرینی ژ ئەنجاما ئەزموونەكا واقعی دكەت)) (التونجی، ۱۹۹۹: ۱۳۲).
گرنگیا ئەوی ئەنجامی ژى ئەوہ ((كە ژیریى گەل لەسەر بناغەى دنیا دیدەیی و تەجرۆبە یەكی دەولە مەند گەیشتوو یە تی)) (پەسول، ۱۹۷۹: ۱۰۳). لى دانەرین ھندەك ژ ئەوان گوتنان دیار نینە و ژ ئەفراندنا خەلكینە، لەوما ب پشكەك ژ ھزرا مللی دەینە ھەژمارتن، ئەو ھزرا كو ب ((شیوہ یەكی زارگوتنی دەیتە فەگواستن و ب چاندا سەردەقا پوحی یا مللی دەیتە دانان)) (عارف، ۱۹۹۰: ۱۳). ئەو فەگواستنا زارگوتنی ژى، لایەنى كرداری چاندی فەدگريت. ب شیوہ یەكی گشتی، چاند بخوہ ژى ((زنجیرە یەكا پیکفە گریدایە ژ رویدانین نەوازە كو رویدانین داھاتی و رویدانین چووی تیدا ھەقدو دگرن)) (ویح، ۲۰۰۴: ۵۸). مەرج نییە ھەر رویدانەكا نەوازە، پشكەك بیت ژ چاندا مللی، چونكە سیستەما پوحی ب خوہ ژى - ل دویف بۆچوونین فەكۆلەرین ئەتنۆلوجیا و سۆسیۆلوجیا یی - ئەوہ كو جفاك ھەول دەت د ناقبەرا کریارین خوہ و ئەوان میناکین دەیلن ژیان بەردەوام بیت ھەفسەنگییەكی درست بکەت، داکو بەرسینگیا کیشەیی و بگريت و ب سەردا زال ببیت. ل دویف ئەفی بۆچوونی، زیندیوونا ھەر رویدانەكی د سیستەما پوحی یا وی دا خویا دبیت. رویدانین زیندی ژى چاندا ھەر گەلەكی درست دكەن. كورد ئەفی گرنگی دزانن، د سەلماندا ئەوی بۆچوونی دا دبیزن ((پەندین پیشینان ل ناڤ فۆلكلۆرا مە دا جیکی ب قیمەت و فەرز دگرن. فکەر، بیروباوہ پیا مەرغان، ژینا مەرغان، ئەلەقەتیا مەرغان، کرنا وان و فەھم کرنا وان، عەدەت و ئایینا وان ل پەندین پیشینان دا تین گوتنی و ل ناڤ ملەتدا بەلاق بوونە)) (كوردۆ، ۱۹۷۶: ۳۰-۳۱). ئەو بەلاقبوون ژى گەلەك جارن سنۆرین مللەتی دەربازدکەت و دگەل چاندا مللەتین دیکە تیکهەل دبیت. ئەفە ژى ئەوی چەندی دگەھینیت، كو گوتنن پیشینان ب گشتی و پەندین پیشینان ب تاییبەتی، وەکو ئالیەكی زیندی یی چاندا

مللی، د دانوستاندنه کا بهرده وام دا گه شه کریه. ل قیره جاره کا دیکه گرنگیا پۆلینکرنا جورین په ند و گوتنن دیاردبیت، کو دهما گوتنن پیشینانین دوو نه ته وه یان یان زیده تر دهینه هه قبه رکن، هنگی خویا دبیت کو هنده ک ژئوان گوتنن نه ته وا یه کی له وانه یه کورته گوتن، یان په ندین ناقدیران، یان قسه یین نه سته قین نه ته وا دیکه بن. نه شه ژی دی لاسه نگیه کا زانستی درستکه ت. له وما یا پیدقی نه وه، کو نه وه کوله رین پسپوری د قه جه ماند و شرؤقه کرنا گوتنن پیشینان دا هه یه، ب ته مامی نه وان جورین په ند و گوتنن ژ هه قیدو جودا بکه ن. نه وی جودا کرنی ژی دوو قازانجین وی هه نه:

- یا یه کی، نه و گوتنن د ناقبه را دوو نه ته وه یان دا دهه قپشکن ب پونی دهینه ده ستنیشانکرن.

- یا دووی ژی نه وه، کو مافی نه وان زانا و نفیسکارین نه ته وا دووی ب دهستی نفیسکارین نه شماره زاین نه ته وا یه کی نه هیته پیشیلکرن. پاراستنا نه وان مافان ژی ناستی زانستی یی قه کولین و گه هیبونا شارستانیه تا نه ته وا یه کی پیشانده ت.

د هه ردوو حالتان دا، هه ولدان بو پیشکه فتنا چاندا نه ته وه یی نه رکی هه وه لاتیه کی هوشیاره. مملانی د ناقبه را نه وان چاندان ژی دا کاره کی په وایه. تیکه له بونا نه وان ژی سیمایه کی هه ره پیشکه فتی مروقایه تی یه. نه و گرنگ - ل قیره - گوتنن پیشینان ژ خالا یه کی را هه تا خالا داوی پیشکاره کا چالاکه و باندورا خواه ل سهر درستبونا که سایه تییا نه ته وه یی هه یه. هیزا نه وی باندوری ژی، ژ رایکی و پامانا دهربرینا نه وان دهقان په یدا دبیت، کول دویف هوشیاریا قسه که ری دهینه گوتن و ل په ی تیگه هشتنا وهرگری ژی دهینه پیشوازیکرن. ناستی هه قسه نگییا نه قی پرؤسه یا د ناقبه را هه ردوو لایه نان دا، راده یا چاندا مللی ده ستنیشان دکه ت. نه شه ژی پیقه ره کا مه زنده کرییه، به ری کو شرؤقه کرنه کا سه لماندی بیت. ل د هه ردوو حالتان دا، نه و ده قین فولکلوری یین ل سهر بنگه یی زارگوتنی ناقا بووینه و دبه لاقن و دهینه پیروه وکرن لایه نه کی سه ره کییه د زمانی ناسایی رۆزانه یی خه لکی دا. نه وی زمانی باندورا خواه ل سهر پرؤسه یا تیگه هشتنی هه یه، کو پرؤسه یه کا هه ره گرنگه د پیگفه ژیا نا خه لکی دا، چونکه

ب پړيا وى څه كاروبار يې وان دهينه پړكڅستن و هه تا راده يه كا باش ژى دادپه روه رى د ناقبه را وان دا بهر قه رار دبیت.

د ئه وى پيشكه فتنى دا، هه ميشه دوو ئيدیولوجي يې هه قه دژ هه نه و د هه قه كيه كا بهر ده وام دانه. ئه و ژى:

- يا يه كى، ئيدیولوجيه كا گشتيه، كو ته قاي ا ره گه زین مرقايه تى ب خوه څه دگريت و ژيرخانه كا هه قيشك د ناقبه را پېره و كره يې وان دا هه يه.

- يا دووى، ئيدیولوجيه كا پړژه ييه، كو ل ژير ناقى هه مه رهنگيا چاندا جفاكى جه خت ل سهر يه ك چاندا خوه سه پينه ر دكه ت و پيكهاته يې وى ل دؤر هنده ك نارمانجېن نه ته وه يا سهر ده ست پړك د ئيخت.

ژورينه ي ناريشه يېن مه زن و كيشه يېن ئالوزين جيهانا ئه قړو، ژ ئه نجاما هه قه دژى و شاخه رهنيا د ناقبه را ئه وان هه ردو ئيدیولوجيان دا درست دېن، ب تاييه تى دهما دېنه ژيده را ده مارگيرى و ره گه زپه رستى و هه ولا پاوانكارى و ده ستبسه رداگرتنى دكهن^(۱). هه ر ژبه ر ئه قى خوه سه پاندنى يه، كو فه لسه فه يا رپاليس تى پړوسه يا نفيسينى ژى د ده ستى سه رمايه دارى دا ب ئالاقه كا چه وساندنى دادنيت.

ژبو ليكدانه قه يا ئه وان جوداوازيان و قافيركړنا ره گه زین وان، ده روونزانيا چاندى هه ولده ت راستيان بدوزيته قه و قه ديتنا ئه وان ژى سه لمينيت، كو رپبازا يه كى ئانكو ئيدیولوجيكه گشتى بهايين ئه رينى يېن جفاكى بهر هه م دهينيت و رپبازا دووى ئانكو ئيدیولوجيكه پړژه يى بهايه كى نه رينى هه يه.

^۱ د ئه نجاما ئه وى مملانى دا، ديارده يا داگيركړنى پهيدا بوو، كو ل پيشى ب داگيركړنا سه ربازى ده ستپيكر و پاشان شيوازى وى هاته گوپين و پشت ب لايه نين ئابوورى قه به ست. نها پتر جه خت ل سهر لايه نى چاندى دهيته كرن، چونكه ئه و چاندا پيشكه فتنى، د دوو لايه نان دا خوه سه پينيت. لايه نى يه كى ده رهاقيشته يېن چاندا پيشكه فتنى خوه دگه هينه وه لاتين ديكه و ب ئاسانى جهى خوه دگرن. لايه نى دووى ژى خه لكى گه له ك وه لاتان ب خوه شحالى قه پيشوازي ژ پريشكېن ئه وى چاندى دكهن و ركابه ريېن خوه پاراستنى ژى - كو هه ژمارا وان يه كجار كيمه نكارن به رسينگى وى بگرن و هيشتا زوى د پيلين وى دا دخه ندقن.

ل قئیره پرسیاره کا دیکه سه ره لده دت، ئەو ژى ئە قهیه کو: بۆچی ئەم نکارین دەستبەردارى پەند و گۆتەنن پيشينان بىن؟

ژبو بەرسفدانا ئەقى پرسيارى، ئەمى ژبو هزرا سه ره تايى يا مروقى زقپينه قه، دەما هەموو بىرو بۆچوونىن خوه ب زارگۆتنى دەردبىرین و پوخته يا وان د نىف خەلکى دا بە لاقەدبوون و نقش ل دويف نقشى بۆ هە قەدوو قە دگىران. ئەقى بە لاقبوونى رەسە نايە تىه ک تىدا هە بوو و د گەل هەست و زهوق و سە لىقه يا ژينا وى يا جفاکى دا هە قجوت دبوو^(۱). ئەقى بۆچوونى بنە مایه کا تىورى ژى هەيه، کو د گەل هزرا (جان جاک رۆسو) دا دگۆنجیت، ئەوا جەخت ل سەر سروشتخوازى و رەسە نىيا مروقى نازادى دویر ژ نفيسينى دکر. ئەو ژ ئەوى هزرى بوو، کو مەرج نيه شارستانيه ت ژيانا سادە و ساکار باشتر بيت. ب تاييه تى دەما خەلکى تووشى گەندە لىي دکەت.

د بەرسفدانا پرسيارا سلال دا، ب ساناھى دگە هينه ئەوى راستى، کو نکارین دەستبەردارى گۆتەنن پيشينان بىن. ئەو جفاکين گە هشتينه ئاستە کى بلندى پيشکە فتنى ژى، نکارن دەستبەردارى ئەوان گۆتەن بىن، بە لکو ل دويف پەيسکين پيشکە فتنە خوه جۆرین وان ژى زیدە دکەن و ب ناقى خوه دىي وان دەينه تۆمارکرن و ژانرە کا ئە دە بىيا سە رىخوه دئافرىن.

ب شيوه يه کى دیکه دکارین بىژين: کو بياقى چاندا ئەوى جفاکا پيشکە فتنى پتر بسپورى تىدا پەيدا بووینه، هزرا مروقى ژى وردتر و دویر بىنتر بوويه، لەوما گۆتەنن پيشينان ل دويف پيوه ندىيا وان ب ئالىين ژيانى قە هاتينه ژیک قافىرکرن. چەندین خەمخۆرىن پەي قە کوردى، خوه پىقە ماندى کرىه. ل دويف بۆچوونا خوه هەولداينه کو جۆرین وان دەستنیشان بکەن.

^۱ هەموو گەلین جیهانى د ئەقى قوناغا سە ره تاييا زارگۆتنى دا هە قیشک بووینه و بۆ ماوه يه کى تىدا بۆرىنه. ئەوا د مێژوویا گە ل کورد دا دەهیتە تیبينکرن، ئەوه کو ئەو ماوه يا مێژوویي یە کجار دویر و دریز بوويه، کو سە ره تاييا وى دزقپيته قە بۆ پيش زابىنى و هەتا نها ژى بە رده وامه و ب درستى کۆتايى نە هاتيه. هەول هەنە دە قین فۆلکلۆرى بهينه تۆمارکرن، لى ئە نجامین وى سە رنە گرتيه. هۆکارین ئەوى چەندى ژى زۆرن. ژ ئەوان هەتا نها خوه نده وارى ب زمانى کوردى جىگىر نە بوويه و ریزه يه کا زۆر ژ تە خین جفاکا کورده وارى چاندا خوه هەر ب زارگۆتنى بریقه دبه ن.

د هه لسه نگاندا ئه وان خه مخوران دا دياربوو، كو زورينه يا خه باتين وان تاكه كه سى بووينه. ئه و بووينه رزگار كه رين ئه وى گه نجينه يا ده وله مهند. ئه فه ژى ئه وى پامانى ددهت، كو ژ بى خوه ديا ملله تى كورد، كه له پوور و فولكلورا وى ژ ئالىي دهسته لاتين نه يار فه برده وام هاتينه ژناقبرن. يان ژى هنده ك جاران ژ ئالىي خه مخورين نه ليزانين كورد فه هاتينه شيواندن.

د هه ردوو حاله تان دا، خه لكه كى دلسوز هه بوويه، كو ئه وى بارى ل عهردى نه هيلن و ل دويف شيانين خوه خزمه ته كى بكن. خزمه تين تاكه كه سى ژى، پلانپيژنيا وان دى يا سنوردار بيت و بى كيماسى ژى نابن.

ل قيژه يا فهره كو هنده ك ژ ئه وان كار و خه باتان بهينه بهرچا فكن و پيداچوونه فه يه ك ژى د نافه روكا وان دا بهيته كرن. ل دويف ئه وان فه كولينين ل بهر دهست دا ههين، دياربوو كو، گه له ك ژ ئه وان جهخت ل سهر شروفه كرنا مه بهستين وان يين ئابوورى و جفاكى و سياسى و چاندى كرينه و ژ ئالىي ته كنিকা پروخسارى و دارشتنا زمانه قانيي فه ليكدايه فه. كي م جاران جورين ئه وان دهستنيشان كرينه. ده ما هه ولا ئه وى جوداكارى ژى دابيت، تي كه ه لى و ته قليهه قبوونه ك د نافه روكا وان دا هاتيه كرن و ب گومان فه ژيك فاقير كرينه. ئه و فاقير كرن ژى پتر د نافه را په ندين پيشينان و قسه يين نهسته ق دا بوويه، هنده ك جاران ژى د گه ل ئيديومان هه قبه ركرينه. د ئه قى فه كولينى دا - ل دويف ئاگاداريا فه كوله رى - جارا يه كه مينه شه ش جورين ئه وان قسه و گوتن و په ندان ژيك بهينه جوداكرن و تايبه تمه نديين په ندين پيشينان وه كو جوره ك سه ربخوه بهيته جوداكرن. ژبو سه لماندا ئه قى بوچوونى ژى، يا فهره هنده ك كارين پيشين وه كو نمونه بهينه بهرچا فكن:

۱- **ئيسماعيل حه قى شاوه يس**، ژ پيشه نكين خرفه كه رين په ند و قسه و گوتنين كوردى بوويه. كارى وى ژ دوو لايه نان فه گرنگه: يا يه كى، په ندين پيشينان ل دويف مه بهستا وان ژبو سياسى و ئه ده بى و جفاكى و ئابوورى و كوميك دابه شكرينه. لايه نى دوويى ژى ئه وه كو ئه و شيابوو، جورى په ندين پيشينان ژ كورته گوتنان جودا بكه ته فه (شاوه يس، ۱۹۳۳: ۵۱). جورى يه كى نافه روكه كا چاكسازى - شيره تكارى هه يه و خوه ديين وان ديار نينه، جورى دوويى

ژی نافه رۆکه کا فهلسه فی ههیه و خوه دیین وان بهرنیاسن. پۆلینکرنا وی، تنی ئەو دوو لایەن فەگرتینە و بۆ جۆرین دیکه نه چووێه، لی ژ بۆ ئەوی سەردەمی کارهکی بەهادر بوویه. پێگه هێ ئەفی کاری زانستی، د ئەوی چەندی دا بوویه، کو وه کو رێچکه یه کی لێهاتیه و خرفه کهر و فەکۆله رین کورد ژێ ل په ی رێبازا وی چووینه و ل دویف شیانین خوه پێشقه بریه و پۆلینکرنا گۆتنان ل دویف مه به ستین وان ئەنجامدایه و کیم جارن جهخت ل سەر فاقیرکرنا جۆرین دیکه دایه. ئەو کارین هاتینه ئەنجامدان ژێ هەر ل سنۆری ئەفی رێچکه یی دویر نه که فتینه، له وما ژێ کاری شاوهیسی ئاستی خوه یی زانستی پاراستیه وه تا نها بهایی خوه ژدهستنه دایه.

۲- **عەلانیە دین سەجادی د پەرتووکا (مێژووی ئەدەبی کوردی) دا، دوو بابەت** بۆ پەندین پیشینان تەرخانکرینه. بابەتی یه کی ب قوولی رپووخسار و نافه رۆکا وان شرۆفه کریه (سەجادی، ۱۹۵۲: ۱۰۶). د بابەتی دووی ژێ دا، دەما به حسا فهلسه فه یا کوردی دکەت، پشت ب ئەوان پەندان دبه ستیت، کو نافه رۆکه کا بیرمه ندییا بلند و هزر فانییه کا هویر ههیه، بۆ نمونه پەندا کوردی (گیا له سەر بنجی خووی ئەپووتەوه) دگەل قسه یه کا ئەفلاتونی بهراورد دکەت کو دبێژیت: (عالمی عه قلی ههیه و شت له سەر نمونه ی ئەو دروست ئەبێتەوه) (هەر ئەو ژێدهر: ۱۱۷). ئەفه ژێ نێزیکه ژ ئەوی رێچکه یا شاوهیسی پێره وکری، ژبلی کو ئەو پتر جهخت ل سەر نافه رۆکا پەندان دکەت. مه به ستا وی د شرۆفه کرنا وان دا، ئەوه کو پۆلی ئەدەبی و هه بوونا بيرا فهلسه فی پی بسه لمینیت. د ده ستنیشانکرنا جۆری ئەوان گۆتنان دا تیکه له لیه کا ئالزی پیقه دیاره، بۆ نمونه دەما ئەفی گۆتنی ژبو سەلماندا بۆچوونه کا خوه دهینیت (ئەوی جوان له ئاوینه دا ئەبیینی پیر له خشتی کالدا ئەبیینی) (هەر ئەو ژێدهر: ۱۱۷) تووشی شاشیه کا سی لایه نه بوویه: یا یه کی، ئەو گۆتن هەر وه کو هاتیه سەلماندن کو پاچفه کرنا مالکه کا شعری یا جه لاله دین پۆمی یه (ئبراهیم، ۱۹۸۴: ۳۳). یا دووی ژێ ئەو گۆتن ئیپیگرامه نه ک پەنده کا پیشینان، یا سییی ژێ د بنه پەت دا فارسی یه نه ک کوردی.

۳- **شیخ محەمەدی خال، د (سەرەتای چاپی یه که م) یا کتیبای خوه دا، هەفت بنیاتین تەکنیکیین پەندین پیشینان ب نمونه فه شرۆفه دکەت، کو**

((هەندیکیان وەك شیعەر پێك و پێك و پەوان و بەرانبەرن. هیندیکیشیان لە شیۆهێ پرسیار و وەرمان. هیندیکیان لە پەردەئامۆژگاری دان. هیندیکیان هەر باسی ئەو ئەکا کە هەیه. یان لە پەردەئامۆژگاری جێو پلاران. یا لە پەردەئامۆژگاری تەشبیهایه. یا لە پەردەئامۆژگاری مەتلۆکە دایه)) (خال، ۲۰۰۷: ۹). ئەو تەکنیک تەنێ پەندێن پێشینیان قەناگرن، بە لکول سەر جۆرێن دیکە یێن گۆتنان ژێ هەقجوت دبن، لێ نقیسکاری هەموو ب یەك جۆر دانینه و تەقلیههەقبوونه کاشتی د ناڤهرا پەندێن پێشینیان و ئیدیۆم و کورتە گۆتنان دا هەیه. ژبەر بنیاتی تەکنیکێن پووختاری ژێ هەندەك جاران یەك پەند ب دوو شیۆهیان و ل دوو جەهێن جودا دا تۆمار کرینه و ئەو ژێ بوویه جەهێ پەخنهیا قەکۆلەران (ئیرامیم، ۱۹۸۴: ۱۱).

۴- د. شوکریه پەسوول ئیبراهیم، پەندێن پێشینیان و قسە یێن نەستەقین کوردی هەردوو یان ب یەك جۆر دادنیت و ئەو جوداوازییا د ناڤهرا ئەوان و هەموو جۆرێن دیکە یێن گۆتنان دا هەیه ئەو، کو ((پەند لە کوردیدا بەوشە بەمانایه ئەوتری کە هەمیشە بۆ پتەوکردنی قسە یا بۆ پووختاری بابەتێک یا وەك دەرختنی تاقی کردنه و هەیه کی میلی ئەهینریتە ناوه و هەمو مەرجه خاوهنه کە ی دیار نەبێ، ئەگینا ئەبێ بە فەرمووده)) (هەر ئەو ژێدەر: ۴۶). ب ئەقی شیۆهێ نقیسەر جۆرێن گۆتنان ل سەر بنەما یێ دیار بوون و دیار نەبوونا خوه دیی وان پۆلین دکەت، کو ئەو یێن خوه دیی وان دیار نیه پەندن و ئەو یێن خوه دیی وان دیاره فەرمووده. پەخنی ژ کاری د. عیزه دین مستهفا پەسوولی دگرت کو ((خالێ نیه له هەندی ناتەواوی، بەر لە هەر چی مەسەله ی تیکه له یەك کردن و سەر لێ دەر نەکردنی پەندی پێشینیان و قسە ی نەستەقه)) (هەر ئەو ژێدەر: ۴۹). لێ ژبلی بهییت ئەوی ناراستی چاک بکەتە قە، قەرێژا لیکدانە قە یا خوه بۆ ئاقاره کی دیکە یێ گوماناویتر دبهت کو ((راستیه کە ی (پەند) و (قسە ی نەستەق) و (درکه - کنایه) و (حیکمه) و ئەمانه کێشه یه کی زۆریان لەسەر کە چۆن سنووریکی وایان لە نیواندا دابنری له یه کیان جیا بکاتە وه و تا ئیستاش زانایان نەگەشتوونه تە رایه کی وایان بوانری هەر یه ک لەم بهشان به تەواوی له وانی کە جیا بکریته وه)) (هەر ئەو ژێدەر: ۴۹). هەلبەت ئەو بۆچوون هەتا ئەوی سەردەمی پاستبوو و نقیسەری بۆچوونا (د. عیزه دین) ی ژێ دگەل ئەوی پەوتی دانایه و ئەو ژێ ((وهک گەلیکی تر

مەسەلەكەي لى ئالۆز بووۋە كە سنوورېكى تەواۋى بۆ جياۋازى پەندو قسەي نەستەق دانەناۋە)) (ھەر ئەۋر ئۆدەر و ھەمان لاپەرە). سەرەراي ئەقان ھەموو پەرخەيان ژى، ھەلسەنگاندن بۆ كارېن گەلەك نقيسكاران كرىھە(ئىبراھىم، ۱۹۷۶: ۱۵۸)، لى ئەۋى جياۋازىيا د ناۋبەرا جۆرېن وان دا ھەي دەستنىشان ناكەت، بەلكو ئەۋى بۆچوونى ژى پەتدكەتەقە كو جياۋازىيا قسەي نەستەق دگەل پەندى پېشىنان ئەۋە كو خوەدى يېن ئەوان ديارو ناسراون، چونكە ل ئەۋى باۋەپىي يە كو ((ۋەنەبى ھەموو قسەيەكى نەستەق خاۋەنەكەي ديارو ناسراۋىي و ژۆربەي قسەي نەستەقى كوردى خاۋەنى نەناسراۋە)) (ئىبراھىم، ۱۹۸۴: ۵۱ - ۵۲). ئەقە ژى ئەۋى پرسى پتر ئالۆز دكەت، ب تايبەتى كو ھەردو جۆران ب يەك ژانر دابنىت ھەر ۋەكو د (نەخشەيا بەشەكانى فۆلكلورى كوردى) دا پەند ب يەك بەش دادنىت و دكەتە دوو جۆر: پەندېن پېشىنان و قسەي نەستەق(ئىبراھىم، ۲۰۰۸: ۵) د ناۋونىشانى كىتېبى ب خوە ژى دا ديارە. ھەر ئەۋ ناۋونىشانەيە، كو ئەۋى مافى ددەتە دانەرى ب قوولى نەچىتە د مەسەلەيا قاقىركرنا جۆرېن وان دا، بەلكول دويف پلانا كىتېبى كو (ناۋەرۆكى فىكرى و ئەدەبى) يە بچىت. ئەۋ ھەست ب ئەقى قالاتىي دكەت و د ئەنجاما بەشى يەكەم دا دىبىت: ((ھىشتا كارېكى زانستى نەكراۋە بۆ لىك جوى كوردنەۋەي پەند و قسەي نەستەق و پستەي چواندن (تەشبىھ) و دركە (كنايە) لە كوردىدا.)) (ئىبراھىم، ۱۹۸۴: ۶۰)، لى ئەۋ ئەقى ئالى بۆ قەكۆلەران بچە دەئىلىت و پەندى پېشىنان و قسەي نەستەق پىكقە ژ ئالىي مەبەستى قە دكەتە چەند بەشەك: جفاكى و ئابوورى و سىياسى و كارگوزارى و ژ ئالىي مەعنەۋى قە ژى، باۋەپى، پەۋشەت و خوۋ، پەمىزى و فەلسەفى قە لىكەتەقە. كىتېب پتر تايبەتە ب شروۋقەكرنا ناۋەرۆكا پەندېن پېشىنان و ئەۋ كار ب وردى ھاتىەكرن و ل سەر بنەتار و ئۆدەرېن وان ژى راۋەستايە.

۵- د. عزەدىن مستەفا پەسول ب ئەقى شىۋەيى گومانېر ئەرك و سنۆرى پەندېن پېشىنان دەستنىشان دكەت كو ((ھەموو پاستى يەك، ھەموو پووداۋىكى ژيانى ئادەمىزاد، ھەموو كىردارىك، چاك يا خراب، ھەموو گەشىتنە ئەنجامىك كە مىللەت گەشىتېتې، ل بارەي ھەر چى يەك بىت ئەچىتە تەرازوۋى پەندى پېشىنانەۋە)) (پەسول، ۱۹۷۹: ۱۰۳). د ئەقى لىكدانەقەيى دا، تەمومژاۋىيەك

درستبوييه و بياڤه كې گه ننگه شې ده ستخو هس كړيه، كو ره خنه لې بهي ته گرتن، ب تاييه تي كو نكاريه پهندي پيشينان و قسه ي نه سته ق ژيك جودا بكه ت. نووسه ري ژي د ده مه نا چا پا دوويي دا به رسقا ئووي پرخنه يي دده ته ڤه كو ((پاش ئه و رځخانه ش جاريكي تر له هردوو بابته كه ورد بوومه وه و چوومه وه سر گه ليك سه رچاوه ي پووسى بو جيا كرده وه ي (په مسلوڤيسته) و (پاگه ڤوركا) كه به رامبه ر به و دوو بابته ي ئيمه هه روه ك له عه ربه يدا بو جيا كرده وه ي (حك م) و (امثال) گه پام جاريكي تر گه يشتمه ئه وه ي كه جيا كرده وه يان زه حمه ته)) (هه مان ژي دهر: ۱۰۴). ئه و بوچوونا نفيسه ري، د چا پا سيي ي يا سالا (۲۰۱۲) ژي دا بي ده ستكاري دووباره بوويه ڤه . ئه ڤه ژي ئه وي چهندي دگه هينيت، كو ب دوودلي ڤه ، تني دوو جوړ ژيك هاتينه ڤاڤي ركن. جوړين ديكه ژي داينه پال يه ك ژ ئه ڤان دوو جوړان، كو پهندي پيشينان يان ژي قسه ي نه سته قن. ئه وا گرنك لاي نفيسه ري ناساندن و خږڤه كرنا پهندي پيشينان و شروڤه كرنا رامانين وان بوويه و ب پيدڤي نه زانيه كو ته وهره كي تاييه ت ژ بو پولي نكرنا جوړين گوتن و پهنان ته رځان بكه ت.

۶- هه ر دوو پروفيسور ئورد يخاني جهليل و جهليلي جهليل هه موو جوړين
گوتنان ب هه ڤرا كومكرينه و ل ژير يه ك ناڤي به لافكرينه . ديروكا خه با تا نفيسكارين كورد د ئه ڤي ئالي دا باسدكهن و ژ ئالي پووخسار و ناڤه روكي ڤه شروڤه دكهن. ئيماژي ب ژي دهرين هنده كان دهن ، بو نمونه ((ل بابته شاعر و فهيله سوفي كوردايي سه دساليا چاردي فه قبيي تهيران تا نها ملت گه له ك شعيرين وي وه كو قسه و مه ته لوك ب كار دهينن و ژ بيرا ناكن، كو ئه وانا ل سه ر زمانئ فه قبيي تهيران هاتنه)) (جهليل، ۲۰۰۹، ۲۵). د ئه ڤي په رتووكي دا، هه تا راده يه كي ئاليين ئه ريني و نه ريني پهندي پيشينان شروڤه كرينه و نمونه يين پيدڤي ژي ده ستني شانكرينه . ژبلي بوچوونين هوير و كويزين هاتينه ده ربرين، لې جوړين ئه وان پهندي و گوتنان خويا ناكهن.

۷- چيا مازي د په رتووكا (فه ره نكا گوتنين پيشينان) دا، كو ژ ڤه كولينه كا
دريژ و دوو هه زار و يه ك گوتنان پي كهاتيه . ئه و پهندي پيشينان ب گوتنين پيشينان نافدكه . تاييه تمه نديين وان ژي د شه ش خالان دا شروڤه دكته (Mazi, 2005: 10-11)، ژبلي تاييه تمه نديين وان جوداوازيه كا هوير د نافبه را وان و بويزان

(په ژن - ئیدیوم) دا کریه . په خنه یی ژ کتیبیا (گوتنن پشینیان کوردان) دگریت کو، ریژهیه کا زور ژ نه وان گوتنان بویژن (په ژن - ئیدیوم)ن، و دبیزه کو ((گوتنن پشینیان ژ بویژان تی جووداکرن و ژ وان هندکترن. بویژ د ناڤا زمین ده بجیه بوونه و بوونه هیمانین هه څوک و زمین)) (هر نه و ژیدر: ۳۴). نه وی کاره کی یه کجار باش کریه، ده ما بویژان (په ژن - ئیدیوم) ژ گوتنن ناقداران جودا دکهت. د نه فی جوداکرنا د ناڤه را بویژ و گوتنن پشینیان و گوتنن ناقداران دا کری، شیا یه بابه تی شروڤه کرنا جورین گوتنن پشینیان (Adage Old) هنده ک پیشفه ببهت. چونکه نه و گوتنن ناقداران ((ب پرانی نیزی گوتنن پشینیان. ژ خوه ده ما کو نفیسکاری وان نه دیار بن. نه و ب خوه دین گوتنن پشینیان)) (هر نه و ژیدر: ۴۰). نه فه بچوونه کا درسته، لی نه وی نکاریه پراکتیزه بکهت. بو نمونه، د نه فی په ندی دا کو ده قا وی هوسا نفیسیه (((هه که خودانی مالی ده فی لیده، بچوک دپه قسن)) (Mazî, 2005: 205)، نه فه ل سهر زاری ناقدیره کی عه رب (أبي الفتح محمد بن عبدالله المعروف بسبط ابن التعاويذي) هاتیه گوتن و ب مالکه کا شعری هاتیه فه هاندن: نه و مالک وه کو“ په ندی د ناڤه خه لکی عه رب دا یا به لاقه. هه روه سا ل جه م نه وان کوردین هه تا پاده یه کی ژ چاندا عه ربی ناگادارن یا به رنیاسه، نه خاسمه ل پوژناڤا و باشووری کوردستانی کو زور جارن هه رب ده قا وی یا عه ربی ده ر دبرن (قه رهنی، ۲۰۱۸: ۲۴۰):

إذا كان ربُّ البيتِ بالدفِ مولعاً فشيمةُ أهلِ البيتِ كلهم الرقصُ

(سبط، ۱۹۰۳: ۲۴۷)

میناکین گوتنان ژ نه ته وین دن ژی ناینه وهک ((ترکی و عه ربی و پووسی و چینی و ئالمانی و نه مه ریکی و لاتینی و ئالاسکی و مه کسیکی)) (Mazî, 2005: 37-39) و د گه ل گوتنن کوردی دا هه قبه رکرینه. د گه نکه شه یه کا نفیسی ژی دا، بوچوونین خوه و دوو نفیسکاری دیکه هه قبه ر دکهت^(۱). نه و کتیب ژ ئالیی شروڤه کرنی فه ورده و ژ ئالیی پیکختنا گوتنان فه ژی تافه گره. لی هنده ک تیکه هلی ژی د ناڤه را جورین گوتنان تیدا دهینه دیتن. بو نمونه، گوتنه ک هاتیه

^۱ نه و هه ر دوو نفیسکاری د گه ل چیا مازی گه نکه شه ل سهر (۴۵) گوتنن پشینیان کری و ناڤه روکین وان شروڤه کرین نه فن: قه دری دیرسلافی، مسته فا ره شید (Mazî, 2005: 51-67).

تۆماركرن (چەرخا فەلەككى گەھ ل ژيیره، گەھ ل ژۆر) (هەر ئەو ژيەدەر: ۱۲۲) لى ئەفە د نيف مالكة كا هەلبەستا جگەرخوينى (ئەم ل رى دەرناكەفين) دا هەيە، كو دەقا وى ئەفە: لەولەب و چەرخا جيەئى، گەھ ل ژيەرن گەھ ل ژۆر (Cegerxwin, 2003: 128). ژبەر كو ئەو شاعرهكى رپاليسىت بوويه و زمانەكى سادە و ئاسان هەبوويه، لەوما ژ خەم و خواستين خەلكى نيزيك بوويه و خەلكى ژى ئەو ب زمانحالى خوه دانیه و گەلەك ژ مالكين هەلبەستين وى بوينه قسەيەن نەستەق (ئەپيگرام) و ل سەر زارى خەلكى دا بەلاقبووينه و وەك ميناك د ئاخفتنا خوه دا بكار دەين.

ژ بۆ يەكلایيكرنا فرە بۆچوونين نقيسكارين كورد ئەوين ل سلال ئيماژە ب كارين وان هاتيه دان. هەر وەسا هەول ژ بۆ چارەسەر كرن تيكالزبوننا ئەوان تيرمين پيقانەيى بەيتە كرن و پامانين وانين ورد ژى بەينه دەستنيشان كرن، ئەفە وا پيويسىت دكەت، كو جورين گوتنين پيشينان بەينه ژيك قافير كرن، چونكە د گەلەك كتيبين تايبەت ب خرفە كرن وان فە، ئەو هەموو جورين گوتنان تيكەل كرينە و ل ژير يەك نافونيشان دانينه. ئەوا ژ هەموويان ئالۆزتر ئەو، كو هەر يەكى نافونيشانەك دانايە. ئەو هەموو نافونيشان ژى نكارن ببنە زاراوەيەن پيقانەيى و گوزارشتى ژ تيگەهين جورين گوتنين پيشينان بكن. هەول بۆ ئەفە مەبەستى هاتينه دان (قەرەنى، ۲۰۱۷: ۲۳۶-۲۳۸). د ئەوى هەول دا، هەموو گوتنين پيشينانين كوردى كرينە شەش جور و ژيك قافير كرينە، بۆ هەر يەكى ژ ئەوان جوران زاراوەيە كا پيقانەيى دەستنيشان كرينە، تيگەهين وان شروقه كرينە و نمونە ژى بۆ هەر يەك ژ ئەوان ديار كرينە^(۱) و ئەو شەش جور ژى ئەفەنە:

- ۱- كورته گوتن (ئەفوريزم - Aphorism).
- ۲- پەندين نافداران (ماكزيم - Maxim).
- ۳- قسەيەن نەستەق (ئپيگرام - Epigram).
- ۴- پەندين پيشينان (پروقتيرب - Proverb).
- ۵- پەژن (ئيديووم - Idiom).
- ۶- تەوس (ساركازم - Sarcasm).

^۱ ئەو پيشنيار وەك پرۆژەيەك هاتيوو ئامادە كرن و د چەند سميناران دا هاتيوو پيشكيش كرن. د كۆفارەكا زانستى ژى دا هاتە بەلافكرن، ژبۆ كو بكەفته بەردەستى لايەنين پيوەنديدار.

ئەو ھەر شەش جۆرین گۆتن و پەند و قسەیین سلال، ل ژیر چە ترا زاراوہ یا گۆتنین پیشینان (Adage) کۆمکینە . ئەو کۆمکرن ژى ھەقتە ریب د گەل ھەر شەش جۆرین گۆتنان دا ھاتیە، کو د ئەوان کتیبین تاییەت ب خرقە کرنا وان دا ھاتینە تیکھە لکرن . ھەتا نھا (ل دویت ئاگە ھدارییا نفیسکاری ئەقان ریزکان) ژبلی ئەوی ھەولئ، ھیشتا چو کارین تاییەت ب فە کۆلین یان فە جە ماندنا وان نە ھاتینە پۆلینکرن و ناقلینکرن .

* * *

ھەتا ئەو زاراوہ یین مە بکارھینان، ژ ئالیی سازییە کا تاییەتمەند فە دەینە پەسەندکرن و جیگیر ببن . ئەو دی د نافەرۆکا ئەقی کتیبی دا جھگرن، ب تاییەتی زاراوہ یا (پەندین پیشینان)، کو مە بەستا سەرەکییا نفیسکاری کورد بوویە و ئەوان جۆرین دیکە تیکھە لی وی کرینە .

ب شیوہ یەکی گشتی، دکارین بیژین کو پەندین پیشینان گرنگییا خوە ھەیە، چونکە ژ ئالیە کی فە، ئەو ((یەك ژ ئەوان ژیدەرانیە کو ب پیا وان پ، دکارین زانیارییان ل بارە ی سروشتی مروغان خرپە بکەین)) (العیسوی، ۱۹۹۹: ۱۲۷). ژ ئالیە کی دیکە فە، پامانا وی پتر نیژیکی نافەرۆکا بابەتین پەرودە یی یە، ب ھەردوو ئالیین خوە یین ئەرینی و نە رینی فە^(۱) و ھەر سی مە بەستین رینماییکرنی و شیرەتکاریی و فیکرکرنی ب خوە فە دگریت .

پوختە یا تەوہری دووی

ئارمانج ژ لیکدانە فە یا نافەرۆکا ئەوان کارین خەمخۆرین زمان و ئەدەبی کوردی ل بارە ی پەند و گۆتنین پیشینان دا کری، ئەو بوویە کو:
 ۱- جۆرین ئەوان پەند و گۆتنین کوردی یین ھەتا نھا ھاتینە خرپە کرن و چاپ و بە لاقبووینە بەینە ئافیرکرن، کو شەش جۆرن و دکارین ل سەر سی گروپان دا پارفە بکەین:

^۱ زۆرینە یا دانەرین فەرھەنگین زمانی کوردی ئەوی بۆچوونی پەسەند دکەن، وە ک گیو موکریانی د فەرھەنگا مھاباد دا (موکریانی، ۱۹۶۱: ۱۲۹) و زانا فارقینی د فەرھەنگا کوردی - ترکی یا ئەنستیتویا کوردی ل ستەنبۆلی دا (Farqîni, 1992: 1362).

ئا - گروپا يەككى، كو ھەر سى جۆرىن (كورته گۆتن - Aphorism) و (پەندىن نافداران - Maxim) و (قسەيىن نەستەق - Epigram) قەدگىت. ئەو ژى ۋەك جۆرىن ئەدەبى دەھىنە دانىن، چونكە پوختەيا ھندەك گۆتئانە، كو خوەدەيىن وان ديارن و د نىف بەرھەمىن وان دا دەھىنە دىتن. نھا ژى بوويە ژانرەكا ئەدەبىيا سەرەكى و جىگىر بوويە.

ب - گروپا دوويى، كو ھەر دوو جۆرىن (پەژن - Idiom) و (تەوس - Sarcasm) قەدگىت. ئەو ژى ۋەك دوو دەستەواژەيىن زمانەقانى دەھىنە دانىن و يا فەرە فەرھەنگىن تايبەت ب وان قە ھەبن.

پ - گروپا سىيى، كو جۆرى (پەندىن پىشيانان - Proverb) قەدگىت. ئەو ژى ۋەك جۆرەكى ئەدەبى فۆلكلورى دەھىتە دانىن.

۲- ژبەر كو ھەر يەك ژ ئەقان سى گروپان خەسلەتتەن خوە يىن تايبەتى ھەنە و ژ يەك دى جودانە، لەوما دەما كارل سەر ھەر يەك ژ ئەوان گروپان دەھىتە كرن، ئەقە ئەوئى رىيازى بئەمايىن خوە يىن تيۆرى ھەنە. ل دويف پىسپورىيا ھەر رىبازەكى ژى راقە و ھەلشكافتن و قەكۆلەن و لىكدانە قە دەھىنە كرن.

۳- گروپا سىيى، كو جۆرى پەندىن پىشيانانە، پتر ھەموويان ھەقەندى ب نافەرۆكا ئەقى كتيبي قە ھەيە. ئەو ھەقەندى ژى ب شىوہەيەكى زانستى ناھىتە رىكخستن، ئەگەر ب رىيا ئەقان سى ئاليان قە سەرەدەرى د گەل دا نەھىتە كرن:

ئا - زانستا فۆلكلورى: پەندىن پىشيانان گوزارشت ژ بىر و بۆچوونىن خەلكى دكەن. ژىدەرى وان كەسەكى دەستنىشانكرى نىيە، لەوما ب مولكى گەل دەھىنە دانىن و ھەر ئەو خوەدىي وانە. ھەموو كار و كەرستە و دەق و دەستپەنگىنى و چالاكيين گشتى يىن خەلكى د بازنەيى زانستا فۆلكلورى دا دەھىنە لىكدانە قە. پەندىن پىشيانان ژى بەشەكە ژ كارى ئەوئى زانستى.

ب - تويژىنە قەيىن زانستى: ژبو لىكدانە قە و پۆلەنكرن و ھەلشكافتن و راقە كرنا پەندىن پىشيانان، چەندىن رىيازىن زانستى ھەنە، ۋەك: مىژوويى، ۋەسفى، شىكارى... ل دويف جۆرى تويژىنە قەيى يەك يان زىدەتر ژ ئەوان رىبازان دەھىنە پىرەوكرن.

پ - **دەروونزانییا چاندی یا کرداری:** دەروونزانی وهك هەر زانستهكا دیکه پشت ب دوو لایه نین سهرهکی دبهستیت، کو ئەو ژێ ژیری و لۆژیکه. ئەوان هەر دوو لایه نان، هه‌میشه پیدئى ب شیکارییه‌کا تیۆری هه‌یه، کو ئەزموون و پاپرسی تییدا جه دگرن. ل سالا (١٩٨٤)ی و هیقه، تویرینه‌فه‌یین به‌جه ل باره‌ی جوداوازییا د ناڤه‌را دەروونزانییا زانستی و دەروونزانییا میلی هاتنه‌کرن و لایه‌نه‌کی به‌رفره‌ه ژگه‌شه‌کرنا مه‌عریفییا مرؤفی وه‌رگرت.

ئەوا هه‌ردوو دەروونزانییان (زانستی، ملی) ژیک جودا دکه‌ت، پرؤسه‌یا نفیسینی‌یه. هه‌ر وه‌کو کلود لیفی شتراوس به‌حسا جفاکین نه‌ریتگه‌رایین سهره‌تایی دکه‌ت، کو سهرزازه‌کی سیمایا سهره‌کییا وانه. لويس جان کالفي ژي ئەوی بۆچوونا شتراوسی په‌سه‌ند دکه‌ت، چاخى پۆلى نفیسینی د گۆرپانکاریان دا ب کاره‌کی گرنگ درانیت، چونکه ژ ئالیی جفاکی فه، نفیسینی ب دیارده‌یین ده‌سته‌لاتداریی و خوه‌سه‌پاندنی فه گریدده‌ت، ب تایبه‌تی کو ((نفیسین وه‌سا خویا دبیت، هه‌ر وه‌کو چه‌وساندنا مرؤقان ئاسان دکه‌ت، به‌ری کو میشکی وان رۆشن بکه‌ت(شتراس، ٢٠٠٣: ٣٨٣). ژ ئالیی چاندی فه ژي، وه‌ک دۆره‌یه‌که‌کا ده‌ستکردا مرؤفی دبینیت. ئەو دۆره‌یه‌لا ده‌ستکرد، جفاکی ژ نه‌ریتگه‌راییه‌کا سهرزازه‌کی بۆ ده‌ستپیکرنا هه‌وین نه‌هیلانا نه‌خوه‌نده‌واریی فه دبه‌ت. ئەوی هه‌وی ژي دوو ئارمانج هه‌نه: یا یه‌کی، داکو ب جیهانا پیشکه‌فتییا خیرمه‌ند را بگه‌هیت(تراودک، ٢٠٠٩: ١١٢). یا دووی ژي ئەوه، داکو ئەوی نه‌ریتگه‌راییا زارگۆتنی ب خوه‌نده‌واریی دا وه‌رپچیت. هه‌ر ل باره‌ی ئەفی بابه‌تی، ل سهرزازی (دینیس دیدرؤ ١٧١٣ - ١٧٨٤)ی فه‌دگپه‌ته‌فه، کو ((مرؤقه‌کی سروشتی هه‌بوو، مرؤقه‌کی ده‌ستکرد د نیقا ئەوی مرؤفی دا دانا، د ئەوی شکه‌فتی دا شه‌ره‌کی به‌رده‌وام هه‌لگیرسا، ب دریزیا ژیانئ به‌رده‌وام بو)) (شتراس، ٢٠٠٣: ٤٨٦). گه‌له‌ک لایه‌ن شانازیی ب ئەوان هه‌وین نه‌هیلانا نه‌خوه‌نده‌واریی دکه‌ن، دلخوه‌شن کو مرؤقه‌کی ده‌ستکرد ئەفراندییه، لی ژبیرا وان چوویه، کو هه‌لسه‌نگاندن د ناڤه‌را ئەوان هه‌ردوو مرؤقان دا (خوه‌زایی - ده‌ستکرد) کاره‌کی هه‌ره‌گرنگ و پیدئقییه ژ بۆ ژیار و شارستانییه‌تا ئیرو ژ هه‌موو لایه‌کی فه هه‌ول بۆ ده‌یته‌دان.

ئەو دياردەيا نقيسينى د ئەدەبا فۆلكلورىيا كوردى ژى دا، وەرچەرخانەك بوو د ميژوويا چاندا كوردى دا، كو بىر و بوچوون و چالاكى و دەستپهنگىنى و بزاقتىن خوه يىن داهىنان و ئەفراندنى ژ پرهوشەكا زارگوتنى بو ژيانەكا ئابوورى - جفاكى - سياسى يا تۆماركريبيا سەليقەدار بڤهگوازيته ڤه .

ل پەى ئەڤى خالا گرنگ، (مشتاخا چيا ژ گوتنىن پيشيا) جەى خوه د نيڤ چاندا كوردى دا دگريت، چونكه وهك گەلەك كارين خەمخورين ديكه يين كورد، ملئ خوه دايه بەر هلاندنا بارئ چاندا گەلئ خوه و ژ قوناغهكا زارگوتنى بو قوناغهكا ديكه يا شكۆدار ڤهگواستيه . لەوما ئەو خەبات بوويه جەى پويته پيدانى و، يا فەرە كو ژ چەندىن ئاليان ڤه بهيته خوهندن و هەلشكافتن و نافەرۆكا وئ ژى بهيته ليكدانه ڤه .

تهوهري سيئي:

پرسگريکا فه لسه فه يا دير شهوي

د ناقبهرا هزرا کرداري و هزرا شيكاري دا

که سایه تيا هه مرؤقه کی وهکو زانايين سايكلوژي دبيژن (ئو چه ند سالؤخين جه سته يی و ژيري و جفاکی و ئاکارينه، کو ب شيوه يه کی پوهن که سه کی ژئوانين دیکه جودا بکه ت). ل دويف ئه وي بؤچووني، ئه و ئه دگارين د که سایه تيا مه لا مه محمودي دير شهوي (۱۹۳۹-۲۰۰۴) دا هه بوون، د ئاسته کی بالا دا و بهر ب لايه نين ئه ريني فه دچوون. هه ژ بهر ئه وي ئاستي بوويه، کو ئه وين دهر دورا وي، يان ژي ئه وين ژ دوير فه را ئه و ناسدکر، وه سا هزر دکرن، کو دير شهوي که سایه تيه کا پوهن و زه لال هه يه. له وما ئه وي چه ند ب قوولي ژي هزرکريا، هه ر ب ساناهي دهاته فه خوه نندن. ژيده را ئه وي ساناهي بووني ژي، وهکو من هه ست پي دکر، ژ ئه گه را چه ند هؤکارين سه ره کی بوون، ژ ئه وان:

۱- شيوازي وي يي ئاخفتني يي په وان و ساف و بي گري بوو. ئه و ب خوه ل سه ر پچکه يا زمانه فانييا جه لادته به درخاني دچوو. ئه و ژي قوتابخانه يه کا کوردي يا په سه نه. ژ ناخي دهر وونا مرؤقي کوردي چيايي هه لقولايه، دير شهوي ب خوه ژي ئه وي بؤچووني د لاپه رها (ز) يا پيشگوتنا کتتيا خوه دا دپه ژرنييت کو((هه چيي کورمانجيه ک پاقر ژ په يقين بيانيا بقيت، بلا بجيت ل ناقسه را چيايي بوئا ل گه ل پيره ميرو و پيره ژنيين وا باخفت، نه خاسم دهسته کا شقان و گافانا)). د ئه وي په ژراندني دا، ئه و ب رپيا (مشتاخا چيا ژ گوننين پيشيا) ژ قوتابيه کی دهسته ل بو مامؤستايه کی زمانزان و جهی خوه د شوپا راستنقيسا کوردي دا گرت و شوينتپلين وي ژي تيدا دياربوون. ئه و فه ريژا ره وانا د گوتار و خوتبه يين وي دا خويا دبوو^(۱). ئه وي به هره يا وي يا زمانه فانيي سه رنجا من پراکيشا بوو،

^۱ ئه فه بو زماني عه ره بي ژي درستبوو، کو د زماني قورئاني دا يي په وان بوو، د هه مان وهخت دا ديالکتا عه ره بييا عيراقی ژي پي دئاخفت. ئه و که سي گوهداريا وي کريا، وه سا دزاني کو خه لکی گه ره که کا مللی يا به غدايه. فه ريژا ئه وي سه ليقا په وان ژي، له وانه يه ژبو ئه وان ده مان بزقريته فه، کو ماوه يه کی خزمه تا سه ربازييا عيراقی کريوو و پشتي نسکؤيا (۱۹۷۵) ي ژي ژبو باژاري دورا سه ر ب پاريزگه ها سه لاهه دين هاتبوو دوير ئيخستن.

دهما ل ساللا (۱۹۸۹) ئى من سەرپەرشتيا چاپكرنا گۆتارهكا وى دكر. پشتى ئه وى رويدانى گه لهك جاران مه به حسا زمانى دكر و ئاستين وى شرؤقه دكرن. جارهكى مه به حسا پامانين پهيئين كوردى دكر كو چه وا چييووينه و بكاردهين. ئه وى سهرهاتيه كا خوه يا ل مزگه فتا سؤر^(۱) يا جزيرا بؤتان هؤسا فه گيړا: دهما مه گه نكشه ل سهر زمانى كوردى دكر، مه لايه كى حافز ئى ل وى ده رى هه بوو. ئه وى شاره زايى د زمانى كوردى و جوگرافيا كوردستانى دا هه بوو. دهما مه ناهى ههر گوندهكى بؤ دگؤت، ئه وى سالوخين ئه وى گوندى دگؤتن. زؤر جارن ئى وه سفين وى زيده تر (۸۰٪) ئى درست دهر دچوون. رؤژه كى مه ناهى گوندان بؤ دگؤتن و ئه وى ئى وه سفين وان دكرن. د گه ل ئه وان ناغان دا، من گؤتى (دنيا)، ئه و ههر ماقه و چو سهر ئى نه برنه دهر، ل داويى گؤت ئه ز بيژم ئه فه نه پهيغه كا كورمانجى يه. ههر چه نده ئه فه سهرپهاتيه كا ساكار و بچويكه لى پامانه كا وى يا مه زن هه يه، ب تاييه تى كو چييوونا پهيئين زيندى ل سهر كؤكا دؤره يلا خوه پيدا دبن، نهك ل پشت ميژه يان دهينه داتراشين. ههر ئه فه ئى بوويه هؤكارى ئه وى چه ندى، كو هه تا نها گه لهك زمانانين كورد ئى هه ولددهن پهيئين ره سه ن نوى بكه نه فه. ههروه سا زمانين گه لين ئه وروپايى ئى، ب شانازى فه، پهيئين گريكييا كه فن و لاتينى د زمانين خوه يين نه ته وى دا بكاردهين و د فهره نكين خوه ئى دا جيگير كرينه، ب تاييه تى د ئاستى زارواوه سازيى دا.

۲- دپرشه وى د زانستين ئايينى دا مه له فان بوو. د ليكدانه فه يين بؤچوونين خوه دا، وهك ههر مه لايه كى ديكه پشت ب ئايه تين قورئانا پيرؤز و فه رموده يين پيغه مبه رى دبه ست. ئه وا جودا ژ ئايينپه روه رين ديكه ئه و بوو، كو ليكدانه فه يين خوه ل دويش دؤره ييل و ژينگه هه كا كورمانجى دهر دپرين. ئه فه ئى سالوخه كا تاييه تا وى بوو، له وما په يامين وى زوى دگه هشتن و ئه وين به رانبه ر ئى ب ساناهى تيدگه هشتن. د ناقبه را گه هشتن و تيگه هشتنى ئى دا باوه رى درست دبوو. ئه و باوه ريا يه كانه يا گؤمانبر، كو خودى يى ب حه قه و مروقى رينجبه ر ئى ريبه ره كى

^۱ دپرشه وى ل ساللا (۱۹۳۹) ئى ل جزيرى ژدايكبوويه و خوه ندنا خوه يا ئايينى ئى ل مه دره سا سؤر ده ستيپى كرىبوو. پاشى ل مزگه فتين كوردستانا باكوور و رؤژئاڤا و ل داويى هاتيه باشوور و ئاكنجى بوويه.

ئازاده. د ئه قى خاسيه تى دا، ئه وى جهخت ل سهر خوديناسيى دكر پاشى خودپه رستنى. ئه قه ژى پچكه يه كا ده گمهنه و پيدقى ب فه كولينين پتره. لى ئه و ل قيره يا فهره بهيته گوتن ئه وه، كو ئه و پچكه يا خوه زايى هيقينى باوه پرداريا ديرشه وى بوو. ئه وى دقا ئه و پچكه يه ببيته ريبازه كا هه قگرتيا كوردين پيره وكه رين ئايينى ئيسلامى. هزر دكر، د ئه وى ريبازى دا، ههر يه ك ل دويش شيانين خوه دى كاركه ت. به ره مى په نجا وان دى گه هته ته قايا خه لكى و ئه جرا وان ژى بو بانين بلند ل جه م خوديى مهن دى يا ل به رچاقبيت.

۳- ژبلى مه له قانيا وى د زانستين ئايينى دا، د رونه كرنا بابته تين جفاكى ژى دا، گوتاره كا ره وانبيزيا سهرنجرا كيش هه بوو. ئه و پاستيا ئه وى باوه رى پى هه وى و شروفه دكر، گومان بو خه لكى چينه دكرن. ئه و پرسيارين خه لكى ژى دهر دبرين، ل جه م وى بى به رسف نه دمانه قه. ئه قه ژى ژ ئه گه را بكاره ينانا په ژن (ئيديو م) و په ند و هنده ك جاران سه رپه اتايين كوردى بوويه، كو ب ئاسانى گيانه كى خوه رسكى دكره بهر رينمايدين دنيا دارى و ژ دهر وونا ئه وين به رانبه ر نيزيك دكر. گه له ك جاران به لگه يين سه لماندنا ئاخفتنا خوه ژ شعرين كتبا ئيمام شهابه دينى ئه بشه هى^(۱) (المستطرف في كل فن مستظرف) وهر دگرتن، مينا ئه قى مالكا شعرى ژ بو هه دارى دگوت:

إذا ما أتاك الدهر يوماً بنكبة فإفرغ لها صبراً وأوسع لها صدراً

ژ بو پتر په ژراندنا بابته تى خوه، په نده كا كورمانجى ژى زنده دكر، بو نمونه: ((خوه يى سه برى دبت مه لكى مصرى)) ژ بو هه مان بابته تى سه بر و هه دارى، چه ندين به لگه دكرنه گروقه و بيانگ و ئاخفتنا خوه پى ده وله مه ندر

^۱ به هائدين ئه بو لفه تح محمه د بنو ئه حمه د بنو مه نسورى ئه بشه هى. ل سالا (۷۹۰ك) به رانبه ر (۱۲۸۸ز) ل ئه بشه ه كو گونده كى ل فه يووم - مصرى ژدايكبوويه. ل سه رده مى ده وله تا مه ملووكيان ژيايه. ژ به ره مهن وى يين ديكه (تذكرة العارفين وتبصرة المستبصرين) و (أطواق الأزهار على صدور الأنهار). ل سالا (۸۵۲ك) به رانبه ر (۱۴۴۶ز؟) چووويه په حمه تى.

دکر، مینا ئه فی شعرا ئیمامی شافعی^(۱) کو هه مان مه به ستا شعرا پیشتری پی دیه ژراند:

دع الأيام تفعل ماتشاء وطب نفساً اذا حکم القضاء
ولا تجزع لحادثة الليالي فما لحوادث الدنيا بقاء

پاشی بۆچوونا خوه ب ئایه ته کا پیروزا گومانبر دسه لماند ﴿إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ و سه له واته ک ددا سه ر رجا پیغه مبه ری ئومه تی و ئه و بابه ت ب داوی دهینا. هؤسا دلنه رمیه کا خوه شیهه خش دخسته دهروونا تاکین جقاتی و جیهان ژبه ر چاقین وان ب به رفره هیه کا رند دهاته دیتن. ئه و ئاخفتنن به لگه دار ب سه لیهه کا جوان د گه ل سوچه تا خوه دا دگونجاندن. د ئه فی سالوخوا (دهروونی - جفاکی) دا، کو هه تا راده هیه کی یا ده گمن بوو، ری ل به ر وی خوه شکر بوو، کو د ریقه برنا کاروبارین زانایین ئایینی ئیسلامی دا، پیگه هه کی پر ریژ و حورمه ت هه بیت. پاشخانا ئه وی پیگه هی ژی ره هیئ خوه د چالاک و هه لویستین وی دا دا قوتابوون. ئه و یه ک بوویه ژ دامه زرینه ریئ یه که تیا زانایین ئایینی ئیسلامی ل کوردستانی و چهند جارن سه روکی وی ژی بوویه.

۴- دیرشه وی ل سه ر بیروباوه ریئ خوه یی رژد و مکور بوو، ل باره ی ره وشین مرقایه تی خوه دی بریار بوو. یه کسانیا د ناقبه را ژن و میران دا، ل سه ر بنه مایی ژین و ژانی هه قسه نگ دکر. ئه وی دگوت ژنا باش کورترکه نه فه یا ژینی یه و ژنا خراب ژی کورترکه نه فه یا ژانی یه. ئه م چ یائا ژینی هه لبگرین، یان ژی ئه لیفا ژانی، ئه نجاما هه ر دوو حاله تان هه ر دبیته ژن. د ناقبه را ئه وی (یائی) و (ئه لیف) دا بنیاتی هه فکیشه یه کا مه زن د جفاکی دا نژیایه. ئه فان بۆچوونین وی

^۱ ئیمام ئه بو عه بدوللا محمه د بنو ئیدریسی شافعی، ل سالا (۱۵۰ ک) به رانبه ر (۷۶۷ ز) ل شاری غزه ژدایکبوویه، سییه م ئیمامه ل جه م سونه یان و ریپازا وی هه ر ب شافعی هاتیه نافکرن. دامه زرینه ری زانستی (أصول الفقه) بوویه و د هه ر دوو زانستین (التفسیر) و (الحديث) دا ئیمام بوویه. قازی بوویه و ناقی وی ب دادپه روه ری به لاقببوو. مرقه کی ره وانبیژ و هه لبه ستقان و نیشانخوه ش و گه ریده بوویه. گه له ک زانایان په سنا وی ب باشی کریه و ب شاره زایه کی مه زن دانایه. ل سالا (۲۰۴ ک) به رانبه ری (۸۲۰ ز) ل شاری (فوستات - مصر) چوویه ره حمه تی. ب

يېن وېنه گه رايي و هونه روه ريبيا وي يا روه وانبيژي، به هره يا وي يا هوزاني ژي گه شکر بوو، هوزانين وي ژ کانگه ها ناخي وي دهردهاتن. هنده ک جاران د هه لکه فتنين زور تايبهت دا، ب دهنگي خوه يي زه لال نه و هوزان ب شيوه يه کي سروتين روحاني ژي دستراندن. ژ کويله يين نه وان هوزانان وه ک ميناکين زيندي د ياده ورين وي دا ماینه فه، بو نمونه:

صوندي دخوم ب زولفين خه له ک

سي جار ب وان چافين به له ک

چار جار ب دي مي صور گولي

هر دهم ل بهر فکرا مني (ديرشه وي، ۲۰۰۰: ۱۹۹)

د نه شي چارينه هوزانا سلال دا، نه وا ديرشه وي د فه گيرانا چيروکا په نده کي دا نيماژه پيکري، هه ردوو ئاليين ئايين په روه ري و وه لاتپاريزي د پومه تي دلبره کي دا نمايش دکه ت. هه موو شيانين مروقي ل سه ر زه مين ي و هه موو ئارمانجين وي يين ئاراسته ي ئاسماني دکه ت د سوينده کي دا جفاندينه. شيانين ل نه ردي دهينه کرن ژبو هر چار پارچه يين وه لاتينه و نه و ئارمانجين ل ئاسماني گه ش دبن هه ولا پيرو زکونا هه ر سي ناقين خودي (ئاللا، بيللا، تيللا) يه. نه و هه ردوو ئالي ژي، بيا فه کا به رفره ه ل هزرا وي دا گير دکه ن، کو چو جاران ژ بيرا وي دهرناچن.

۵- سه ره ده ريبيا وي د گه ل زاروکان دا، يي دلره ق و هه ست نازک بوو. نه فه ژي سالوخه کا ده گمه نه و ل جه م کيم که سان پهيدا دبیت و دهيتته ديتن. چيدبیت هوکارا نه شي ره وشا پارادوکسي ژي، بو نه وي نه گه ري بزقريته فه، کو هه ست نازکيا ديرشه وي ژ هوزانقانيا وي هاتبیت. دلره قيا وي ژي ژ خه مخوريا وي هاتبیت، کو ده بیت که سايه تيا زاروکی ل سه ر بنگه هه کي بنه جه و هي زدار بهيته ئافا کرن. يان ژي به روقاژي نه وي چهندي راست بيت، کو نه و ب خوه د زاروکاتي و گه نجيا خوه دا، که فتبوو نيّف زه حمه تي و قه رقه شه يا ژيني دا. د نه وي ره وشي دا فيري وانه يين هه قركيا راستي و نه راستي ببوو، دادپه روه ريبيا دوزا گه لي خوه و دا گير کرن ده لسه نگاندن، خوه دکاري و چه وساندن ژيک جودا کرن. نه وي ره وشي ري ل بهر په روه رده کرنا که سايه تيا وي سه ر راست کريوو، له وما جه خت

ل سەر بهایین چاکیی دکر، ژبو کو سه میان بکارن زارۆکیڤن خوه ل سەر پښیا راست ب باشی په روه رده بکه ن. به روفاژی ئه وی چهندی ژی، زه حمه ته سه میانین خراب بشین زارۆکیڤن خوه ب جوانی په روه رده بکه ن.

پښگه هی په روه رده یا خیزانی ل دویف هزرا دیرشه وی، کۆکا مرۆقی موسلمانه. ئه فه ژی نه تنی د گوتارین وی یین ئایینی دا په نگداغه، به لکو د کتیب (مشتاخا چیا ژ گوتنن پښیا) ژی دا گرنکیا خوه هه بوویه و جه گرتیه. ئه وی جهخت ل سەر ئه وان گوتنن پښینان دکر، ئه وین لایه نین ئه رینی و نه رینیا وان ل سەر په روه رده کرنا زارۆکی هه یه. ئه وا پتر ئه فی بوچوونی دسه لمینیت ئه وه، کو د هۆزانین وی ژی دا، لایه نی په روه رده کرنا خیزانی و ب هویرتر بیژین راهاتن ل سەر بهایین چاکی و جوانی خه ما وی یا هه ره پښین بوویه. د هۆزانه کا خوه یا فی کرنی دا، به حسا خرابترین بابی ژریده رچوو دکه ت. مه ترسییا وان ل سەر په روه رده یا خیزانا وان ژی هه یه، چونکه راستقه کرنا په وشتی وان کاره کی زه حمه ته. ئه وا ژ هه موویان خرابتر ئه و بوویه، کو ده ما ئه و که سی پښیا خوه فرۆشی گرتیه و جاشاتی بو داگیرکه را ب ئه رک زانییه، ئه فه ئه و زارۆکیڤن ل بهر دهستی وی ژی هوی دبن دی ئه وی پښیا خوار و چقیل فی برن، مینا د ئه فی پارچه هۆزانا خوه دا دبیزیت:

چ بکی ژ بو وی جه حسی که ری را   ژ زیرافکی د نیف ئه یوانا کیسرا
تۆ وی ئافدی ژ یه نبووعا حه یاتی   دشوونا جه بدی وی لوزو خورما
موره بیتیی بکت بو وی ئه فلاتون   موعه لم بی ژ بو وی ئیبن سینا
هه می ته صدیق بکن دبلومیا وی   ژ هه رهنعی ژهنعی ئه هلی علما

هۆسا ب شیوه یه کی ساتیرنایمیز شیکارییا که سایه تییا زه لامی خوه فرۆش دکه ت. د ئه وی شیکاریی دا دیار دبیت، کو ئه و که سی د جه وه ری خوه دا کرمی بیت، په روه رده کرنا وی یا ب زه حمه ته. ئه و که سی راستقه کرنا په وشتا وی یا ئه سته م بیت و بکی خوه نه هیت، نه شیت ب درستی پښه رییا مالا خوه بکه ت و زارۆیین خوه ژی ب شیوه یه کی ئه رینی په روه رده بکه ت و جهی باوه ری بیت:

مه که باوه ر کو ئه و صاحب هونه ر به   ئه وی دیسا وه کی بافی خوه که ر به

ئەنجاما ئەوى كارى چاكسازى، كو ژ ئەيوانا تەدارەك و مەعريفەتى دەستپى كرىە. ھەموو پىدقئىن پەرودە كرنى بۆ ھاتىنە بەرھە فكرن. ئاكاما وى كارى د ئەقى ھە فكىشەيى دا ھاتى ب نەرىنى لىكدە تەقە:

دەما تۆ وى ژ ئەيوانى دەرىنى

ھونەر نائى غەبرى وى فرىنى

د ھندەك ھۆزان و قەگىرانىن دىكە دا، بۆچوونىن نەرمتر ھەبووینە، لى وەكو ديار كاردانە قەيىن وى بەرانبەر ديار دەيا جاشاتىي د نىف جفاكا كوردە وارى دا ھەستىن وى ئاززانىنە و ئەو ب درستی ھەپشاندىە. دەرئەنجام ئەقە لايەنەكى سەرھەكىي ھزر كرننا وى بووئە.

۶- ژ ئالىي ھەقەندىن جفاكى قە، ئەو وەك رابەرەكى پوحى د نىف خەلكى دا دەھاتە نياسىن. قىانا وەلاتى نىشا خەلكى ددا. دۆزا كوردستانى ل جەم وان شىرىن دكر، لەوما ئاخفتنا وى دەھاتە بىستىن. رىنمايىن وى ب پىكوپىكى جھى خوە دگرت. بۆ نمونە، ئەوى ل دويف پلانپىژىيەكا تۆكمە، ھەلمەتا جگارەنە كىشانى دەستپىكربوو. خەلكى دەقەرى ژى سوپاسگوزار بوون و گەلەكان مفا ژ ئەوى ھەوا چاكسازى وەرگرتبوو.

ئەقە ژى كارەكى ئاسايىە، كو گەلەك ژ مەلایان ئەو پىگەھى جفاكى ل جەم خەلكى ھەبىت. لى ئەوا دىرشەوى پى دەھاتە نياسىن ئەو بوو، كو بىلايەنى و جورئەت دوو خاسىەتتىن ھەرە جىاوازىن وى بوون. ل ھەر دەرەكى و ل ھەر دەمەكى بى ترس بكار دەھىنان و پشكەك بوون ژ كەسايەتيا وى. وەك بەلگەيەك ل سەر ئەوى چەندى: پىش سەرھەلدانا سالا (۱۹۹۱) ئى ب چەند رۆژان ھاتە پارژان ژبۆ ئەو ئارپىشەيا ل مھابادى^(۱) چىبووى بگەھىنتە سەرۆكى. پشتى چاڤىكەفتنى. مە

^۱ ئارپىشەيا مھابادى ئەو بوو. دەما ھەژار موكرىانى ل تەھرانى وەفاتكرى و جەنازەيى وى ھىنايەقە مھابادى، مەلا مەحمودى ژى بەشدارى د مەراسىمىن ناشتنى دا كربوو. ھەشامەتەكا زۆرا خەلكى كۆمببوو، ژبۆ كو ب تەدارەك و پىرۆزى قە جەنازى ئەوى زاتى بگەھىنتە گۆرستانى. دىرشەوى ب دەنگى خوە يى خورت و پىر دلۆقانى سلوگانىن نىشتىمانى و ب گۆتتىن جگەرخوونى ل پىشيا ئاپورى ھاواردكر و خەلكى ژى ئەو قەدگىران. خەلكى مھابادى وەلاتپاريزن و تىھنى يىن دەلىقئىن ھۆسانە، ب تايبەتى كو

هه قەدوو دیت و د نیف سوحبەتی ژى دا، پویدانا مەھابادی قەگیڤا: (سەرۆکی گۆتە من د ئەفی دەمی نازک دا، تە بۆچی وەکر و خەلکە کە ئەزێه تەدا؟ من ژى گۆتی، ئەز وەك مەلا من ئەرکی خوە ئەداکر و خەلک هاتە گرتن و ئەرکی جەنابی تە ژى وەك سەرۆک هەول بە دەى ئەوان ئازاد بکەى.) راستی ژى ئەو بوو، هەردوو جوامیران ئەرکی خوە یی نیشتمانی ب دلسۆزی و سەرفرازی جیبەجی کربوو.

۷- دیرشەوی میناکە کا زیندییا وەلاتپاریزی بوو. هەفتەریب د گەل بە لافکرنا پینمایین ئایینی ئیسلامی وەکو ئەرکەکی وی یی مەلاتیی، هەر تم بزاقین وی ژبو پزگارییا وەلاتی وی ژى گەرموگۆر بوون. د پەوشین ئاسایی دا، ب شاشک و جوبەى وەك مەلا دەتە دیتن. د پەوشین نەئاسایی ژى دا، وەك پێشمەرگە یەك ب جەمەدانی و شال و شەپکان خوە کاردکر. ل پۆژین قەومانى ژى ب تەدارەکا پێشمەرگە یان ل پۆژین پێشمەرگە یین خەباتی دا جەهێ خوە دگرت^(۱). ژبو ئەوی خوە بەرھەفکرنی ژى، شەرەکا جگەرخوینی دکە تە بەلگە، کو ئەرکی هەر کەسەکییە ژ دۆزا مللەتی خوە را خوەدی دەرکەفیت، نەك مەرۆقەکی ترسنۆک و بی جورئەت:

هەژار موکریانی ژ دوو ئالیان قە ل جەم وان خۆشەویست بوو. ژ ئالیەکی قە کوپى کۆماری بوو و کۆمار ژى کەسەرەکا مەزەنە د دلی هەموو کوردان دا. ژ ئالیەکی دیکە قە، هەلگری ئیش و خەمین گەلی خوە بوو و د بەرھەمین وی یین ئەدەبی دا پەنگدداقە. ئەوی بزاقا دیرشەوی خوە پێشاندا نەکا نەچاقە پیکری چیکربوو. دەزگە هین ئەولەکاریی ئەو پەوش کۆنترۆل کربوو، لی ئارپیشە ئەو بوو، کو هەژمارەکا زۆرا گەنجان گرتبوون و هاتبوونە بنچا فکرن.

^۱ ل سالا (۱۹۵۹) دجیتە خزمەتا مەلا مستەفایى بارزانی ل بەغدا. ل سالا (۱۹۶۱) ی دبیتە پێشمەرگەیی شوپرەشا ئیلونى و وەك کادر د پۆزیت پارتی دیموکراتی کوردستان دا کاردکەت. د ناقبەرا سالیین (۱۹۷۵-۱۹۷۹) دا دەیتە دویرئێخستن بۆ باژاپی دۆره ل پارێزگەها سەلاحەددین. ل سالا (۱۹۸۷) ی جارەکا دی قەدگەرپیتە قە مەیدانا پێشمەرگە یاتیى. ل پشستی ئەنفالا (۱۹۸۸) ی ژى ئاوارەى ئیرانى دبیت. بەشداریی د سەرھەلدانا (۱۹۹۱) ی دا دکەت. (ژبو ئەقان زانیاریان سوود ژ بە لاقۆکەکا کوپى دیرشەوی نفیسکار "محەمەد عامر" ی هاتیە وەرگرتن).

خۆرتقۇ ئەگەر تۆ رابىي   وەك باشويكا ھەرى چۆك
 نە وەك شېئىر و گورا بى   تۆ ناستىنى ژ من مۆك
 نە خۆرتقۇ شەھەرەزابى   بۆكى ددى بتۆ تۆك
 كو بى تاج و سەرا بى   دى چەوا من بىكى بۆك (دېرشەوى، ۲۰۰۰: ۸۰)

دېرشەوى پۆلى ھۆشياركرنا خەلكى ھەبوو و ھەولا كېمكرنا خەفەت و مەينەتېن وان ژى ددا. دەما زاناپەكى ئايىنى دىبىتە خەباتكار، ئەركى ۋى دوو جار قۆرستىر دىبىت، لى مفايى ئەو ب خەلكى را دگە ھىنيت گەلەك پىترە. ئەو كار زەحمەتتر دىبىت دەما ژيانا ۋى دكەفتە د مەترسىي دا، يان ژى بۆ چارەنقىسەكا نەدىار دچىت. ل بارەى دۆخەكا ھۆسا دا، جارەكى سەرھاتىەكا خوە بۆ من قەگىرا، كو ئەو دەمى بۆ قەزا دۆر ھاتىە دوىرئىخستىن و ل مزگەفتا گەورەيا ئەوى شارى ھاتبوو دامەزراندن: يەك ژ دىنسىي يىن ئەوى شارى براىي عزەت دۆرى بوو و دىوانەكا مەزن و ئاقەدان ھەبوو. ھەموو پۆژىن ئەينىي پىشتى نقىژا خوتبەيى ئەم ژى مېقان دكرىن. زۆر جارن عزەت دۆرى ژى، كو ئەوى دەمى سەركردەيەكى بالايى حكومەتى بوو، پۆژىن ئەينى دەھاتە وپرى و پىشتى خوتبى مە ل دىوانا براىي ۋى دىت. سوخبەتېن ئايىنى و سىياسى و ئابوورى ژى دەھاتەكرن.

ئەو پۆژىن من ل وپرى بۆراندن پىر نەخوەش بوون. ھندەك جارن، وەك دەلىقە ھەلدكەفت، من سەرا بەغدا ژى ددا و دۆست و ھەقالىن من لى وپرى ھەبوون. ژ ئەوان جوامىران سەيدا سالىح يوسىفى بوو. ئەوى پىتر خەما پەوشا خرابا كوردستانى بوو. ب تايىبەتى ئەو خەلكى ئاوارەى باشوورى عراقى كرىن و ئەو فەرمانبەرىن ژ جەين وان ھاتىنە قەگواستن. من ژى سەروبەرى خوە يى ل (دەقەرا دۆرى) بۆ دگۆت. ئەوى پىشنىاركر، كو ئەگەر دەلىقە ژ دەست دا ھەبوو، دەما عزەت دۆرى ل وپرى يە، ب شىۋەيەكى نەپاستوراست مەزلوومىەتا كوردان بۆ وان بىژە، بەلكو دلى وان نەرم بىت و باندۆرا را و بۆچوونىن وان ل سەر بپىارا حكومەتى ھەبىت و دەستى زۆردارىيى ھندەك سست بكەن. ل ھەفتىيا داھاتى، وەكو ھەموو جارى ئەم ل دىوانى پوونشتىبووين. من ب دەلىقە زانى و ژ پوانگەھا ئايىنى ئىسلامى قە بەھسى دادپەرەرى و مافىن مەزلوومان كر... جقاتى ب ھوپرى گۆھدىرى دكر. وەكو عزەت ھەستاي و خاترا خوە خواستى، براىي ۋى

هه تا بهردهری مائی د گهل دا چوو و مالاڤایی لیڤر و زڤرییه ڤه. من ژی ڤیا بۆچوونا وی ل سهر سوچه تا منا نه ئاسایی بزائم، ب لیبۆرین ڤه ژئی پرسى: ئه رى سوچه تا من زیده گاهى تیدا نه بوو، کو زیانهك بۆ وه هه بیت. ئه وی گۆت: نه خیر دهستخوهش تو زۆر باش ئاخفتى. من په سنا ته کر و بۆ عزه تی ژی گۆت کو من براده رهك هؤسا زانا و هیژا هه یه. من ژی گۆتی بۆچوونا برایی وه چ بوو؟ ب پیکه نین ڤه ئاخفتنا وی ڤه گپرا، کو عزه تی یی گۆتی: ئاخفتنن براده رى ته ریڤکوپیک بوون، لی زه حمه ته یین وی بن، یه کی یی گۆتی وه سا بیژیت.

ئو هه لکه ڤت ب دل من بوو، لی ترسا من ژ ئه نجاما وی بوو، کو چیدبیت یه ک هه بیت و چاڤدیریا من دکهت، ب تایبه تی وه کو دچوومه به غدا. هنده ک جارن ژی من دل خوه دداڤه، کو چیدبیت هه ره ئه وی شارهزا بیت و مه به ستین نهینین ئاخفتنا که سی به رانه ر ڤه دخوینده ڤه.

۸- دیرشه وی خوه ژ چاندا مللی ڤه ده ر نه دکر. شاره زایه کا باش د رابردووی ملله تی کورد دا هه بوو. بۆ نمونه سه ریڤهاتین میرین به هدینا ب تایبه تی د گهل عیسی ده لا ب هویری ڤه دگپران (دیرشه وی، ۲۰۰۰: ۶۰-۶۲)، یان ژی رهوشین ژیا نا میری بۆتان هه ڤه ر دکرن.

ژبلی کو د دیرۆکا ئه ده بی کوردی دا، گه له ک ژ شعرین مه لایی جزیری و ڤه قی ته یران و ئه حمه دی خانى لبه ربوون. ژ نيزیک ڤه ئاگاداری شاعرین هه ڤه رخ ژی بوو، وه ک مه لا ئه حمه دی نامی و سه یدایی تریژ (نایفی هوسوی). ب تایبه تی کو هه ڤه ندییا وی د گهل خزم و که سوکاران ل باکوور و پۆژئاڤایی یا به رده وامبوو. جاره کی د پوونشته کا شعری دا، ئه وی و سه بری بۆتانی هه ڤرکییا شعری کرپوو و جگه رخوینی ژی ئه وه ده له سه نگاندن. ل داویی ته رازوو ژ به رژه وه ندییا وی ڤه شکابوو.

دیرشه وی، ئاخفتنن خوه یین ره وان، ب دیره شعران ره وانتر دکرن، نه خامه ده ما دوو به لگه بۆ یه ک مه به ست هه ڤه ر دکرن. بۆ نمونه، د شرۆڤه کرنا په نده کی دا، ب مالکه کا شعرا جزیری دسه لمینیت:

تالغ کو بیته فرسه ت موهله ت ل نک هه رامه

من عومری نوحی نینه ساقی وه ره بله ز خوهش

پاشی ئه‌وی مالکی دگه‌ل شعره‌کا جگه‌رخوینی هه‌ق‌به‌ر دکه‌ت، کو جه‌خت
ل سه‌ر ده‌سته‌دانا فرسه‌تان دکه‌ت. ئه‌و که‌سی ده‌لیقه‌ بۆ هه‌لکه‌فت و خه‌مساری
کر، ئه‌و دی زه‌ره‌رمه‌ند بیت و باجا وی ژی ده‌تن:

ئه‌گه‌ر ده‌م دی ژ بۆ من یه‌ک دۆ فرسه‌ت

کو فرسه‌ت بی حه‌رامه‌ ژیرا موه‌له‌ت

نه‌پاسته‌ ئه‌م هه‌می بمرن ب زله‌ت

شه‌فورۆژان سه‌راسه‌ر ئه‌ف‌سته‌م تی:

نه‌بی باوه‌ر بکی کو ناحسم پی (دیرشه‌وی، ۲۰۰۰: ۴۲)

ئهو بیره‌وه‌ریین خوه‌ ده‌ما ل مزگه‌فتا سو‌ر ل جزیرا بو‌تان فه‌دگی‌ران، ئه‌و ب
سه‌ری خوه‌ دیرۆکه‌ک بوو. هنده‌ک ژ ئه‌وان مه‌ تو‌مار کرینه‌، لی ژ گای گو‌ه‌ مایه‌.
ئهم د ئه‌رشیفکرنا به‌ره‌مه‌ین گه‌لی خوه‌ دا خه‌مسارین و هیشتا ل سه‌ر پی
رانه‌وه‌ستیاینه‌. ل هه‌یقا چریا پی‌شینا سالا (۱۹۸۷)ی، ژبو ده‌قه‌رین پزگارکریین
به‌هدینا، من پرۆژه‌یی (به‌ره‌ف‌ ره‌وشه‌نبیرییه‌کا نه‌ته‌وه‌ییا پی‌شکه‌فتنخوان)^(۱)
ئاماده‌کریوو. ئه‌و پرۆژه وه‌ک ده‌سته‌خت ئیخسته‌ به‌رده‌ستی به‌پرسیین شو‌ره‌شی
وه‌قالین ئه‌دیب و ره‌وشه‌نبیریین ده‌قه‌را پزگارییا بادینان. گه‌نگه‌شه‌یین زۆر ل
سه‌ر هاتنه‌کرن. دیرشه‌وی یه‌ک ژ ئه‌وان بوو، کو ب گه‌رمی هاته‌ د نیف‌ ئه‌فی
خه‌باتی دا. ده‌ما من ژی خواستی، کو بابه‌ته‌کی بۆ کو‌قارا ئه‌وی بزافی ئاماده
بکه‌ت. ئه‌وی زۆر پی‌خوه‌ش بوو. بابه‌ته‌ک ل باره‌ی هه‌لبه‌ستا (کو‌ما ملله‌تان - ئه‌و
مولکی کوردا) یا جگه‌رخوینی ئاماده‌کر و تیدا ئه‌و راستی ده‌رئ‌یخستبوو، کو

^۱ ئه‌و پرۆژه ژ (۲۲) خالان پیکه‌هاتبوو. هه‌ر خاله‌ک وه‌کو به‌نده‌کی کو جومگه‌یین ره‌وشه‌نبیرییا
ده‌قه‌را پزگاری ب خوه‌ فه‌ دگرت. ئه‌و ده‌قه‌ر ژی وه‌کو کوک و بنجه‌قا کوردستانی هاتبوو
وه‌رگرتن. ئه‌و بزاقا ل وی‌ری ده‌اته‌کرن وه‌ک هیقیینی خه‌باتا گه‌لی کوردستانی ده‌اته
هه‌ژمارتن و ئاسۆیین دویر ده‌ست‌نیشان دکرن. ده‌قا ئه‌وی پرۆژه‌ی دوو جاران هاتیه
چاپکرن. جارا یه‌کی ل چاپخانه‌یا خه‌بات ل پاژان (قه‌ره‌نی، ۱۹۹۰: ۹۳-۱۵۰). جارا
دوویی ژی ب هاریکارییا د. جه‌رجیس هه‌سه‌نی ل هه‌ولیری هاتیه چاپکرن (قه‌ره‌نی، ۱۹۹۲:
۷۹=۱۱۶).

بۆچی ب یه کهم سروودا په سه نا کوردی دهیته هه ژمارتن^(۱). دیرشهوی مالا وی ل گوندی زیوگا بوو. زوی زوی مه یه کودوو ددیت. ئەقی جاری دەما هاتی مه لا تاھایی مایی ژی میقانی من بوو. دەلیقه کا خوەش بوو، گەنگەشە گەلەکا گەرم و پڕ نووچە و زانیاری بوو. سوحبەتین مه پتر ل سەر بابەتین کۆقاری و چه وانیا ئامادە کرن و چاپکرنا وی بوون. ژنشکەکی قە ئەو گەنگەشەیه د نافبەرا ئەوان هەردوو بەپێزان دا توند وەرگه پرا دەما مه لا تاھای گۆتی:

– بابەتی^(۲) من ژیر دەستی وەیه، لی ئەقان نیزیکان ئەز ب مال قە دی چمه ئیرانی و پیوه نندیین مه هەر دی مین.

^۱ ئەو هەلبەست، دەما بوویە سروود ب (ئەو مولکی کوردا) هاتیە نافکرن و بە لاقبوویە. د پەرتووکا (په وشەنبیریا چیایی) دا من ئیماژە ب ئەوی سروودی دابوو، کو دەمی ل سالیین (۸۶-۱۹۸۷) ی مژوویلی قە و ژارتنا ژینە نیگارا مه لا حوسەینی کەمەکی بووم و هەولا کۆمکرنا کارو بەرهمین وی ددا. دیاربوو د چەند سەرھاتیان دا، هەقبەدییا وی د گەل سترانبیژی دەقەری صالحی مه لا زاھیری دا هەبوویە. جارەکی ل کۆچکا (سەعیدە غایی گەرماقی) هەر دوو سترانبیژان صالحی مه لا زاھیری و سەعیدە غایی جزیری ستران هاقیتە بەریک. صالحی سترانا (ئەو مولکی کوردا) گۆتیە. سەعیدە غایی جزیری پی داخبار بوویە و پرسیار ژی کریە کو ئەو ستران ل کۆقە بەیستیە. ئەوی ژی گۆتی: ئەقە شعرا (جگەرخوین) یە و مه لا حوسەینی کەمەکی دایە من و قیا کو بکەمه ستران و من ژی هۆسا ریکخستیە (قەرەنی، ۱۹۹۲: ۷۶). مه لا مەحموودی دیرشهوی پتر زانیاری ل سەر ئەوی بابەتی هەبوون، لەوما مه ب پیدقی زانی، کو ئەوی سەرھاتی د بابەتەکی تایبەت دا بۆ هەژمارا یەکی یا کۆقارا بزاقا مه پتر پۆن بکەتەقە.

^۲ مەلە تاھای ئەو بابەت ب عەرەبی نقیسیبوو. پێشتری پێشکیشی راگەھاندنا لقا یەک کربوو، کو وەک نامیلکە بەیتە چاپکرن. ئەو کار گیرۆ ببوو. من و وی ب هەقرا وەرگەپاندە سەر زمانی کوردی. دوو پۆژ و سی شەقان ل گوندی هەترشی پێقە مژویل بووین. بابەت یی دیریژ بوو. نیزیکی سەد و دەھ پووپەلان بوو. ناقەرۆکا وی بابەتی بەرسفدانەک بوو ل سەر گۆتارەکا د. بەدرخان سندی، کو د پۆژنامەیا (الثورة) یا بەغدايي دا هاتبوو بە لافکرن. ئەوی پەسنا حکومەتی کربوو، کو کوردستان ئاقەدان کریە. بەروفاژی ئەوی چەندی مەلە تاھای ب بەلگەقە دەسەلماند کو حکومەتی کوردستان ویران کریە. ئەم ژی وەسا ریککەفتبووین کو پاچقە کرنا وی یا کوردی ب دوو ئەلقەیان د کۆقاری دا بە لافبکەین. ژبەر نەبوونا پیداوستیین چاپی ئەو کۆقار هەر وەک دەستخەت ماڤە و پاشان د گەل گەلەک بەرهمین مەیین دیکە ل ئەنفالا (۲۵/ ۱/ ۱۹۸۸) ی ژناقچوون.

- د ئه فان رې و ده راقين تهنگ دا، دې چه وا گه هيه ئيراني؟ ديرشه وي گوت.
- مه دوسته كه هيه ناقي وي (ماجد به گي چه لي) يه كاربدسته كه ل ده قه ري.
ئه م دې چينه وي ري، ئه و دې مه ب ترؤمبيلي گه هينته سهر سنوري ئيراني.
ديرشه وي تورهبوو و ب توندي ئاخفت. من هه ولدا هنده كه هيور ببسته قه و
گوتې:

- مه لا تاها و خيزانا خوه د ئه قي ته ماني دا نه شين ب پيان و ل سهر پشستا
دهواران سي چار رؤزان و د ريكي خه تر دا بچن.
- مه به سستا من نه ئه وه، ئه ز د بيژم نابيت د ئه فان ده مين نازك دا، كه ساتيه كي
مه زني وه كه سهداي ملله تي خوه بجه بهي ليت.
- راسته سهداي پيگه هه كي مه زني جفاكي هه يه، لي ئه وي چو ئه ركين
شورپه شي نينه. ئه و ل هه ر ده ركي بيت، ده نكي وي دگه هته مه، و باندورا
خوه زي هه يه.

ديرشه وي هه ر ل سهر يه كا خوه بوو. دگوتې: من زي نه ساخ د ده ستان دا
هه نه و سحها من زي يا درست نيه، لي ئه مين هاتينه نيث شورپه شي و ده بيت زين
و مرنا مه ب هه قرا بت.

پشتي چند رؤزان مه لا تاها ي باشكر، كو سه فه ركر و به ره مه ين خوه زي
رنگاركرن و ده سته ته كا ديوانا من زي (شورپه شا ئه قيني ماكا ئه قينيا شورپه شان)
ل جه م وي پاراستي مابوو. ده ما پشتي ئه نفالا چووينه ئيراني من وه رگرته قه و ل
چاپخانه يا خه بات چاپكر.

* * *

ئه قين سلال هنده ك لايه نين كه سايه تيبا ديرشه وي بوون، كو تيرا ئه وي
چه ندي دكهن سهره داقين هزرا وي يا ئاييني و جفاكي و نيشتمانپه روه ري پي
بهينه قه ديتن. ئه گه ر گرنا ئه وان سهره داقان، بو هه ر كه سه كي ريخوه شكرنه ك
بيت، كو بشييت بجيته د نيث جيها نا هزرمه نديبا ديرشه وي دا، لي بو من په يارپيكي
بياقين ده ستيكي نه، كو ب ئاساني كه سايه تيبا وي قه خوينه قه. ب قوولي خوه
تيدا شورپه كه مه قه و ب به رفره هي شروقه بكه م. چونكه د ده ليقه يين خوه ش و
نه خوه ش دا پيگه ژيا بووين. روونشتني م زور بوون. گه ريانين مه زي ل گوندان

نه هندك بوون. جاره كى ب قودره تا قادر ئه ز و ئه و وه قاله كى من يى خوشتقى⁽¹⁾ ژ مرنه كا مسوگه ر رزگار بووين. گه له ك جاران سه رهاتيا ئه وى پوژى قه دگىرا ب شيوازه كى ئه نديشه ئاميز هه ردوو ژيانين مه هه قبه ردكرن. ژيانا پشتى مرنا مه و ژيانا ئه م نها تيدا بووين. ئه گه ر ئه وى ب ئه وى شيوازي نقيسابايه دا شاكاره كا ئه ده بى ژى به ره م هيت. يه ك ژ بيره وه ريين كو ئه و پويدان ل جه م ماموستاي هه را زيندى و گرنگ بوو. ب فه ر دزانم ل قيره قه گيرمه قه، چونكه به لگيه كه ل سه ر دوستاتيا مه و د هه مان ده م ژى دا هه قبه ندى ب ئه وى وينه يى قه هه يه، كو من ل به رگى داويى يى ئه قى په رتووكى دانويه:

پوژه كى ب توپه يى قه هات، بى سلافكرن گازنده ژ بى وه فايا من كرن. من ژى ئه وه لويست ب ئاسايى وه رگرت، چونكه هه قبه نديا مه يا وه سا بوو⁽²⁾، كو ئه وى ب مافى خوه دزاني ل من توپه ببيت و من ژى ب ئه ركى خوه دزاني گوهديريا وي بكه م، لى زوربه ي جارن ئه و جوړه هه لويست ب سوحبه ته كا كو ميدي ب داوى ده اتن. ئه قى جارى ژى سوحبه تا مه د پيكه نين و قه خوارنا قه هوه كى دا ب داوى هات، لى ئه قى جارى جياوازيا وي ئه و بوو ده ما گوته:

- ئه ز نه ساخ بووم. ل خه سه ته خانى نقانديووم، بو نه هاتى سه را من بدى؟
- من نه زانى بوو. باوه رپناكه م من جه گرتبا د نيئف ئه وى حه شامه تا مي هفانين وه. (من ئه و ب سوحبه ت قه گوته).
- چه ند پيژنا يه كى ده ات و پيش به يته ژوور. من د دلى خوه دا دگوته، ئه قه ئه حمه ده. تو بو نه هاتى؟ بي به ختى هه نه، لى نه هه تا ئه قى ده ره جه يى!..

¹ ئه وه قال (جه لال خابوور تروانشى) بوو. ئه وى ده مى، به رپرسى زالگه ها لقا يه ك بوو. يه ك ژ هه قالين من يين هه رى نيژيك بوو. نها كادره كى پارتى ديموكراتى كوردستانى يه و ل دهوكى دژيت.

² دپرشه وى ئه ندامى په رله مانى هه ريما كوردستانى بوو. ئه ز ژى فه رمانبه ربووم ل وه زا ره تا په روه رده يى. ئافاهيمين وان ل په رپى شارى ب ره خ يه ك قه بوون. نها پيگه هى وان ل نافه راستا هه وليرا پايته ختا هه ريما كوردستانى يه. ئه وى ده مى به رانبه ر وان ئافاهيمان چولاتى بوو و كه قنه شوينوارين ئوردويه كا حكومه تا به رى لى ما بوون. نها بوويه پاركه كا خه ملدارا مه زن و چه ندين ده زگه هين ژيار و شارستانيه تى ب خوه دگريت.

- تو بیژی حیکمهت ژ ئهوی مکووری و خه مه لگرتنا وه دا هه بوویه. مه بهست ژ
ئه فی بوچوونی چیه؟

- من دقا ته ببینم و مسوگه ر بزائم، کو ئه فه جارا دوویی یه دمرم و ساخ
دبمه فه.

- دی وهره، دا وینه یه کی بیره اتنی بگرین، دا پتر مسوگه ر بکهین کو ژینا مه
هیشتا یا بهرده وامه.

د بهرده وامبوونا ئهوی ژینا دژوار و پپر پویدان دا، من پتر دیرشهوی
ناسدکر.

دهما من فیای ریچکه یا خوه یا هه لسه نگاندنی ل سهر که سایه تییا وی
جیبه جی بکه م. د ئه نجاما هه ر پینگا فه کی دا، ئه و جوامیر ل پیش چاقین من هه ر
مه زن دبوو. د کار و بیره وه ریین وی دا گه له ک تشتان فیربووم و فیردبم.
فه لسه فه یا وی د ژینی دا، د ئه وی هیزا هزرین وی دا خویا دبوو، کو وه ک
بزوینه ره کا زیندی سه ره ده ری د گه ل ده وروبه ر و پویدانین دویر و نیژیک دا دکر.
ئو سه ره ده ری ژی ژ هه موو ئالیان فه کرداری بوو، هزرا کرداری ژی وه کو
تیفکرینی ئه رکه کی هه قبه ندیکاری هه یه. ئه و ئه رکه ژی فه لسه فه یی ب شاره زایا
مروقی فه دبستیت، له و ما سالو خه تین فه لسه فه یی ده لگرتیت، لی ئه و ب خوه
فه لسه فه نییه. به لکو ئه و هزره کا کردارییه و دبسته به شه کا کارا ژ چاندا مللی.
که سایه تییا دیرشهوی ژی د ئه وی چاندا مللی دا، هه ر سی لایه نین گو تارا جفاکی و
رینمایین ئایینی و پهروه ده ییا خیزانی ل بهر چاقدگرتن. د ئه نجاما ئه فی
سیکوچکه یا زیپین دا، دکارین بیژین کو دیرشهوی:

- د جانپهروه رییا خودایی و فیانا وه لاتی و زانسته کا پونا کبه خش دا،
فیرخوازه کی پیشچاقی قوتابخانه یا مه لایی جزیری بوویه.

- د رهوشته کا بژوین و هیمه ته کا بلند و جورئه ته کا دلیرئاسا و خزمه تکرنا
جفاکی دا، فیرکاره کی دهسته لی قوتابخانه یا جگه خوینی بوویه.

چهند جوانه و دوو جار هند ژی یا فه ره، ئیرو ئه و هه ر دوو قوتابخانه یه
بهینه نووژه نکرن و ستوونین وان د ناقه ندین خوه ندنی دا سنگه پی ببن، ژ بو کو
نه دیرشه وییه که به لکو سالانه ب هه زاران دیرشهوی تیدا پهروه ده ببن.

پشکا دوویي :

خیزان و جور و پیکهاته و شیوازین ژيانا وی

تهوهری یهکی: تیگهها خیزانی و مهرجین پیکهاتنا وی

تهوهری دوویي: جورین خیزانی و رولی ئەندامین وی

تهوهری سییی: شیوازین ژيانا خیزانی و چاندا وی

ته وهری یه کی:

تیگه ها خیزانی و مهرجین پیکهاتنا وی

خیزان د واتایا خوه یا گشتی دا، ژ کریارا شویکرنا ژنه کی و ژنهینانا میړه کی درست دبیت. له و ما میړه وی ژنی ب خیزانا خوه دادنیت و ژن ژی نه وی میړی ب شوی خوه دزانیته. نه و هه ردوو پیکفه ل دویف نه وی په یمانی ل ژیر ساپیتکین ماله کی دا دژین. هه ریه ک نه وی دیکه ب هه ژینا/ی خوه دزانیته. ژ نالی زمانقانیی فه ژی، کریارا هه ژینیی ناکو (ژینا پیکفه)، هنده ک جاران ب هاوسه رگیری دهیته نافکرن، کو دوو سه ل یه ک جه دا فه دحه ویین. نه و جه (مال) ژی په گزه کا سه ره کییا خیزانی یه.

د واتایه کا تایبته ژی دا دکارین بیژین، کو هه مرؤقه ک چ ژن بیت یان میړ، ب تنی د جهه کی فه حه ویانی دا ناکنجی ببیت و پیدقیین خوه یین پوژانه تیدا جیجی بکته ب خیزان دهیته هه ژمارتن. لی جوداوازی د ناقه را هه ردوو حاله تان دا نه وه، کو یا یه کی شیانین به رده و امییا ژینا مرؤقبوونی هه یه و یا دووی ل شوین خوه چقیایه و ته مه نه کی سنوردار هه یه، له و ما ژ نالی جفاکیی فه پیدقی ب دویفچوونی ناکته، به لکو وه ک پاشکو یه کا بجویکا خیزانا یه کی دهیته هه ژمارتن. هه خیزانا یه کی یه ژی، سالوخین تیگه ها خیزانی ب خوه فه دگریته و ژ چه ندین توخم و حالته و هه قبه ندییا پیکهاتییه.

پیکهاتنا خیزانی ژی، کو ژ هه ردوو پرؤسه یین ژنهینان و شویکرنی دهستی دکته، ب قوناغین یه کدوناسین و ژنخواستن و نیشانیپه کرن و شرینی فه خواری و ده ستریزان و. هه تا دگه هته فه گواستنن تیدپه ریت (القصاص، ۲۰۰۸: ۹۶). د. مه سعود کتانی نه و سه روبه و ته رتیفین ژنهینانی، نه وین به ری ل نامیدی دهاتنه کرن، گافبگافین وان، سترانین شاهی و گوغه ندین وان، ب سه ریکفه نینان و ب ریکخستن فه تو مارکرینه (کتانی، ۲۰۰۱: ۲۲۳-۳۱۴). نه و تو مارکرنا تایبته ب باژیری نامیدی فه، ل هه ر باژیره کی دیکه یی کوردستانی و زور جاران ل هه ر ده فه ره کی و هنده ک جاران ل هه ر گونده کی، نه وان سترانبیژ و مه قامزان و سه ماکه ر و زورنابیژ و ده هول قوت و بلویرقانیین ... خوه هه بوینه. نفیسکارین کورد ژی بایه خ ب نه فی لایه نی دابوو، ژ نه وان صادق به هائیدین

ئامىدى ^(۱). ئەو خەمخۆر ل ئوئى باوەپىي بوونە، كو ئەو نەرىت و بنەمايىن جفاكى بهينه تۆماركرن و ل دويف پيشكهفتنن سەردەم دا گۆرانكارى ب سەردا بهين و دەكو كەلەپوورەكى نەتەوھىي ژى بهينه پاراستن.

ل بارەى پىكھاتنا خىزانى ژى كتانى دىژىت: ((ئەقە پىرۆرتىن فۆلكلۆرە ل ھەمى جىھانى. چونكە ئەقە ئافكارن و دامەزىنا مالك و شانائىكى و ژرپقەيا جقاتا مروفان دى شانەكا بچوك بو جفاكى چىكەن)) (كتانى، ۲۰۰۱: ۷۱). ژ ئالىي خىزانان كچى و خىزانان كوپى قە بەرھەقى دەينەكرن، كو ژ چەندىن داب و نەرىتىن تايىبەت دا دبۆرىت، ھەتا دگەھتە شەفا پەرىيا بويكىنىي و خىزانەكا نافەكى پىك دەينن.

ئەو تىكگەھشتن و پىكگەھشتن سەرەتايان درستیوونا خىزانى يە و ب بنگەھا ھەموو جۆرىن دىكەيىن خىزانى دەيتە ھەژمارتن. خىزان ب ھەقەندىيەكا بايۆلۆژى دا درستیبيت. د ئەنجاما ئەوئى ھەقەندىي ژى دا، زارۆك چىدبن و چەندىن ئەرك دكەقنە سەر مىلى ھەردوو ئاليان. ھەتا بەرى (۴۰-۵۰) سالان تەمەنەكى دەستنىشانكرى ژبو ھاوسەرگىرىي نەبوو. پترىا جاران ل دويف كاودانىن ھەردوو تەرەفان پىككەفتنن لابلە دەاتنەكرن ^(۲). ژ ئالىي جفاكى قە، خىزان وەسا دەيتە ناساندن كو: ((شانەيا سەرەتايىبە د جفاكى دا و يەكەيەكا

^۱ نقيسكارى د كتيبا (پرز و سەروبەرىت ژئىنانى و كەقنە شاھيانە و گۆقەند) دا، كو ل سالا (۱۹۸۴) بەلاڤكرىبوو، ب پىكوپىكى ئەو نەرىتىن جفاكىي دىكۆمىنت كرىوون. بەرى وى ژى ھەردوو نقيسكاران (ئەحمەد عەبدوللا زەرۆ و خالد حسىن يەعقوب) ي كۆمەلا يەكى ژ سترانىت شاھى و دىلانا بەلاڤكرىبوون (زەرۆ، ۱۹۸۰). ھەر وەسا (مستەفا حسىن) ژى كۆمەكا زۆر ژ ئەوان سترانان ئامادە كرىوو و ژ ئالىي دەزگەھا سپىرپز يا چاپ و وەشانى قە ھاتىبوو بەلاڤكرن (حسىن، ۲۰۰۵). ئەو جۆرىن كار و بەرھەمان، بەردەوام ھەبوويە و ھەنە. ژبلى ئەوان ژى چەندىن گۆتار و بەرنامەيىن پادىويى و تەلەفزيۇنى ژ ئالىي شارەزايىن فۆلكلۆرا كوردى قە ھاتىبوونە چاپ و پەخشكرن.

^۲ نھا قانونى سنۆرەك ژبو تەمەنى شوپكرنى دانايە و ل دەرەقى دادگەھى مارەبىرین ناھىتەكرن، ژبلى ئەويىن سەرىپچىي دكەن، ئەوان ژى سزال سەر دەيتە سەپاندن. بو پتر زانبارىيان بنپرە ھەر سى ماددەيىن د پشكا سىيى د كتيبا: (الحاكم مصطفى المختار، شرح قانون الأحوال الشخصية العراقي رقم ۱۸۸ لسنة ۱۹۵۹، مطبعة ماردين، دهوك ۲۰۰۷).

بنه پره تیبیه د بینا کرنا کومه لگه هی (دا) ((القصاص، ۲۰۰۸: ۵). ئە قه ژى ناساندنه کا نیزیکه کو ژبو ژۆر بهی ملله تین دیکه ژى هاتیه کرن، کو خیزان ((دهزگه هه کا جفاکیه ژ چه ندین که سان پیکدهیت و هنده که هه قبه ندین کومه لایه تی و ئاکاری و خوینی و گیانی ئە وان پیکفه گریددهن، هه ر ئە و هه قبه ندینه خیزانا مروشان ژ خیزانا ئاژه لان جودا دکه ت)) (الحسن، ۲۰۰۸: ۱۸۸). یان ژى وه ک ماکیفه^(۱) دبیزیت (یه که یه کا دوو تهره فییه ژ ژن و میره کی پیکدهیت و هنده ک پیوه ندین گیانی یین هه فگرته ئە وان د گهل زارۆک و خزمان دا گریددهت و هه بوونا وان ل سه ر پالده رین خورسکی و بهرژه وه ندین دووقولی و هه ستین هه قپشک کو بو ئە وان دگونجای بووینه ئافابوویه). ل سه ر ئە وى بنه مایى مروقايه تیبی یه کو، دکارین ب کورتی بیژین: خیزان ژ پیکخستنه کا بایۆلۆژی جفاکی پیکهاتیه، ئە و پیکهاتن ژى ل سه ر دوو ستوینان رادوه ستیت:

- **یا یه کی بایۆلۆژییه، و خوه د هه قبه ندین شویکرن و هه قبه ندین خوینی**
د ناقبه را دایباب و زارۆک و پشتاوپشتا نقشان دا دبینه ته قه . ئە و پا به ندبوونا شویکرن ژى ل دویف قانونین بارى شارستانین باوه رپیگری ئافادبیت.

- **ستوینا دووی ژى جفاکی - چاندی یه، کو ژ هه قبه ندین ژنخواستنی و**
خزمبوونی درست دبیت (حجازی، ۲۰۱۵: ۱۵-۱۶).

ئە و خیزانا ل سه ر ئە وان هه ر دوو ستوینان دهیته دامه زراندن ب ((یه که یه کا جفاکی ئابووری بایۆلۆژی دهیته دانان و ئە ندامین وى ژى ئە رکین خوه یین پهروه دهی و جفاکی و ئابووری رایى دکهن)) (وطنه، ۱۹۹۳: ۷۳). له و ما خیزان د جفاکا کشتوکالی دا، پیگه هی یه کی و سه ره کی بوو، کو بیاقه کی سروشتی و گونجایی هه بیت و کار ژبو پیگه هاندنا نقشى نوی بکه ت. ئە و پیگه هاندن ژى ب ئە قى شیوه یی بوو:

^۱ روبرت ماریسون ماکیفه ر (۱۸۸۲-۱۹۷۰) پسپۆره کی جفاکناسی ئوسکه تله ندى و مامۆستایی زانستگه هی ژى بوویه . ده رچووی هه ردوو زانستگه هین ئە دن به ره و ئۆکسفۆرد بوویه . ل زانستگه هین کۆلۆمبیا و تۆره نتۆ و ئابردین کارکریه . ئە ندامی ئە کادیمیا ئە مریکی بو هونه ر و زانستان و ههروه سا ئە ندامی کومه له یا ئە مریکی بو فله لسه فه یی بوویه . ژ به ره مین وى . (جفاک: قه کۆلینه کا کومه لایه تیبیه، ۱۹۱۷) و (جفاک: بنیات و گۆرانکاریین وى، ۱۹۳۱) و (ته قنى حکومه تی، ۱۹۴۷).

- ژ ئالیی پەروەردەیی ڤه، ((خیزانی ئەرکی پەروەردەکرنا زارۆکی خوه ژ ئالیی دەروونی و جهستی ب ستویی خوه ڤه گرتبوو. ب ئالیکارییا ئەشیرا خوه فییری پئیین ژینی دکر و ئەو لیزانی و زانین و کارامهیین بو ئەوان ڤه دگواستنه ڤه، گه له ک جاران زارۆکی پیشه یا بابی دگرت)) (عافل، ۱۹۸۳: ۵۴). خیزانا کوردی ژی د ئەفی بیافی دا دەستهه ل بوویه. ژبو فییریونا پیشه یا بابی ژی هاتیه گۆتن: ((کچ ته شییا دایی درپسیت، کور که ڤانا بابی دژه نیت)) (ڤه رهنی، ۱۹۸۴: ۸۹). ژبو هه ڤه رکرنا که سیئتیا باب و کوران ژی هاتیه گۆتن: ((کورپی ل بابی چپتر زپره، یی وه ک وی سهر ب سهره، و یی خرابتر خولیسهره)) (هه رئه و ژیدەر: ۹۱). ئە ڤه ژی ئه وی و اتایی ددهت، کو ده بیت نقشی نوی ژ یی پیشتری باشر بیت.

- ژ ئالیی جفاکی ڤه، دایباب هه ولددهن داب و نه ریت و لیهاتن و کارامه یی و بهایین ئاکاری نیشا زارۆکی خوه بدەن. ب ئەفی شیوه یی زارۆک دی شیت بچیته د نیف جفاکی دا و پۆلی خوه ژی تیدا ببینیت. کو کور فییری دنیا داری و شه پقانیی بوویه و کچ ژی پسپوره کا مالکەر دبیت.

- ژ ئالیی ئابووری ڤه، خیزان وه کو یه که یه کا ئابووری دهاته دانان. هه موو پیوستیین خوارنی بو ئەشیرا خوه به رهه م دهینا (الخشاب، ۱۹۶۶: ۵۷). ئەوان خیزانان کارین خوه ب دوو شیوه یان ته مام دکرن. د هندوری خیزانی دا ژن و میزان کار و ئەرک د ناقبه را خوه دا پارڤه دکرن. ل ده رڤه ی خیزانی ژی هاوکاری د ناقبه را ئەوان دا هه بوو. ب هه ڤرا پیدقیین ئەندامین ئەشیری ب سه ریکڤه دهینان. ئەو هاوکاری و هه ڤه ندیین ئابووری ژی هۆکاره ک بوون، کو هه ڤه ندیین جفاکی ژی د ناقبه را تاکین خیزانی دا به یز بکه فن (وصفی، ۱۹۷۷: ۹۴). ئەوان لیزانی یین خوه د چه وانیا هه لگرتن و ڤه گرتن و هه شکرنا به رهه مان دا هه بوو، کو ژ ده مساله کی بو ده مساله کا دیکه دابین دکر. زارۆکین خوه ژی ب بسته هی رادهینان و هوی دکرنه که د و کارین مفادار، کو پشت ب خوه ببه ستن و ل سه ریی پراوه ستن.

ب شیوه یه کی گشتی پیکهاته یا خیزانی ل سه ر ئاستی جیهانی بنه ما و خه سه له تین هه ڤگرتی هه بووینه، ژبلی کو هه ر ملله ته کی هنده ک تایبه ته ندیین خوه

بین جودا هه بوون. ل باره ی جفاکا کوردی ژێ، پیکهاتنا خیزانی د هه مان قوناخان دا بۆریه. هه تا سالین شه پێ یه کیی جیهانی د قوناغا کشتوکالی دا دبۆری و ژ (۹۸٪) خه لکی وی نه خوهنده وار بوون^(۱). ئەو گۆتینن پێشینان بین هه قبهندی ب خیزانی قه ههین، پتریا وان تایبهتمه ندین جفاکه کا کشتوکالی پێقه دیاره، ژ بهر کو:

۱- پێزهیه کا زۆر ژ کوردان گوندنشین بووینه. کاری بنه په تیی ئەوان، پتر چاندن و کاری دهستی و ئازهلداری بوویه (ههروه کو د پشکا یه کی دا هاتبوویه شروقه کرن). ژبلی پشکه کا کیما گوندییان مژویلی بازرگانی و نیچیر و رافان بووینه. له وما گوندی شانازی ب مولکی خوه دکهن و ژبو وی چه ندی هاتیه گۆتن (خودانی مولکی، نائیخیت خولکی) و بهایی ئەوی کاری تیدا دکهن ب بهرز دنرخینن. هۆسا کاری خوه د گهل کارین دیکه دا دهه لسه نگینن: ((کاری باش چاندن و بازرگانی، پهت^(۲) ژ خودانی نیچیرقانی))، چونکه ئەوی ل دویف نیچیر و رافان بگه پیت هه ری ماندی و برسییه، ل ئەو که سی چاندن و بازرگانی دکهت، ئەنجامین کار و کریارین وی دیارن. دزانیته چه وا ژیا نا خوه بریقه ببهت. ئەوی دیکه هه ری ماندی یه و گیان ل سه ر دهسته و خوه تووشی کریارین پر مه ترسیدار دکهت و قویتی پۆزه کی هه یه و هه شت پۆژین دیکه دهست ژ پیا ن درپژت ره.

۲- ئاکنجین باژاران، ژبلی سنعه تکاری و بازرگانی کاری چاندنی ژێ کریه. په ز و بیستانین ئافی ل په خ و چانین مالین خوه، یان ژ ل دهردۆرا

^۱ د. عه بدولفه تاح عه لی یه حیا بۆتانی د قه کۆلینه کا خوه دا (سالنامات الموصل العثمانیه مصدرأ لدراسة تاریخ السلیمانیة) کو د کۆفارا زانکۆیا دهۆکی هه ژمارا (۲ تشرینا دووی ۲۰۰۰) دا به لافکر بوو، گه هشتبوو ئەفی ئەنجامی کو پێزه یا نه خوهنده واری ل ویلایه تا مووسل ل سه رده می دهوله تا عوسمانیان کو نها ئەقان ده قه رین کوردستانا باشوور قه دگریت (۹۸٪) بوویه. ئەو زانیاری د کتیبیا خوه دا (مدرسة ۱۱ آذار أول مدرسة كوردية في مدينة الموصل مع نبذة تاريخية عن التعليم في كوردستان - العراق ص ۳۳) دووباره کرینه قه.

^۲ رافکه ری و نیچیرقانی ب پیشه ناهینه هه ژمارتن، چونکه ئەوی فی کاری دکهت، وه ک ریگر و جه رده یان زۆری دکهت. بکۆزه کی سته مکاره و ژیا نا ئازهل و بالنده یان تیکددهت، له وما کابرایه کی نه فره تلنکریه، خه لک له عه تان لیدکه ن. ئەو که سی له عه تی بیت، هه رده م ژ ماری پرویت ره و ژ گورگی برسیت ره.

باژیری هه‌بووینه و ئەوان سەغبیرکرینه . ئەوین پەژایی وەک پەزکیڤن فیقی ل چیاپین نیزیڤ ریکخستینه، دەخلودان ل دەشتین دەوروبەر دەهاتنه چاندن. تەرش و تەوال ژێ خودانکرینه ، بۆ نمونە:

ل شەنگالی ژبلی ئازالداری، لاتین زەرزهواتی و پەزین فیقی ل دانکا باژیری هه‌بوون. ژ ئالی دەشتی قە دەخلودان دچاند. چیاپ نیزیڤ ژێ وەک ژێدەرەکی سەرەکی دەرامەتی سروشتی بوو.

ل ئاکری د دانکا هەر سێ گەلیڤن پەش و پەزێ میری و شیخ عەبدولعەزیزی دا هەموو پەز و باخچەییڤن ئاقیبوون. ل دۆر سەرئێگری دزقپین و ل بنی باژیری ل کانی مامکۆکی ب داوی دەهاتن. پەزین وان یین دیم ژێ ل نزاری زنجیرە چیاپ ئاکری بوون، کو ل ساریجا پشت کهارکی دەستپێ دکر و هەتا پشتا پیکەسەری قەدکیشا. چالەبەفر و ساریج هه‌بوون، کو ل زفستانی دزاندن و ل هافینی وەک قالبین بەفری ل هافینی دەیان و دفرۆشت. چەندین خیزان هه‌بوون کو بەرەمی ئەوان پەزان ل هافینی کاروان پی دکرن و قویتی زفستانی پی پەیدادکر. هه‌بوون ژێ مولکین خوە یین گوندان ب ریکا مریبایان شین دکر و ژیا نا خوە پی ریفەدەر.

ل ئامیدی ژێ، خەلکی باژیری پەز و باغچین خوە ل پویباری چیکربوون. ل هافینان مالین خوە قەدگوازتنه‌قە ویری. پەزین دیم ژێ ل پالکین چیاپین نیزیڤ هه‌بوون. هەر وەسا ل باژیرین زاخو و دەوک و جزیری و شەرنەخی و گەقەری شەمزیان و چەلی و ژێ ئەو جۆری پەزقانی هه‌بوو، کو ل زفستانی ل خانین باژیری بوون و ل بهاری دزقپینە سەر مولکین خوە، لەوما هاتیە گۆتن: ((میری بهاری پوونشت، یی زفستانی "چوو" بارکر)) (قەرەنی، ۱۹۸۴: ۱۰۹).

۳- ئەوین کۆچەر و پەقەند بوون، کو کویستان و گەرمیان دکرن، کاری وان یی سەرەکی ئازەلداری بوو و هەندە جارن د سەغبیرکرینا دارستانان و پەزیزان دا ژێ کارکریه، ژبوو کو ئالی مەپومالانین خوە دابین بکەن. کیم جارن کاری نیچیر و پاقان کریه. ئەوا سەرنجپاکیش ل قیرە ئەوه، کو ((هەموو کوردین کۆچەر سەر ب بنجەقین ئەشیری نه، کو د کۆنفدرالیه‌کا یه‌گگرتی دا هەقودگره‌قە، ئەو ژ چەندین ئەشیران پیکدەیت و هەر یه‌ک ژ ئەوان ژ بو چەندین بەرەبابان دابەش

دبیت)) (لازاریف، ۲۰۰۱: ۵۳). ئەقە ژى خالەكا گرنگە، كو ئەوان ئەشیران پیددشی ب هەقگرتنەكا مەزنتەر ژ پیگەهی ئەشیری هەیه و بوویە بنەمایەك، كو هزرا نەتەوہیی ژى پەیدا بیت و گەشە بکەت. ئەو گەشەكرن بوویە ھۆکارەك و پێخوہشكەرەك، كو گەلەك جاران یاخیبوون و سەرھەلدان ژى بەرپایبن.

۴- ھندەك خیزانان ب تاییەتی ئەوین ل گوندان، خلمەت و پالەتی دکر. چەند ھەیفان دچوونە گوندین نیزیك یان ژى باژیرین دویر. ل دویف پیددشی و ھەلین کاری، چاندن و کەراخی و پەزقانی دکر. یان ل دویف پیککەفتنی د گەل خوہدیین مولکان، ھەر کارەکی ب دەستکەفتبا دکر. ئەو ژى ب شیوہیەکی گشتی دوو جوین بوون:

- ئەو خیزانین ل گوندی خوہ مولک نەبوویە، یان ژى کیم ھەبوویە، كو نەدشیان قویتی خوہ یی زفستانی پی دابین بکەن... ل بەارەكا زوی دگەریان. گوندیین نیزیك ناگاداردکرن كو ئەو نامادەنە کاربکەن. ھاڤین وەرزی شوولی بوو، ئەوان ژى چافەرپی دکر و ل دویف ھەبوونا ھەلا کاری دچوونە گوندین دیکە و کاردکر. ھەتا پاهیزەكا درەنگ دمانەقە و قویتی خوہ یی زفستانی پەیدادکر و دزقپنەقە گوندی خوہ. بۆ نمونە ل گوندین دەوروبەری زاخۆ ئەو نەریت و جۆری کاری ھەبوو و دگۆتنی (بارەھی). بارەھیی باندۆرا خوہ ل سەر پیکھاتە و پیوہندیین خیزانی ھەبوو، چونکە دوو جۆرین مالداریی تیکھەل دکر. یەکا دەمکی بوو و ئەوا دیکە ژى ھەمیشەیی.

- جوینا دووی بەروفاژی جوینا یەکی بوو، ئەوان ھاڤینی ھەمی ل گوندی خوہ کاردکر و ل پاهیزی دەرامەتی خوہ کۆمدکر. ئەوین ھەژار و کیم دەرامەت، چ دەرامەتی دەستان دا ماى باردکر و دچوونە باژیران. جھی قەحەویانی پەیدادکر و ھەتا بەارەكا زوی دمانەقە. ل ئەوی ماوہیی دا، ھەم دەرامەتی خوہ ساخدکرەقە و ھەم کار و کەسابەت ژى دکر. ل بەاری دزقپنەقە گوندی خوہ و ژینا وان بەردەوام دبوو. ئەو جۆری کاری ل گوندین دەقەرین دویرەدەست ھەبوو. گەلەك ژ ئەوان دەاتنە ئاکری و دگۆتنی دەرامی و ئەوین دچوونە رەواندز دگۆتنی کلکۆ و ئەوین دچوونە دھۆکی دگۆتنی چیاپی و... ھتد. چیدبیت ئەو ناقلینانە ل دویف سەرۆبەری دەقەران بوویە.

بارەھى و دەرامى و كلکۆ، سى تەخىن بچويكىن جفاكى بوون. ب شيوهيكى دەمكى د نابقهرا گوندان ژ ئاليهكى و د نابقهرا گوندان و باژاپان دا ژ ئاليهكى ديكه قه دژيان. هندەك ژ ئهوان، ل دويڤ راستقەبوونا بارى ژيانى، دەست ژ ئهوى نهرىتى بەرددا. ل گوندېن خوه دمانه قه، يان ژى ب يەكجارى ل باژيپى ئاكنجى دبوون. جار ژى هەبوويه نقشى نوى پچكەيا باب و كالان بەرددا و ژينهكا نوى دەهلبژارت.

۵- د جفاكا كوردى دا، كۆمەلېن گەرۆك ژى هەبووينه، كو چ جھ و وارېن خوه يېن تايبەت نەبووينه. پتريا وان كارى سنعه تېن دەستى كرىه، ئانكو ئاسنگەر و دارتراش بووينه و دگۆتنى (قەرەج). هندەكان ژى كارى هونەرى دكر و دەف و بۆزق هەبوون و دگۆتنى (موترب). ب گشتى د نيڤ خەلكى دا زەلامېن وان ب (هۆستا) دەاتنە نافكرن و ژن ژى ب (ژن هۆستا) و دگۆتنە زارۆكېن وان ژى (قۆچالى). گەريانىن وان چو جھېن دەستنيشانكرى نەبوون، لى ل زۆربەى جاران ل سنۆرى كوردستانى دەرەنەدچوون. ئەوان ژى تنى زمانى كوردى دزانى، لى ئەويىن سنۆر دەرەبازدكرن ناسنامە نەبوون و چەندىن زمان دزانى. مينا ئەقى گۆتنا ل سەر گەريانا وان هاتيه قەگىپان، كو دەشتا دىرىنى بەفرەكا زۆر لى دبارى و كەس لى نەدژيا، لى چەند هەيقىن هاقىنى وەك بەهەشتەكى خويا دبوو. ئەوى دەمى كورت ژى پتر قەرەچ و موترب تىدا دبوورين. تنى ئەوان تام ژ خوه شيبا وى دكر و چيژ ژ جوانيبا وى دديت، لەوما هاتيه گۆتن: (دىرىنى خوهش دىرىنى، قەرەچا باركر موتربان دانا شوينى).

۶- هەتا ناقەراستا سەدساليا نۆز دەھى ژى، كەلھېن ميرين كوردان دئاقا بوون. هەر كەلھەكى ژى چەندىن دویرگەھ و ناوسك ل دەردۆرا وى هەبوون. ئاكنجىين وان پتر شەرپقان و خزمەتكار و فەرمانبەر بوون و كاروبارىن ميرگەھى برېڤەدېرن. مير شەرپەفخانى بەدلىسى د كتيبىا شەرپەفنامەيى دا شوين و پيگەھ و سەجەرا ميرين وان ب شيوهيكى هوير تۆماركرينه. پيگەھى هندەك ژ ئهوان ميرگەهان گەهاندييه ئاستى دەوله تى. سيھ و نەھ فەرمانپەر و ايىن وان پۆلینكرينه، كو هندەك ژ ئهوان ب لق و پۆپ قە ژى ليكدايينه قە. مير شەرپەفخانى بدلىسى مەبەستا خوه ژ ئهوى كارى دىرۆكى هۆسا ديار دكەت ((هەموو نياز و ئاواتيشم

هەر ئەمەیه که خانه دانه گه وره کانی کوردستان ناویان له ناوان بمینی و له ناونه چن)) (بدلیسی، ۲۰۰۶: ۱۱). ئەو خانه دانین میر شه پره فخان به حسدکەت جۆره کی دیکه یه ژ خیزانین کوردی، چ ل باره ی ئەندامین خیزانی و ئەو که سین د نیف مالین وان دا کاردکر ژ خزمه تکار و هندە ک جاران که نیزه ژ ی هه بوینه .

ژ بهر گرنگیا پیگه ی ئەوان خیزانین خانه دانان و باندورا وان ل سەر پیکهاتنا خیزانین دیکه ژ ی، ب پیویست دهیته زانین، کو هه تا ب کورتی ژ ی بیت هندە ک ل سەر ئەقی بابەتی پراوه ستین. ژ زه مانه کی دیرین قه ئەو خانه دان هه بوینه و پویدانین مەزن ژ ی ل سەر ئەوان دا هاتینه . دکارین ل قوناغه کا نه هندە نیزیکا ئەوی دیرۆکی دەستپی بکه یین. ل وه ک حوکمرانی و دەستهلەت گه له ک بۆچوون ل سەر جۆر و ئاست و پیوه ندیین هه نه، ئەوا ب شیوه یه کی ئەکا دیمی و تاقه گر و پشتبه ستن ب ژیدەرین باوه پیگیری قه و ب کویری ل قه کۆلیه قه و هیلین گشتی یین ئەقی بابەتی پونقه کرین، تویرینه قه یا (د. سەعد به شیر ئەسکه ندهر) یه . دیرۆکا وان (ئەسکه ندهر، ۲۰۰۸: ۳۷) د دوو قوناغان دا قه دگێریت:

۱- د نافه را سه دساليا ده ی و دوازدی دا کورد شیان چه ندین حکومه تین تاییه ت ب خوه قه و دویر ژ هه ژموونا بیانیا ن پیک به یین.

۲- ل سه دساليا دوازده ی کوردان سیسته مه کی نوی ژ میرگه هان دامه زراندا و هه تا نافه راستا سه دساليا نۆزده ی به رده وامبوون. ئەوا ئەقی جوینا دووی ژ جوینا یه کی جودا دکەت (هەر ئەو ژیدەر: ۵۱)، ئەو بوو:

ئا- هه موو دامه زرینه رین جوینا دووی ژ پاشخانه کا له شکر ی نه هاتبوون، به لکو هندە ک ژ ئەوان بنه تاره کا ئایینی هه بوو. هندە کین دیکه ژ ی ژ بنه تاره کا جوتیاری بوون.

ب - پتر بایه خ ب کوردین بنه جه و ئاکنجی ددا. ئە شیرین کۆچەر و په قه ندۆک په راویز کربوون.

پ - ل سه رده می وان چه ندین باژیران گولقه دانە ک ب خوه قه دیت و ژ ئالی شارستانیەت و کۆزانیاری قه پیشکه فتن وه کو: ئامه د و فارقین و ئامیدی . . . .

ت - ژ ئالیی ئابووری و چاندی فه ژ سیسته می بهری پیشکه فتیتر بوو،
وهراره کا باش ب خوه فه دیتبوو.

ج - سیاسته کا نه رم هه بوو و ب شاره زاییتر ژ یین بهری سهره ده ری د
گه ل هه موو لایه نین ده رفه و هندور دا دکر، له وما ل سهر ئارپشه یین ناخوه یی دا
زالبوون و بهر سینگیا قهیرانین ده رفه یی ژی دگرت.

یه ک ژ پرویدانین مه زنین نه فی سهرده می جوینا دووی دا، شه پی چالدیرانی
(۱۵۱۴) ی بوو، کو ری ککه فتنی د نا قبه را نه وان خانه دان ب نوینه راتیا مه ولانا
ئیدریسی بدلیسی و سولتان سه لیمی ئوسمانی دا هاتبوو کرن. ده رنه نجاما
ناقه پوکا نه وی ری ککه فتنی، ل دویت لی کدانه فه یا دیرو کنفیس محمه د نه مین
زه کی، وه سا ته خمین کریه کو ژ نه فان خالی خوار ی پی کها تیه:

۱- ئیستیقلالی ئیماره ته کانی کورد مه حفوز نه بی.

۲- مه قامی نه ماره ت، له باوکه وه بو نه ولاد نه مینی، یا به گویره ی ئسولی
محله لی ته نزم نه کری سولتان به فه رمانی ک ته عینی خه له ف تصدیق
نه کا.

۳- کورد، له هه موو شه ری کدا، یارمه تی تورک نه دا.

۴- به رامبه ر به ته عه پوزاتی خارجی، تورک معاوه نه تی کورد نه کا.

۵- کورد رسومی شه رعیه، به بیت المال خه لیفه نه دا.

نه م تعهدنامه یه ی بهینی سولتان و حکوماتی تابعه ی کورد، له ۹۲۰ ک
(۱۵۱۴) دا تسبیت کراوه به لام له دوا ی پانزه سالیک حکومه تی عوسمانی، عه کسی
ته عه هود، ورده ورده دهستی کرد به له ناو بردنی نه م ئیماره تانه تا سالی ۱۸۵۰ م
دوا یی هینان (زه کی، ۲۰۰۰: ۱۲۱-۱۲۲). سینان ها کانی نه و به لگه نامه یین د نه رشیفی
عوسمانی دا ل باره ی کوردان و سهره لدانین وان یین د نا قبه را سالی ۱۸۱۷-
(۱۸۶۷) دا کو مکرینه و د کتیه کا دیکومه نتاری دا چاپ و به لافکرینه. د ده روازه یا
وی دا، نه وی بو چوونا زه گی به گی نیژیکی راستی دکه ت، کو ((له ماوه ی
فه رمانزه وایی یاوز سولتان سه لیم و سولتان سلیمان قانونیدا سهر به خو یی
میره کانی کوردستان له هه ری مه کانی خو یاندا له لایه ن ده وله تی عوسمانیه وه
گه رانتی کرابوو و نزیکه ی ۳۰ میرنشینی به ناوی مولکداری (پورتلوك) و میراتگری

(ئۆجاكلك) له ههريمهكانى خۆيان له لايه ن دهوله تى عوسمانىيه وه به فهرمى ناسرابوون و به دهركردنى فهрман خرابوونه قالىبى فهرمىبوونه وه . له بهرانبه ر ئه وه شدا ميرنشينه كانى كورد ددانيان نابوو به دهسه لآتى عوسمانيدا و به تايبه تيش پۆلكى زۆر گه وره يان گيڤرا له شه رپه گه رمه كانى عوسمانى و ئيراندا)) (هاكان، ۲۰۱۲: ۷۳). ل دويڤ ئه وي لىكدانه شه يا محمه د ئه مين زه كى و ئه وان به لگه يين فهرمى، كو د فه رمانين ده وله تى و نامه گۆرپنين كاربه ده ستين وي ل كوردستانى ژ ئالييه كى فه و د ناقبه را وان و ميرپن كوردان دا ژ ئالييه كى ديكه فه دياردبيت، بۆچوونا هاكان سينان ژى جه ي باوه رپى يه، كو ((ميره كانى كورد سه رده ميكى دريژ پۆلى هه ري ميكي دابراو و پاريزگار يكار له ده وله تى عوسمانيان گيڤرا)) (هاكان، ۲۰۱۲: ۳۳). ئه وا هه قبه ندى ب ره وشا خيزانين جفاكا كورده وارى فه هه يه، ئه وه كو ژبلى خيزانا بايۆلۆجى ب هه موو جوړين وي فه و خيزانا ئه شيرى، خيزانا خانه دان ژى په دابوو، كو ژ ئه نجاما كو نڤدرالييه تا ئه شيران درسته بوو و ميرگه هين چالاک ب پي به ريبا ميرپن مالبات په سه ن برپقه دچوون، درسته بوون ژى به ره مه ي چه ندين سه د سالان بوو. بۆ نمونه هه ر ژ دامه زراندى هه تا سال (۱۰۰۵ك) بهرانبه ر (۱۵۹۶ن) مير شه ره فخان سه رپۆرا (۲۰) ميران فه دگيڤريت كو ل سه ر ته ختى ميرگه ها بۆتان ل جزيرى پوونشتينه (بدليسى، ۲۰۰۶: ۱۷۱-۲۰۳). ژبلى ئه وان ميرپن هه ر ل ئه وي سه رده مى ل (گورگيل) و (فنيك) ئه فه رمانپه وايى كرى. هنده ك فه كۆله ر هه ژمارا ئه وان ميرپن ديروكى ژينه نيگارا وان پاراستى دگه هه (۳۳) ميران (هرورى، ۲۰۰۰: ۲۱). ل ميرگه هين ديكه (بادينان، سووران، بابان...) ژى ئه و كيشه يه هه يه . ئه گه ر مير شه ره فخانى ئه و هنده ك ناقين مير و پاشايين كوردان نه پاراستبانه، نها ئه و كيشه يه دا هيشتا ئالۆزتر بيت ^(۱). هه ر چه نده هه ژمارا ئه وان

^۱ ديروكا دامه زراندا ميرگه هان و ناقين ميران و هاريكارين وان ب درسته ناهينه زانين. ته نانه ت جوړى حوكمپرانى وان ل پيش تههدنامه يا د ناقبه را سولتان سه ليمى و مه ولانا ئيدريسي بدليسى دا و پشتى وي چه وا بوويه. كاره كى گه له كى فه ره ئه و لايه نى ميژوويا ملله تى كورد - هه تا ب كورتى ژى بيت - ب راست و درسته بهيته نفيسين، ب تايبه تى كو نها ده ليڤه پاشتر د گونجاينه، به لگه و بيانگى د ئه رشيفين ده وله تين ده قهرى و يين دوير بده ستفه بهين ژ بۆ كو كورد ژى پيگه ي خوه يى خوفيايى بزنان و ل سه ر بنه مايه كى زانستى سه رده ريى د گه ل ملله تين ده وروبه ر و دوير دا بكه ن.

خیزانیڻ خانەدان كۆمەلەسى، ئۇ باندۇرا وان ل سەر كاودانىڭ گەلەك خورت بوو، چۈنكى نۆزىك بوون بگەنە كۆپىتىكا ئەوئ باندۇرئ و ب درستی جىگىر بىن. ئەقى رەوشى گەلەك قەنەكىشا و ل ئەوئ كۆپىتىكى پاشقەچوون و خوە ل بەر ھىرشىن دەولەتى نەگرت. ژىلى ھۆكارا غەدرا دەولەتى ((دەكرىت ھۆكارگەلىكى زۆرى كۆمەلەسى، سىياسى و ئابوورى بدۆزىتەو ە بو نەبوونى تواناى مېرەكانى كورد بو دانەمەزاندى يەكەتى لە نىوان خۇياندا و پالدايان بە دەولەتى عوسمانىيەو)) (ھاكان، ۲۰۱۲: ۳۳). ئەقان ھەر سى جۆرىن خیزانان^(۱) جفاكا كوردستانى برە قۇناغەكا نوى و گولقەدانا وئ نىشانىن مەزن پىقە دياربوو.

ل نىقا دووىي يا سەدسالىيا نۆزدەھى ئەو مېرگەھ ھاتنە ژناقېرن، كو زۆرىنەيا وان ل سنۆرى دەولەتا عوسمانى دا بوون. ل شوینەوارىن ئەوان كەت و مەت كۆچك و سابات و ديوانىن بەگ و شىخ و ئاغايان مانەقە. پىگەھى ئەوان ئەشىران وەك دەقەردارى و ويلايەتان بووینە ل جەم دەولەتى و دەستھەلاتىن سەرۆك ئەشىران ژى وەك والى و قايمقام سەرەدەرى د گەل دا ھاتىەكرن. كۆچك و ديوانىن كوردان قۇناغەكى پاشقەھاتن، لى ھندەك سىمايىن رەنگىنن كەلھىن جارن پىقە دياربوون، نەخاسمە تەرتىف و خەسلەتىن كارى و ھەقەندىن وان ب فەرمانرەوايىن دەقەرى و كاربەدەستىن پايتەختا دەولەتى را، ئەو ژى ل سەر ئاستەكى نزمتر بوون.

ئەقى گۆھەرتنى ژى رامانا خوە يا سىياسى بىئاخكر، كو دكارىن بىژىن، ئەو كۆنقدرايىيا پىشترى د ناقبەرا ئەشىرىن كوردان دا ھەبووى و مېرەكى دەقەرىن وان يىن يەكگرتى برىقەدەر نەما. ئەقە ژى ئەوئ گریمانەيى خويا دكەت، كو ئەگەر ئەو ژناقچوون نەبايە و دەقەرا پۆژھالاتا ناقىن ب قۇناغىن خوە يىن ئاسايى را تىپەر ببايە، د قۇناغا دويىف كۆنقدرايىيا ئەشىران را قۇناغا يەكگرتنەكا چەند مېرگەھان درىستدبوو. د ئەوئ يەكگرتنى دا دەولەتەكا كوردستانى چىدبوو. قۇناغىن دويىف را كوردستانا مەزن ب سەرەكقە دەھات.

^۱ ھندەك ژ ئەوان خیزانىڭ خانەدان چوونە دەرقەى كوردستانى و فەرمانرەوايا ئەوان دەقەران دكر ب تايىبەتى ل شام و مصر و يەمەنى (بدلىسى، ۲۰۰۶: ۸۵).

ئەقە ژى ھىلەكا راستەرىيا سىروشتىيە، پاكىشانىا وى ژ خىزانىا بايولۇجىيا كوردى دەستپى دكەت و ب كوردستانىا مەزن ب داوى دەيت. د پامانىكا دىكە يا جىو – جفاكى دا، دكارىن بىژىن، كو دىرۇكا كوردستانى ژ پىنچ قۇناغان پىكھاتىيە، قۇناغا وى يا سىيى ل ناڧەراستا سەدسالىيا نۇزدهى دا قەقەتيايە، ھەتا نھا تەقايىا كوردان بزاڧا قەزقپىنا وى دكەن.

* * *

خىزانىا كوردەوارى ب ھەموو شىوھىيىن خوھ يىن باژاپى و گوندى و پەقەندى و كۇچەرى و گەرۇك قە، چەندىن جۇرىن وان ھەبوون، كو دى د تەوهرى دوويى دا ئەو جۇر و ئەركىن ئەندامىن وان د ھەر دوو ئالىيىن خوھ قە، چ د گەل خىزانى دا، يان ژى بەرانبەر جفاكى ھىنە شىرۇقەكرن.

تەوہری دووی:

جوړین خیزانی و ئه رکین ئه ندامین وی

هوکارین درستبوونا خیزانی د جفاکا کوردهواری دا، وهکو جفاکا هر ملله ته کی دیکه دزقرنه قه بو لایه نی بایولوژی، کو د ناقبه را ژن و میری دا درست دبیت. د تەوہری پیشتری دا، ئه و پرس ب هویری هاته شروقه کرن. ل قیره خالا گرنگ ئه وه، کو ئه وی درستبوونی په هه کا ئایینی ژى هه بوویه. هر ل سهرده می ئایینی زهرده شتی و هه تا دگه هته ئایینی ئیسلامی و... دویف را ژى، ئه وه هه قبه ندیا بایولوژیا د ناقبه را وان دا درستبووی، هه میشه د که شه کی پیروز دا هاتیه ئه نجامدان. ئه و پیروزی ژى به رده وام بوویه و باندورا خوه ل سهر په فتارا زاروکان هه بوویه، به لکو لایه نه کی سهره کی ژى بوویه د په روه رده کرنا وان دا (السندی، ۲۰۰۲: ۱۱۱). د خیزانا کوردهواری دا، هر یه کی ژن و میران، ئه رکین خوه یین جودا هه بوینه. ئه و ئه رکین وان یین هه قپشک ژى، د سی قوناغان دا دبورین، کو یه ک ژ دویف یه کی را دهات و وه رار دکر و به رده وام بازنه یین وان به رفره هه دبون:

۱- قوناغا یه کی، پیکهینانا خیزانی، پتريا جارن، ب سهرپه رشتیا مالباتا کوپی دهاته کرن. ئه وان هه ردو ژن و میران، کو ژنوی هه قژینی کری، وه که ئه ندامین مالا مه زن کار دکر و سه میانی مالی ژى بابه گه وره بوو. داپیره خاتون و بووک به رمالی بوو. هنده ک جارن ئه و سهرپه رشتیکرن چه ندین سالان به رده وام دبوو، هه تا دگه هشته ئه وی قوناغی کو ئه و خیزانا بچویک ژ خیزانا گه وره جودا دبوو (هه روه کو د تەوہری پیشتر دا هاتیه پونقه کرن). ژبو ئه قی جودابوونی ژى کورد دبیزن: ((شولخه دانا مروغان جودابوونه)) (قهره نی، ۱۹۸۴: ۷۸).

۲- قوناغا جودابوونی، کو خیزانه کا ئاسایی و سهربخوه پیکدهیت. ژن دبیته کابان و به رپرسا کاروبارین ناقمالی. زه لام ژى دبیته سه میانی مالی و، د په یادکرنا دا هاتی دا ژبو ریقه برنا ئه قی خیزانا ناقه کی به رپرس دبیت. هر دوو پیکقه پشت ب خوه دبه ستن و مالداریا خیزانی ب ستوی خوه قه دگرن.

۳- قوناغا سيپي، دهما زاروك مهن دبن و دايباب سه روبهري ژنهينانا كورپي و ب شويدانا كچي دكهن. نهو دبنه سه ميانين خيزانه كا ديكه يا نوي پي كهاتي.

د نهقان قوناغين سلال دا، ژن و مييران وهك دايك و باب نهركين خواهه بوون. پيژه و چه وانيا جيبيكرنا نهوان نهركان، ههميشه د ههلسه نگاندا مالبات و خزم و ناسيارين دهوروبه دا ديار دبوو. لهوما ههريهكي ژنهوان، خواهه بهرپرس دادنا و ههولا پاراستنا كوبار و شكومهنديا خواهه ددا. چاقه پي بوو پيگه هكي باش و سه ريلند د جفاكي دا ههبيت. نهفه ژي تشتهكي پيژه يي بوو. سهركه فتن و داكه فتن تيدا هه بوون، بو نمونه ژني چار نهركين سه رهكي هه بوون:

۱- سه غبيريكرنا مالي و پاكرنا وي ب دهردوره. پاكرن و دانانا و ريخستنا كاروبارين وي ب تاماده كرنا خوارني و شووشتنا كهل و پهلان فه. دانقوتان و دستارهيران و فيقي هشكرن و دوشاچيكرن و ..... هه تا دگه هته خاني هونين و سيواكرني.

۲- مندالبوون و چافديري و خواهه ديكرن و پاراستن و پهروه ده كرنا وان، كو بكارن بكير خواهه بهين..

۳- درستكرنا زوره ي پيدفيين نيث مالي، وهك خوري شووشتن و ته شي ريستن و ته فنكرني كو هه موو جورين رايه خ و خواهه نخافتني ژي چيدكرن.. گوره و دوخين و هه موو جورين كلاقان دچنين و جلو بهرگ ژي ددوورين.

۴- به شداري د هندهك كارين دهرفه ي مالي دكر. بييري و چنينا مازي و خرچه كرنا گيا و زهرزه واتي خوارني. پاكرنا جهي چيل و پهزي. كومكرنا نيزينك و هاريكاريا زهلامي د كارين كه راخي و سه غبيريكرنا باخچه و پهزان. كاري زهلامي پتر ل دهرفه ي مالي بوو، ژيو كو داهاته كي پيدفي بوو مالي دابين بكهت و نهركي وي يي راستوراست پاراستنا مالي بوو. ژيو كو نه نامه كي چالاك و سه ره كيي مالي بوو، نوينه ريبيا وي دكر هه ميشه د خزمه تا گوندي / زومي دا بوو. نهو خزمهت دوم دريژ و بهر فره هبوون بوون، هه تا دگه هشتنته كار و نهركين نه شيري و ههردوو ناليين بهر هه مهينان و چه كداري ژي فه دگرتن.

ل دویف ئهوان دهستودارین د ناقبهرا ژن و میران دا هه بووین، خیزانا کورده واری وهک یه که یه کا ته با و پیک و دهستهه ل دیار دبوو. ئه قه ژى ئه وى واتایی نادهت کو ب یه کجاری که موکووپی د هه قبه ندیین وان دا نه بووینه. ئه و کیشه و ئاریشه یین هه بووین، زۆرینه یا وان ژ سه خمه راتی ژیده رین دارایی و ئازادیا که سایه تی بووینه. هۆکاری سه ره کیی وى ژى ئه و بوویه، کو ماف و دهستهه لات هه قسه نگ نه بوون و به زاندا سنۆرین وان ژى سه رکه شیه کا ئه نجام نه دیار بوو.

ئه و هه قبه ندیا با یۆلۆژیا هه قژینی، کو بنه مایین خیزانی پی دهاتنه چه سپاندن، پخوه شکه ره کا دوو لایه ن بوویه. ژ لایه کی قه ئه رکین وان د پیکهینانا خیزانی دا دیاردکرن. ژ لایه کی دیکه قه، پیکه برنا هه قیشکا وان پتر توند دکر، ده ما دبوونه دایک و باب و ژ مالباپی جودا دبوون.

مییری پۆلی سه ره کی د ده ستپیکرنا پرۆسه یا هه قژینی و پیکه ستنا پیدفیین وى دا هه بوویه. هه تا دگه هشته ریکه فتنه کا هه میشه یی، به رپر سیاریه تیا هه موو سه روبه ر و به ره قییا ن ب ستوی خوه قه دگرت. توما بوا په سنا ئه وى پۆلی دکهت: ((پیاوی کورد میردیکی باشه و باوکیکی دل نه رمه. بی گومان دروست کردنی ئه م خیزانه ش هه لبرژاردنیکى چاکى ئه ویت، چونکه ئه و مه سه له یه گرنگی تاییه تی خوی هه یه، که ئه بیته ره چاو بکریته...)) (بوا، ۱۹۸۰: ۱۰۷). ئه و ریکه فتنه د ناقبه را وان دا، هۆکاری سه رکه فتنه خیزانا کورد بوویه، ب تاییه تی کو بایه خه کا زۆر ب پیگه هی ژنی دهیته دان. گه له ک ژ پۆژه لاتناسان ژى گه واهیده ر بووینه ل سه ر ئه وى بایه خپیدانی، کو ((ژنا کورد پیگه هی خوه هه یه، زه لامی کورد ژى یه ک مال هه یه، فره ژنی ل جه م کوردان یا کیمه، ژنا کورد کابانیا مالی یه و دهستهه لاته کا به رفره هه یه)) (نیکیتین، ۲۰۰۱: ۱۷۶). ژبلی ئه قی بۆچوونا نیکیتینی، مینۆرسکی ژى ده ما به حسا کوردان دکهت دبیریت: ((ئافره تیان بی په چن، به ئازایی و به بی شه رم کردن له ناو کۆرو کۆمه لدا دانه نیشن و زۆر جاریش له گفتوگۆدا هاوبه شی پیاوان ئه کهن)) (مینۆرسکی، ۱۹۸۴: ۱۵۹). ئه و زه لامین گه ریده یین په سنا ژنا کورد دکهن زۆرن. ل قیره مه نه قیته ئه وى لیسته یا ناقان گه له ک دریز بکهین، چونکه هه مان ئه وى پامانی دده ن یا باسیلی نیکیتین و

مینۆرسکی به حسکرین. لئ خالا گرنګ، ل قیږه ئه وه، کو راستیه ک هیه و ل سهر
ئه وان تیپه پیه. هۆکارا ئه وی تیپه پبوونی ژى ئه و بوویه کو:

- ئه وان ب جوانی سهره ده ری د گهل پویدانین ده وره بهر دا کریه و سنۆری
خوه زانییه. ئه وهنده به حسا کوردان کریه، کو جهی پیزگرتنی بووینه و ئه وان
ژى پیزا خوه پاراستیه.

- ئه وان گه پیده و زانایان شاره زایه کا باش ل باره ی ده قهری هه بوویه،
ده ما کوردان د گهل ملله تین دیکه یین هه فسویین وان دا هه قبه ر دکهن. کورد ژ
گه له کان پیشکه فتیتر و مرقحه وینتر بووینه، له وما وه سا هاتینه پیش چاقین وان،
کو ئه و جوامیر و ئازادیخواز بووینه و هه لسه نگاندنن خوه ژى ل سهر ئه وی
بنگه هی دارشتیه.

ئه فان هه ردوو هۆکاران لابه دین و ب هویری ئه قی بابته تی لیک بدهینه قه،
دی راستیه کا دیکه یا زانستی و بیلایه ن خویا بیت، ئه و ژى ئه قه یه، کو ملله تی
کورد ژى وه کو ملله تین دیکه یین پۆژه لاتا ناغین خه سلته و ئه دگارین خوه یین
ئه رینی و نه رینی هه بووینه. بیرو باوه پین وان ژى هه لقولایین جفاکا وان بووینه،
کو هه موو تویرینه قه یین زانستی ئه وی راستیه دپه ژرین، کو جفاکه کا بابسالاری
بوویه. د ئه فان جورین جفاکان ژى دا، باب پیزه یه کی ژ ده سته لات و ئازادی
دده ته ژن یان کچا خوه و هه ر وه خته کی قیا ب سانه ی ئه وی ده سته لاتیه یان
ئازادی دی ژى وه رگریته قه. پیزه یا سه دی یا هه ر پیقه ره کی ژى د ناغبه را چونه
(.) و سه دی (۱۰۰) دا یه.

جیاوازییا د ناغبه را کوردان و ملله تین دیکه یین دراوسییان وان دا، ئه و
بوویه، کو پیزه یا پیدانا ئه وی ده سته لات و ئازادی یا بابی ددایه ژن و کچ و
خوشکی خوه جودا بوویه. ئه قه ژى دبیته ریپیدان. کوردان پتر ئه و ریپیدان
به خشییه و گه له ک جارن باجا وی ژى دایه. هنده ک جارن کورد ژى هه بووینه ئه و
ریزه یه کریه چونه (۰) و ژن هاتینه چه وساندن. ل قیږه دی گه هینه ئه نجامه کی،
کو ماده م ئازادییا ژنا کورد ژ ئالیی پیاوی قه پی هاتیه دان، ئه قه ئه وی پامانی
دده ت، کو ئه وی ب خوه هیچ نه بوویه. هه موو ژنن ده قهری ب کورد و غه یری
کورد قه ئازادی نه بوویه، به لکو ری پی هاتیه دان. ئه و ریپیدان ژى یا ریخستنی
نه بوویه و کیم جارن وه ک نه ریته کی ل هنده ک شوینان دهاته دیتن.

پاستیه کا دیکه هه یه، کو هنده ک جاران پویدانیڻ دیرۆکی بۆ مه فه دگپڻ:
 هنده ک ژنڻ کورد هه بووینه پښه ری و پښه قنیا گه لئ خوه کریه و ئه وان ئازادی
 به خشیه میڤان مینا: زږینا ئامیدی و خانزادا سۆران و گۆزی دایکا عه می و عادیله
 خانم عه بدولقادر ساحیبقران⁽¹⁾... هنده کپڻ دیکه ژى ده لیقه بده سته که فته کو
 بخوینن و ئاسته کی باشی زانستی ژى هه بیت، هه تا ئه وی راده یه ی کو هه ست و
 هزرین خوه ب نفیسین ده ربڤن و به ره م ژى ل دویف خوه هیلاینه، مینا
 میهره بانا به رواری و مه ستوره خانما ئه رده لانی. هنده کپڻ دیکه ژى قالاتیه ک ل
 دویف خوه هیلابیت و ل سهر هاتبیته نفیسین وه ک مه لیکه خاتوون ئه بی به کر.
 ده ما بنه مایڻ ئه فان دۆخڻ تاک و که تکه ته هه لدشکیفین و لیکه دینه فه،
 ئه فه ئه و ژنن یڻ ده سته ردارى میینیا خوه بووینه و وه کو میڤان په فتار کریه
 و خه سله ت و ئه دگار و بۆچوونڻ میڤانی هه بووینه، ئانکو شیایه ئه و ده سته لاتا
 زه لامی هه ی بکارهینایه. له وان هه گه له ک جاران، پښه هه ی خوه دژى په گه زا خوه
 ژى بکارئانی بیت.

ده رئه نجام ژنى د نیف ملله تی کورد دا یان ژى ملله تیڻ دیکه یڻ
 ده ورویه ر دا، چو ئازادیا خوه نه بوویه. ئه و ئازادیا هه ی ژى زه لامی پی دابوو،
 کهنگی قیایه بۆ زیده کریه و کهنگی قیایه ژى وه رگریه.
 هه قبه ندیا خوینی د ناقبه را دایباب و زارۆکان دا گه له کا په یه ت و تۆسته.
 ئه وان دکه ته پیکهاته یه کا گونجایی د یه ک خیزان دا و لایه نیڻ ژیارا وان ژى
 ریکدئځیت. هه موو ئه ندامین خیزانی، هه ر یه ک ل دویف شیانیڻ خوه، کار ژبو
 ده بارا ژینی و خوه شگوزهرانی و سه ربلندییا خیزانی خوه دکه ت. ئه رکى سه ره کی
 و پښین دکه فته سه ر ملین دایبابان، کو لایه نیڻ په روه رده ییه. ئه و پرۆسه ژى هه ر
 ژ پۆژا ژدایکبوونا زارۆکی و هه تا پښه رادگه هیت و ماله کی دادنیت، ئه و هه ولدده ن ژ

¹ گه له ک ناقڻ ژنڻ کورد هه نه، کو پۆلی خوه هه بوویه، هنده ک ژ ئه وان چو به لگه نامه یڻ
 دیرۆکی ل سهر نه ماینه، ب تنی ناقڻ وان د سه رپهاتی و ستران و چیرۆکان دا ماینه.
 له وان هه هنده ک ژ ئه وان هه ر وه کو ئه فسانه لئ هاتینه یان ژى ژ ئالیڻ چیرۆکبیزان فه
 هاتینه درسته کړن. د هه ر دوو حاله تان دا، ئه و پاستیه دهیته سه لماندن کو ژنا کورد
 پښه هه ی خوه د خیزان و جقاکا کوردی دا هه بوویه.

ئالىي جەستەيى و ئاكارى و كارامەيىن ژيانى قە رابھينن و ھوى بكنە كارين رۆژانە . ئەوا ئەقان ھەموو ھۆكاران كۆمدكەتە قە (خانى)^(۱) يە، كو ئەو بنياتى خيزانى يە و سنۆرين وى ژى دەستنيشان دكەت . ھەقەندييا وان د جقاكا كورده وارى دا ل سەر بنگە ھى ((ژن مالە بنيات خانى)) (قەرەنى، ۱۹۸۴: ۶۵) ھاتپە ئافاكرن . ئەقە ژى نيزيكە ژ ئەوي گوتنا دپرينا (ھيزيۆد ۷۵۰-۶۵۰ پ. نى كو (ئەرسوتتاليس ۳۸۴-۳۲۲ پ. نى ئيمارە پيكرپە و ھەك بەلگە ژبو خيزانا سەردەمى خوە ئيناپە ((مال پاشى ژن و گايى جووتى)) (أرسطوطاليس، ب. ت: ۹۴). د ھەقەركرن و نيزيكبوونا ھەردوو حالەتان دا، ب تايپەتى كو سنۆرين ھەر دوو مللەتان نيزيكى يەكبويپە، ديارديت، كو خيزانا كوردى ميژوويەكا دپرين ھەبوويە . بەردەوام كار ژبو بەرھەمھينان و زيئەبوونا خيزانين نوي كريبە . ب شيوہ يەكى گشتى سى جوړين خيزانان د جقاكا كورده وارى دا دھاتنە دپتن:

۱- خيزانا بايولۆژى: يەكەمىن سيستەما مرؤفى يە، گرنگترين ئەركى وى ژى زارو چيكرنە ژبو كو نقشى مرؤفى بەھتە پاراستن(غيث، ۱۹۶۷: ۶). ل سەر بنەمايا ھەقەندييا بايولۆژى د ناقبەرا ژن و ميژەكى دا درست دپت . ژ ئەوان ھەردوويان و ئەو زاروكين ژى پەيدا دبن خيزانەكى پيكدھينن . ئەقە ژى جوړەكى سەرەتايى ژ خيزانى يە، ب خيزانا (ناقەكى) يان (سادە) يان ژى (بنەپرەتى) دھيتە ب نافكرن(السندى، ۲۰۰۲: ۱۰۶). پيژەيا ھەرە زورا خيزانين كورده وارى ژ ئەقى جوړى (ناقەكى) بوويپە .

^۱ خانى و كوچك و ئەيوان و ديوان ل جقاكا كورده وارى دا، پتر ب بەر و گيچ و كسل، يان ژى ب كەلپيچ و قورپى دھاتنە درستكرن . كەرستەيىن درستكرنا وان ژى پتر: قورپ، خشت، بەرد، كارپتە، شەقرە، ھەسەر، چرپ و چال (جووتك - نېرە)، گورگە (سقاندە)، سەردەر، دەرگە و جوړين وى، باگوردان، بەفرمال (بەفريك) بوون . مامۆستا (عەبدوللا غەفور) د پەرتووگا (كورد - ليكولپنەوہ يەك لە كەلتوورى ماددى سەردەمدا) (غەفور، ۲۰۱۱: ۱۲۷-۱۲۹) ب دريژى ل سەر ئەقى ئالى نقيسيپە . لى ھندەك جاران ل وارين ھاڧينى و كوستانان كەپرو سابات دھاتنە چيكرن . يان ژى كووين و پەشمال ل زۆمىن كوچەر و پەقەندۇكان دبوونە جھى قەھەويانى و ھەر ب خانى دھاتنە ھەژمارتن، لەوما ب بنياتى خيزانى دھيتە زانين . ژن خيزانى ناقەدان دكەت و پەوشا خيزانى ژى سەرھيە، كو د ژينا كورده وارى دا، ھەردەم دھبيت دەرگە ھى مالى ل بەر ميقتانان يى قەكرى بيت و سفرە ژى بو وى يا ئامادە بيت .

لى ئەگەر مېرەكى دوو ژن يان زىدە تر ھەبوون و ھەموو ب زارۆك قە د يەك خانى دا ژيابن. يان بېوھ ژنە كا خوە دى زارۆك شوپكر بيت، يان ژى بەروقائى، مېرەكى ژنمى ژنە كا دى ئانى بيت و ئەو ھەموو پىكفە بژين. ئەقە دبېژنە ئەوان جۆرە خىزانان (خىزانان لىكدايى).

دەما د خىزانان نافەكى دا زارۆك مەزن دبن، ئەوا بەرمشە دھاتەكرن ئەو بوو، كو ھىشتا زوى دەبيت ھەقژىنى كرىا. گەلەك جاران ھەتا چەند سالان كوپ ھەرد مالبايى دا دماقە و پىكفە دژين و يەك سەميان ھەبوو. ھەرسى نقشان (دايباب، زارۆكان، نەقيان) خىزانەك پىكدھينا.

ئەوان ھەمويان يەك سفرە ھەبوو و خىزانەك (پىكفە گرېدايى) يان ژى (ھەقپشك) پىكدھينا.

دەما پشكەك ژ خىزانان پىكفە گرېدايى جودا دبیت و ب پەخ وئى قە خىزانەكا دىكە چىدكەت، لى گەلەك ژ كار و بەرژەو ھەندىين وان ھىشتا بەھقرا دھىنە رىكخستن، ئەقە دبېژنى خىزانان (بەرفرەھ).

ئەگەر دوو برا يان دوو ژ خزمين نىزىكى يەك، مالين خوە تىكھەل كىرمانە، ب تايبەتى ئەووين دچوونە واران، ب شىئوھىكى گشتى ژى ل جەم رەقەند و كۆچەران، ئەووين كوستان و گەرميان دكرن. يان ژى ئەگەر ھويرتر بنىپىنە ئەقى پرسى، ئەقە ھندەك جاران كاودانىن ژيانى ژى ئەو ناچار كرىنە يان ل دەمى ئاوارە بوونى^{۱)} كو مال ويران بووينە يان سەميانى خىزانى ھاتىە كوشتن و يەكى ژ خزمان ئەو مال ب خوە قە گرتىە، ئەقە دبېژنى خىزانان (تىكھەل).

^{۱)} ھەرچەندە ئاوارەبوون حالەتەكى دەگمەنە ھەمىشە باندۇرا خوە ل سەر خىزانى نىە، لى ژبەر كارەسات و شەر و نەھامەت يين كورد تووشبووينى ئاوارەبوون وەكو دياردەپەكى دھىتە دىتن. قۇناغين مېژوويا كوردان ژ ئەقان جۆرە كارەساتان پېرە. زۆربەى ئەوان كارەساتان ژى چ ئەووين ژ ئەنجاما پەلاماردانا داگىركەران بوويە، يان ژى خوە ب خوە كەفتىنە گيانى ھەقدووب ئاوارەبوونەكى يان ژى ب راگواستنەكى ب داوى ھاتىنە. مير شەرەفخانى بەدلىسى قەدگىرپتەقە كو ((سالى ۵۰۰ ك ۱۱۰۶ ز كوردەكانى چىاي سماق ل ولاتى شام، خۇبەخۇ بەگژىەكدا ھاتن و لەوانە ۴۰۰ مالىان ئاوارە و پەپەوازە بوون و پوويان كرده لورستان و لە لای ھۆزەكەى خرمى محەمد خورشيد گېرسانەوھ)) (بدلىسى، ۲۰۰۶: ۴۳). ئەوا ھەقەندى ب بابەتى مە قە ھەيە ئەوھ، كو ئەوان كارەساتان گەلەك

ھەر چار جۆرین خیزانین (لیکدایی، ھەڤشەك، بەرفرەھ، تیکهەل) ۋە ھەر
گروپە کا بچووک ل دۆر خیزانا بایۆلۆژیا نافەکی (بنەرەتی) کۆم دبن ۋە ھەڤبەندیین
مالباتەکی پیکدھینن.

۲- ژبلی ئەڤی خیزانا پینج جۆری، جۆرەکی دیکە ھە یە کو، ب خیزانا
ئەشیری دەیتە ناسین، ئەو ژى ژ ھەژمارە کا زۆرا خیزانین بەرفرەھ پیکهاتیه، کو
ئەو ژى گوندەکی پیکدھینن. د تویژەنەڤەییین دیرین ژى دا ھاتیه، کو گوند ((د
یە کە مین کۆمبوونەڤە یا چەندین خیزانان دا پیکهاتیه. ھەڤبەندیین وان ل سەر
بنە مایی ھەڤبەندیین پۆژانە نەبووینە بە لکو دکارین ب کۆلۆنیا یە کا سروسشتیا
خیزانی بناڤبکەین)) (أرستوطاليس، ب. ت: ۹۵). ژ ئالیی سۆسیۆلۆژیی ڤە ژى، ۋە سا
دەیتە پیناسە کرن کو ((کۆمەلە یە کا دائیخستیه ۋ د بنە کۆکا خوہ دا خیزانە کا
بەرفرەھ، ژ ئەنجاما چەندین ھۆکارین ئابووری - جفاکی ۋ ل پە ی سیستەمین
مولکداری ۋ دەستەلاتداریی چیبوویه)) (حجازی، ۲۰۰۵: ۱۱۴). ئەڤی جۆری
زاوژیوونا خیزانی، جھەکی سەرەکی د پیکهاتیه جفاکا کوردەواری دا ھە یە ل
سەر ئەڤی بنە مایی، پیکهاتیه یی ژ ھەر پینج خیزانین دیکە جودایە، ب تایبەتی
ژ ئالیی ھەژمارى ۋ ھەڤبەندیین پلە دارییا ئەندامین وی ڤە. چونکە ل سنۆری
گوندەکی دا دەردچیت ۋ چەندین گوندان ڤە دگريت ۋ لەوانە یە ھندە ک جاران لق ۋ
پۆپین وی بگە ھنە ھندە ک شارین دیکە ژى یان ۋە لاتین دویتر، لی ھەڤبەندی
پیکگری ب پيسا ۋ پرەنسیپین ئەشیری ڤە ھەر دەمین، لەوما کورد دبیژن
(حکومە تا سە دەسالی ۋ ئەشیرا ھەزار سالی)) (ڤەرەنی، ۱۹۸۴: ۴۳). خیزانا ئەشیری د
پەرەردە کرن ۋ تەرتیف ۋ پیریبی دا، ۋە ک نیمچە دەولەتە کا بچووک خوہ
نیشاددەت. گەلە ک جاران دەولەت ب خوہ ژى، ریکخستەڤە یە کا ریکوپیکترا
خیزانا ئەشیری یە. ئانکو ئەو دەولەت ل سەر بنە مایا خیزانا ئەشیری
درستبوویە.

جاران شیرازا خیزانی تیکدایە ۋ ژ جۆرەکی بۆ جۆرەکی دیکە گۆھەرتیه، ب تایبەتی دەما
ھندە ک دادبیرین ۋ تیکهەلی خیزانین خزمین خوہ دبن. یان ژى سە میانە ک دەیتە کوشتن ۋ
زارۆکین وی ڤە دزڤرنەڤە جە م خزمین خوہ.

جياوازييا بنه پرتي د ناقبه را خيزانا نه شيري و دهوله تي دا، نه وه، كو سيسته مي وي ل سهر بنه مايا گريبه ستين جفاكي ناقابوويه و پرتفه دچيت. لي دهوله تي نامرازين فه پمانره وايا خوه پيخستينه و سازين پرتفه برني زي پولينكرينه و نه و گريبه ستين جفاكي د قانون و پيسايين توماركري دا ده ستني شانكرينه.

ب كورت و كورمانجي، دكارين بنه كو كا په سه نيا خيزانا نه شيري، ب نه في شيويه خويا بكهين:

كابرايه كي چه ندين كور هه بووينه و ده ما پيگفه خيزانه كا به رفرهه پيكدمين. وه سا پويدهت كو ل ژير گفاشتوكين كاودانين ئابووري دا. يان هندهك جاران ژ بهر مه ترسيين ده وروبه، ناچار دبن كو ژيانا خوه دابن بكن، يان زي خوه ژ سته مي بپارين، نه وان شولخه داينه و ل گوندي خوه و ده قهر ي به لاقبوينه. ژ بهر نه وان هه ردوو هوكاران به ره بابك مه زن چي بوويه و هه قبه نديين خيزاني د ناقبه را وان دا مائنه فه. چه ندين نقشين دويف يه ك را نه و حالت هه به رده وام دبیت و له وانه يه هه ژمارا وان بگه هته سه دان خيزانين ناقه كي و نه ندامين وان زي ب هه زاران بن و ل داوي بووينه كو كا نه شيره كي و خه لك ي ديكه زي ب خوه فه گرتيه ..

نه وا پتر باوه و ب مشه يي دهاته ديتن، ل نيغ گه له ك نه شيران دا به ربه لاقه، دزانن كو چه ند به ره بابن. هه به ره بابك شانازي ب په سه نيا خوه دكته و خوه ب ستونه كا سه ركييا نه شيري دادنين.

هندهك جاران زي نه و زنجيره ندييا ژ بابي گوره بو نقشين دويف دا به رده وامبووي، دهيتته ژبيركرن و نزانن دامه زرينه ري نه وي خيزاني كي بوويه، لي پيدقنين ژيان ي نه وان ناچار دكهن، كو نه و گريبه ستين ل سهر ناقابووي هه ر بمينن و توندتر دبن و خوه ب تيره يه كا بنه پرتيه نه شيري دادنين. له وانه يه هندهك جاران، خيزانه كا يان زي چه ند خيزاني نه وي به ره بابي بچنه د نيغ نه شيره كا ديكه و ببنه تيره ك ژ نه وي نه شيرا نوي، لي په سه نيا خوه ژبيرناكهن، مينا (به ره بابي مه ندي) كو ل هه ر سي نه شيرين نيروه يي و به رواري بالا و به رواري ژيري هه نه و پشتهي ساليين شيسي ل جهين ديكه زي به لاقبوينه. هوسا ديار

دبیت، کوئو هه قبه ندييا د ناقبه را تيره يين ئه شيرى دا، مه رج نيه كو ب تنى ل سهر بنه مايى بايولوزى ئافا ببیت، بهلكو له وانه يه ل سهر بنه مايه كى ئابوورى يان سياسى - له شكرى هاتبيته دامه زراندن.

هندهك خيزان ب چه ندين پشتان، ناقين باب و پاپيرين خواهه دزانن و خواهه ب گروهه كا يه كگرتى دده نه نياسين و ب پشكه كا گرنگ و سهره كييا خيزانا ئه شيرى دادنن. له وانه يه هندهك جارن پيگه هي وان گرنگتر بيت و ئهرك و دهستهك فتيين وان زى ژ خهلكى ديكه پتر بن.

ب شيوه يه كى گشتى، وهكهه قيهك د ناقبه را خيزانا بايولوزى و خيزانا ئه شيرى دا هه بوويه. ئه وه قبه نديين د ناقبه را ئه ندامين وان دا، موركه كى مولكداريى پيغه ديار بوويه، بو نمونه:

د خيزانا بايولوزى دا، ههر بابكه كى خواهه ب سه ميانى مالى (خيزانى) دادنا، ژن و زاروكين خواهه ب مولكى خواهه دزانين. ئه و دپاراستن، پيداويستين وان زى دابين دكرن. برپارا چاره نقيسا وان زى ب دهستى وي بوويه. ئه وي سه ميانى جورى ژيانا وان دهستنيشان دكرول دويغ بهرژه وه ندييا خيزانى ئه و ئاراسته دكرن، ب تاييه تى د شويكرنا كچان و ژنهينانا كوران دا(حجازى، ۲۰۰۵: ۱۱۵). ئه گه ر باب نه مابا، كورى مه زن شوينا وي دگرت، كيم جارن زى، دايكى ئه و دهسته هلات وهر دگرت.

ئه و شيوه يى مولكدارييا خيزانا بايولوزى، خيزانا ئه شيرى زى قه دگرت. مه زنى ئه شيرى دهسته هلاتين ره ها هه بوون و ره هاييا وان ژ ((سامان و هيئى وهردگرت، ههر چه نده هه نديك جارن ب پروكه شييا خواهه قه وهك سيسته مه كا پاترياركى زى خويا دبو)) (لازاريف، ۲۰۰۱: ۵۵)، لى فه رمانين وي توند و بنه جه بوون و پيگيرى پى دهاته كرن. باندورا وان ژ قانونين سنه تى پتر بوو. ب شيوه يه كى گشتى خيزانا ئه شيرى هندهك سالوخ و خه سله تين تاييه تين خواهه هه بووينه ژ ئه وان:

۱- خيزانا ئه شيرى ژ چه ندين خيزانين به رفرهه پيگهاتيه، ههر خيزانه كا به رفرهه زى ژ بنه رت دا ژ خيزانه كا ناقه كى درست بوويه، له وما بهرژه وه ندييا خيزانا مه زن (ئه شيرى) ژ سه رقه يا هه ردوو يين ديكه بوويه و ئه و پيگير بوونه زى ب ئهرك دهاته زانين.

۲- ھەر كەسەك يان خیزانەك ژ دەرفە بەیتە نیف خیزانا ئەشیری، ئەشیری ژى ئەو قەبوول كریت. ئەو ژى پیگیریی ب فەرمان و بریارین سەمیانى خیزانا ئەشیری بکەت، دبیتە پشكەك ژ خیزانا مەزن و ھەموو ئەرك و مافین گشتى ل سەر دەینە جیجیكرن. پشتى جیگیربوون و بەرفرەھبوونا وئ دبیتە تیرەپەكا رەسەن ژ ئەشیری. نموونە ل سەر ئەفى نەرىتى پەرن و د نیف دیرۆكا زارەکییا كوردی دا دەینە قەگیپان، مینا چیرۆكا عەبدولرەھمان ئاغایی زۆباشی، كو چوویە د نیف عیلا ئوسمان ئاغایی ملی دا. ئەو بوویە خزمەتكار و پشتى ھنگى میرانییا خوە د شەپان دا سەلماندی و بوویە یەك ژ میچاکین ئەشیری. ل دویف پا چوویە كەلھا حەرانی و ناڤى وى وەكو دیو و كەسەكى ئەفسانەیی بەلاقبووی. ھەتا نھا ژى چیرۆكین ژيانا وى ب ستران قە ل زۆر دەقەرین كوردستانی ل سەر زاری كەلامبیزان ماینە. رەحمەتى صادق بەھائەدین ئامیدی ژى دەقەكا وئ یا بژارە ژ دەفتەرین جگەرخیونی وەرگرتبوو و دووبارە بەلاقربووقە (ئامیدی، ۲۰۰۲: ۲۷۱-۲۸۴).

۳- سەمیانى خیزانا ئەشیری، ل دویف جۆری پیكھاتەیا خیزانى دەیتە بناڤكرن وەك (ئاغا، بەگ، شیخ...). ئەو ھەمان رۆلى سەمیانى خیزانا بەرفرەھ دبینیت، كو ئەو ھەردوو ب تنى ژ ئالیی بایلۆژى قە ژ سەمیانى خیزانا ناڤەكى جودانە. ژیلی ئەوئ ھەقەندیا سۆزداریی نەبیت، ژ ھەموو ئالیین دیکە قە بریار و فەرمانین سەمیانى خیزانا ئەشیری ژ ھەردووکین دیکە بەیترن.

۴- سەمیانى خیزانا ئەشیری ب ھویری سەرپەرشتیا ریڤەبرنا کاروبارین وئ دکر. ب ریپین خوە یین تاییەت قە، ئەو ئاگاداری ھەموو تشتین ھویر و گرین ئەشیری و سەرۆبەرین ئەندامین وئ بوو. ھندەك جارن گزیرین گوندان دەاتنە سپاردن، كو نوینەرییا وى ل سنۆری گوندی خوە یان زوما خوە بکەت. ل ل ئەوان دەقەرین ھاتن و چوون ل یا ب ساناهی نەبیت، سەمیانى ئەشیری ژ مالباتا خوە کوپ یان برا یان پسمامین خوە ل سەر گوندان دابەش دکرن و دگۆتنی پەسەغا، ژ بو کو ھەر یەك ژ ئەوان، گوندەكى بریڤەببەت و پاستورپاست ھەقەندى ب سەمیانى قە ھەبوویە. ئەوان ھەموو دەستھەلاتین وى ل سنۆری گوندی خوە بکار دەیان.

۵- هه‌ق‌به‌ندییا خویینی د ناق‌به‌را ئه‌ندامین خیزانا ئه‌شیری دا هه‌یه، خوه ب مام و برازا و خال و خارزا دزانن. د حاله‌تین ب تاناچوون و هه‌وارهاتنی بی دوودلی ده‌سته‌ه‌لیا خوه نیشادده‌ن و ژدل خوه بو یه‌کودوو دده‌نه کوشتنی. هه‌موو ئه‌نجامین باش و خرابین ئه‌وان پویدانان ژی ل سهر خوه قه‌بوول دکهن. نمونه ل سهر ئه‌وان پویدانان زۆرن و د سترانین شه‌پان دا په‌نگدده‌نه‌قه، مینا سترانا ده‌وریشی عه‌قدی د گه‌ل ته‌مه‌ر پاشایی ملی و شه‌رقییا، کو ب چه‌ندین جو‌ران سه‌ربۆرین وی ده‌ینه قه‌گی‌پان (جندی، ۲۰۰۸: ۳۹۲-۴۰۲). هه‌روه‌سا سه‌ربۆرا مووسۆ بابی خه‌له‌ف د گه‌ل خالی خوه کالۆی (هه‌ر ئه‌و ژیده‌ر: ۴۰۵-۴۱۰).

۶- ژبه‌ر فره‌وانبوونا خیزانا ئه‌شیری، چه‌ندین ته‌خین جفاکی تیدا په‌یدا دبن، بو نمونه ((دکارین بیژین کو ئه‌شیرین به‌هدینان خیزانه‌کی پیک ده‌ینن)) (أبو بكر، ۲۰۰۱: ۶۹). هه‌ژمارا ئه‌شیرین کوردان یه‌کجار زۆر بووینه^(۱). ژ ئالیی ئه‌رك و مافان قه، پله‌به‌ندییه‌ک تیدا هه‌بوویه. سه‌میان (ئاغا، شیخ، به‌گ، پاشا...)، ته‌خا ل دویدا (پسه‌غا و گزیر) ده‌اتن، ژ ئالیی ئایینی قه ژی (مالمه‌لا) و توپژا (فه‌قه‌هان). ئه‌و ته‌خا ژ هه‌موویان فره‌وانتر کرمانج یان مسکین بوون، ئه‌وی ته‌خی ژی چه‌ندین ئاستین لوه‌کی قه‌دگرتن. ئه‌قه ل باره‌ی ئه‌شیرین بو‌سلمان، لی ئه‌شیرین ئایینین دیکه ژی پله‌به‌ندییه‌کا هنده‌ک جودا هه‌بوویه. هنده‌ک جارن ئه‌و پله‌به‌ندیا ئه‌شیری ل دویدا جو‌رین پیشه‌یان ده‌اته دابه‌شکرن. مینۆرسکی دبیزیت: ((عه‌شهرت له دوو به‌ش پیک هاتوو، به‌شی یه‌که‌میان

^۱ وه‌کو هاتیه سه‌لماندن، ل دویدا پیداجوونه‌قه‌یه‌کا ئیبراهیم دا‌قووقی کری ب ناقونیشانی (أكراد الدولة العثمانية) و ل هه‌ژمارا (+۵ ۶ شباط ۱۹۹۲) یا کۆفارا (المجلة التاريخية المغربية للدراسات العثمانية) دا به‌لا‌فکری، کو هه‌ژمارا ئه‌شیرین کوردان ل سنۆری ده‌وله‌تا ئوسمانی دا (۳۷۹) ئه‌شیر بووینه و شوین و جهین وان ژی ده‌ستنیشانکرینه. ئه‌و قه‌کۆلین دووباره د کتیبیا (عشائر كردستان دا (أبو بكر، ۲۰۰۱: ۲۷-۵۷) به‌لا‌فکریه‌قه. ل ئه‌قی داویی نفیسکار (هپ‌رش که‌مال پیکانی) کتیبه‌ک ل باره‌ی جو‌گرافی و دیرۆکا نیزیکی (۴۵) ئه‌شیرین به‌هدینان (۱۵۱۴-۱۹۱۹) دانایه. زانیاریین باش ل باره‌ی ئه‌وان کۆمکرینه و پشت ب به‌لگه‌یین باوه‌پیکری به‌ستیه. ژبه‌ر کو ئه‌و کتیب جو‌گرافی - دیرۆکی بوویه، له‌وما کیم جارن ئا‌ق‌ری ل ئالیی جفاکیی دایه‌قه. د ئه‌وی ئا‌ق‌ریشه‌دانی دا، هه‌تا راده‌یه‌کا باش به‌حسا خیزانین خانه‌دانین ده‌قه‌ری کریه، ژ میر و سه‌رۆک ئه‌شیران.

جهنگاوه ره كان، ئەمانه سه رۆكه كانن، ئاغا و ههروهها خاوهن زهوى و دهست و پيوه نده كانيان، بهشى دووه ميان جووتياره كان "الرعية"، واته مسكينه كان، ئەمانه ئەوانه ن كه نيمچه كۆيله ي زهوين، به لام به شيوه يه كى مامناوه ندى)) (مينۆرسكى، ۱۹۸۴: ۷۳). ئەگەر ئەو دابه شېبون ژبو سه دسالييا بوورى نيزيكى راستى ژى بيت، لى بوچوونين جياواز ژى ل باره ي ئەوى دابه شكرنى هه بوينه. ئەقە ژى حاله ته كى سروشتيه، چونكه كوردستان وه لاته كى مه زن و ئاسى و به رفره هه و هه موو ده قهرين وى وه كويه ك نينه.

۷- ژ ئالىي ئۆلى قه، گه له ك جاران خيزانا ئەشيري ل سه ر يه ك ئۆل و بيروباوه ر دا يه (موسلمان يان مه سيحى يان ئيزدى...). لى ئەو ئەشيري ن ژ چه ند ئۆلان ژى پيكدهي ن هه نه، خزماتى و ژنخواستن د ناقبه را وان دا كيمه يان هه ر نيه، ژبلى هنده ك حاله تين ده گمه ن نه بن. ب شيوه يه كى گشتى پياوى ئاييني رۆلى خوه هيه و هه ر يه ك ژ ئەوان ل سنورى گوندى خوه دا ب سه ميانى روى يى وى ده يته دانان. سه رجه م پياوين ئاييني بين خيزانا ئەشيري د پله به ندييه كا زانستى دا هه قبه ندى د ناقبه را خوه دا هيه و يه ك ژ ئەوان دبته پيه سپى و به رده قكى هه موويان، ب تايبه تى ل باره ي ئەوان كار و بارين ل سه ر ئاستى ئەشيري رويده ن و هه قبه ندى وى د گه ل لايه نين ده رفه يى هه بيت.

۸- خوه نده وارى ل ني ف ئەشيرا يا كيم بوويه، يان ژى ل هنده ك ده قه ران هه ر نه بوويه. ئەوا بالكي ش د ئەقى ره وشى دا ئەوه، كو ئەو نه خوه نده وارى جه ي شانازيى بوويه و ئەوان نه دقيا زاروين وان بكه قنه ژير فه رمانين چو ماموستايان و دليري و جورئەتى د ده روونا وان دا بكوژيت. هه ر ئەو بوچوونه بوويه، كو كورين ئەشيران ل ده قه را مه ب گشتى خوه باشتر و زي ره كتر و دليرتر ژ خه لكى باژاران دادنين. ئين خه لدوون ژيانا هه ر دوو ئاليان هه قبه ر دكه ت و ئەقى بوچوونى ب به لگه قه شو قه دكه ت (ابن خلدون، ۲۰۰۴: ۲۵۲-۲۵۳). ئەوى نه ريتى باندىرا خوه يا توند ل سه ر جفاكا كوردى هه بوويه. لى د ني قا دوويى يا سه دسالييا بيستى دا، ئەو ديارده يه سست بوويه و هه تا راده يه كى به روفاژى بوويه.

۹- ژ ئالىي زمان و ئاخفتنى قه ژى، هه ر خيزانه كا ئەشيري نيمچه ده قكه كا تايبه تيا خوه هه يه، نه خاسمه ژ ئالىي فونه تيكى قه. هنده ك جاران ئەو

جوداكارى دگه هته بكارئينا نا په ژننن (ئيديو ميئن) تاييه ت ب خوه فه . زمانقانيا جفاكى ⁽¹⁾ بايه خى ب ئه قى ئالى ژى دده ت و ل دويف كۆمه لين مرؤقى يان ژى پيشه يين وان بنه مايين زمانى ليكده ته فه . زمانقانيئن شاره زايى د ده قهرين كورده واريى دا هه يى، ب سانا هى ئه وان جوداكارين وان ژ هه قودو قاقير دكه ن . هه ر وه كو (د . ن . مه كه نزي) كاره كى هه قبه رى د كتيب ه كا خوه دا (Mackenzie, 1961) ل باره ي ده قو كين زمانى كوردى دا كرى . ب تاييه تى يين ديالكتيا كورمانجيا ژيرى (سوليمانى، ئاوره مان، بنگرد، موكرى، هه ولير، په واندن . . .) و يين كورمانجيا ژوورى (سوورجى، ئاكرى، ئاميدى، زاخو . . .) . ئه وه قبه ركرن ل باره ي ده قو كين ئه شيران ژى بوويه . ب تاييه تى ده قو كين هه ر دوو ئه شيرين سوورجى و خو شناوه تى كو تيكه له لكيشيه كا ئورگانىكى د ناقبه را ئه وان دا هه بوويه و ئه وى ژى ب جوانى تو مار و هه قبه ركينه .

* * *

ئه وه ر دوو جو رين خيزانيئن (بايولوزى) و (ئه شيرى) ل جفاكا كورده وارى دا، ب شيوه يه كى به ربه لاقبووى تيكه له لكيش بووينه و ل گوند و بازار و زومان هه بووينه، لى ئه وا دووى (خيزانا ئه شيرى) پتر ل گوندان و ل نيئف كو چه ران دا ده اته ديتن . . . ئه و جو رى خيزانى ژى مالبا ته كا به رفره هه، لق و پوپين ئه وان ب شيوه يه كى ورد هه قودو دگر نه فه . ئه و يه كگرته نه فه يا د ناقبه را ئه ندامين وى دا درست بووى، دگه هشته راده يا بيروبا وه پرييه كا ئه وه نده توند، كو وه ك گريبه سته كا جفاكيا نه پهن خويا دبوو . هه ر ئه ندامه ك يى ئاماده بوو، كو سه رومالين خوه د بيخه مه ت سه ربلنديا خيزانا ئه شيرى دا گورى بكه ت و هه رده م يى ئاماده بيت وه كو جه نگا وه ره كى گوهدير فه رمانين مه زنى ئه شيرى جيجى

¹ زمانقانيا جفاكى (Sociolinguistics) لقه كه ژ زانستا زمانه قانيان، بايه خى ب ليكدانه فه يا باندورا هه موو ئاليين جفاكى ل سه ر زمانى دده ت، ب تاييه تى د زاراقه يين (تيرمين) جفاكى دا، كو پيقه رين چاندى و چه وانيا بكارئينا نا زمانى فه دگريت . ئه فه ژى به رانبه ر جفاكنا سيبا زمانقانيى يه، كو بايه خى ب باندورا زمانى ل سه ر جفاكى دده ت . جوداوازى د ناقبه را هه ر دوو زانستان دا جه ي گه له ك گفتوگو و فه كو لينانه . زمانقانيا جفاكى ب خوه ژى، چه ند به شين وى هه نه : زانستا ديالكتان، پلاندانا نا زمانى، گو پرينا زمانى، مرنا زمانان .

بکته. باندورا فه رمانین وی ژی، وه کو رینمایین ده زگه هیئ دهوله ته کا بچووک بوون و ب شیوه یه کی ریکوپیک کاروبارین جفاکا نه شیرئ بریقه دبرن.

* * *

ئه وان ده زگه هیئ نه په نیئ نه شیرئ، هه موو ئالیئ زیانئ شه دگرتن: هه ر نه شیره کی لاوکزان و شاعیر و سترانیژین خوه هه بوون. ئه وان گه له ک ژ پرودانین نه شیرا خوه ب دهنگ دپاراستن. تیمین شاهی و گوڤه ندان هه بوون، بلویرقان و زپنابیژ و ده هؤلقت... هه بوون. ئه و نه شیرا هونه رمه ندین خوه نه بانه، ب کیماسی بو دهاته دانان. ناچار دبوون ژ بو دهلیفتین پیدقی ژ دهره کی دیکه بهینن، یان ژی موتریین گه پوک بهینن، ئه و ژی کیماسیه ک بوو، ب تاییه تی ژبو مالین خانه دان. هه ر نه شیره کی شانازی ب هونه روه ری و دهسته لیا به هره مه ندین خوه دکر. حسیندارین خوه هه بوون کو ده مکارییا پوژ و سالان لیکدداشه و به رزی و نزمیا سه قا و که شوه وه ای ده ستنیشان دکرن. یاریکه ر و سوارچاک و قاره مان و وه رزشفانین خوه هه بوون و ده لکه فتین تاییه ت دا جهی سه ربلندییا نه شیرا خوه بوون. ب ئه فی شیوه یی ته قایا ئالیئ نه ده بی و هونه ری و وه رزشی و پیشه یی سیمایین خوه جهی و پیشکه فتن و سه رفرازییا نه شیرئ بوون. پیشکیشکرنا وان چالاکیان د کیپرکی یین کارامه یی و ماهولی دا خوه دیاردکر، هنده ک جارن ئه و کیپرکی دگه هشتنه به ریکانیا شعرئ و زمانفانی و هه تا ئاستی دهرخستنا کارین ریقه به ری و دادپه روه ری و پاراستنا ژینگه هی، هه روه کو د ئه وان گره قی و هه قپکین د ناقبه را شاندی میرئ هه کاریان د گه ل لیزانین ئامیدی ل دیوانا میرئ به هدینان هافیتینه به ریک، د نه نجام دا ژ ئالی په وان بیژی و سه لیکا په یقان شه لیزانین ئامیدی بریه شه (قهرنی، ۲۰۰۷: ۴-۷). هه ر وه سا هه قپکین هه سپ سواری و وه رزش و ژورانبازی ژی د قاد و گوڤه پانین به رانه ر دا دهاتنه کرن.

ئه و کیپرکی و هه قپکی د نه نجامدانا کار و کریاران ژی دا دهاتنه به رچاڤکرن، بو نمونه د کاری دورینه یا ده خل و دانی دا، یان ژی د پوژین گیزن و خوه شیان دا، یان ژی د وه ختین نیچیر و پاقان دا، گه له ک ژ ئه وان چالاکیان پیکفه دهاتنه پیشکیشکرن و حنیرین نه نتیکه خویا دبوون.

* * *

ئەو ھەقبەندىيىن د نابقبەرا ئەندامىن خىزانىن بايۇلۇژى و ئەشیری دا ھەين،
د داب و نەرىتتىن وان دا دەھاتنە رېكخستىن. ئەو رېكخستنا توندوتۇل ژى نەدھاتە
نقىسىن بەلكوب زارەكى دەھاتە دەربېرىن و دەھقىن پەند و گۆتتىن پېشىنان دا
دەھاتنە پاراستىن. ئەو پاراستىن ژى، د باوھپىيا وان دا دگەھتە ئەوئى پادەيى كو
دبېژن: ((گۆتتىن مەزنا نەخشىن سەر بەرىنە)). ئەو كەسى پېگىرىيى ژى پى
نەكەت پەشىمان دبىت و خوھ تووشى زەحمەتییىن ژىانى دكەت. ژ بو ئەوان ژى
ھاتىھ گۆتن: ((يى گۆھى خوھ نەدەتە مەزنان، دى لى ھىن شاخىن بزنان)). ئەوان
گۆتنان بابەتتىن درىژ كورت دكرنەفە و پەند ژ ئەوئى كورتېرىيى دەھاتە وەرگرتن.

ته وهری سیی:

شیوازیڼ ژيانا خیزانی و چاندا وی

د جفاکین پاشکهفتی دا، کو هه تا رادهیه کا زور هیشتا د قوناغه کا سهره تایی دا دژین، جوداکاری د ناقبه را تاکین وی دا یا کیمه. ژ نالیی ژیاری فه ژی بنه مایین ژیانای نه هاتینه ریڅکستن. ناوه ندین خوه ندنی و ده زگه هین چاندی و میدیایی ب پوئی خوه د پیگه هاندنا نقشی نوی دا نابین. هه تا بهری (۴۰ - ۵۰) سالان^(۱) زوربه ی ده قهرین کوردستانی د کاودانین هوسا دا دبوری و خیزان یه که یه کا کارا بوو و پوئی سهره کی هه بوو. خیزان ب ئه رکی ئه وان سازین نابوری و کارگیپی و جفاکی و چاندی رادبوو. د ئه جامدانا کاروبارین دنیا داریی ژی دا، ل پیش گه له ک نالیین دیکه یین جفاکی بوو.

ئو گوتنن د "مشتاخا چیا ژ گوتنن پیشیا" دا هاتین، پشکه کا هره سهره کییا ناقه روکا بهرنامه یی خیزانا کورده وارییا ئه وی سهرده می بوویه، کو په روه رده کرنا زاروکان ب ستویی خوه فه گرتبوو، ب تاییه تی ل گوندان و ب شیوه یه کی هیشتا فره وانتر ئه و پابه ندبوون ل جه م په فه ند و کوچه ران چرپر دبوو. بو ئه وان ته خین جفاکی ژی گوتنن پیشیان سی ئه رکین سهره کی هه بوون، کو ئه و ژی په وانیا زمانی و راییکیا په فتاری و ده ستره نگییا پیشه یی بوون:

۱- ژ نالیی زمانی فه، ئه و گوتن و په ند یارمه تیده ر بوون، کو زاروک ب شیوه یه کی په وان و زه لال فیری زمانی دایکی ببیت و خوه تیدا ناس بکه ت. ژ نالیی شیوازا په وان بیژیی فه ژی، بوچوونین خوه د ئاسته کی په سه ندکری دا ده ربیریت، بو نمونه: ((بیژه و هه ر بیژه، زمانی ته دربیژه)) (قه ره نی، ۱۹۸۴: ۲۵) و ((زمان هه یه ده رمانی مالی و زمان هه یه ویرانی مالی)) (هه ر ئه و ژیده ر: ۶۴) یان ((ئو بچویکی ئاخفتن مه زن، ئاخفتن وی پی کۆچن، بلا د ئه ردی دا بچن))^(۲).

^۱ مه به ست ژ ده ستنیشان کرنا ئه فی ده می ئه وه، کو ته رتیف و سه روبه رین خیزانا کورده واری ژ ده ستپیکئی فه هه تا ئاماده کرن و ب چاپگه یاندنا کتیبیا (مشتاخا چیا ژ گوتنن پیشیا) یه .
^۲ . ئه و گوتنا سلال د کتیبیا (ملاح طفولة الفكر الكردستاني، مطبعة شهاب، أربیل ۲۰۱۱، ص ۱۰۲-۱۰۵) یا نفیسکاری ئه فان ریزکان دا هاتبوو به لافکر و وه کو په نده کا پرۆسه یا

یان ژی ((میښکی زاروکان پر گوتنن، به لی زمانی وان ناگه پیتن)) (قهره نی، ۱۹۸۴: ۶۳). ئەو هه ژمارا زورا په ژن و پەندان، کو زاروک فیږبووی. ئەو هه موو هونه ریښه ده ده بی ژی وه ک پارادوکس و ئایرونی و سارکازم کو د ئاخفتنا خوه دا بکاردهینیت. ئەو هه موو ریڅوه شکه ر بوون کو زمانی دایکی ل بهر شرین بیت و ب سهرفرازی څه کاروبارین خوه پی ریڅه ببه ت. د ئەڅی شیوازی ئاخفتنی دا، هه څبه ندی د ناڅبه را ئەندامین مالباتی ژ ئالیه کی و ئەوان و خزمان دا ژ ئالیه کی دیکه څه موکم دبن. پرۆسه یا لیکتیځه هشتنی، د ناڅبه را خه لکی دا ئاسان و سه لیکه دار دبیت، ب تایه تی ل سهر ئاستی بیروباوه پین ئایینی و ریڅکه فتنین ئابووری و هه څبه ندیښ جفاکی دا.

۲- هنده ک جاران ئەزموون و شاره زایا مروځین دهسته ل و زانا د گوتنن پيشینان دا هاتینه دهرپین. ئەو گوتن ل جه م خه لکی بووینه ریکاره کا پوهن و دهسته خوه ش بو فیږبوونا پیشه یی و ئاگاداربوون ژ رویدان و دیارده یین دهردورا وان. بو نمونه، د ئەڅان گوتنان دا زانیاریښ په سندرکی ل باره ی سه قای و که شوه وایی ده څه ری هاتینه گوتن: ((نه څرۆزا سولتانی، لاندکا ساڅا ببه بانی، خه ش ناگه هته خودانی)) (قهره نی، ۱۹۸۴: ۱۱۶). د ئەڅی گوتنی دا، ده یته ئاشکراکرن کو نه څرۆز ده سپیکا بهاریه و خه لک ژ سه رمایا ژفستانی رزگار دبیت و باندورا وی ل سهر ته ندرستیا مروځی نامینیت. یان ژی ئەڅی گوتنی: ((عه څری سورئ ئیقاران، گازی دکه ته جوتیاران، درستکه ن هویر و باران، عه څری سورئ سپیده یان، گازی دکه ته موکریان، چیکه ن بیرو و به فریبان. عه څره سورئ سوبه هیان، گازی دکه ته کاروانیان، خو بدنه نه نهایان. عه څره سورئ ئیقاریان گازی دکه نه جوتیاران، لیڅ بدن کاروباران)) (هه ر ئەو ژیده ر: ۷۹). ب شیوه یه کی گشتی ده مناسین ئالیه کی گرنگ بوویه د ژیا نا پوژانه یا کوردان دا، له وما ب هویری هاتینه لیڅدانه څه و جهی خوه د گوتنن پيشینان دا گرتیه^(۱). هه ر ب هه مان

فیږبوونی د بابه تی (حکمة کردیة فی التعلیم) دا ب هویری هاتبوو شرۆڅه کرن و ب بنه مایه کا په سه نا هزا کوردی هاتبوو لیڅدانه څه.

^۱ شاره زایی فولکلورا کوردی (جه میل شیلازی) ب دور و دریزی به حسا ئەڅی ئالی حسابدارییا کورده واری کریه و ل دویف ده مناسینا وهرزین سالی پیشبینیا سه قایی کریه. بو پتر زانیاریان بنیږه: جه میل محمه د شیلازی، ده مناسین د گوتنن مه زنان دا، چاپخانا هه وار، دهوک ۲۰۰۷.

شيوه، ل باره‌ی زانیاریین پیوهندی ب پیشه و کارین دیکه ژی فه هه‌ی، د گۆتینین پیشینان دا دهینه دیتن، وه‌کو: ئازهلداری و جوتیاری و نیچیر و پاقان و پستن و چین و دارتاشی و کاروانچی و بازگانی و به‌رشکین و ئیتوین سوژ و ئاسنگهران و... هتد. د نافه‌را ئه‌قان هه‌موو لایه‌نان دا، گۆتینین پیشینان خالین هه‌فیشک بوونه و باندۆرا خوه ل سهر فیروونا پیشه‌یان و جیبجیکرنا ئه‌رکین پۆزانه‌یین وان دا هه‌بوویه. ئه‌فه ژی بابه‌ته‌که، تیرا فه‌کۆلینه‌کا تیر و ته‌سه‌ل دکه‌ت.

۳- ئه‌وان گۆتینین پیشینان، شیره‌ت و په‌ند و زانیاریین درست تیدا بوون. ئه‌و د وه‌راره‌کا به‌رده‌وام دا بوون و گۆتینین نوی ژئی زیده‌د بوون. خه‌لک فییری داب و نه‌ریتین باش دکر. سه‌ربۆر و ئه‌زمونین مروّقیین به‌ری دکرنه‌ په‌ند و نقشیی نوی پی دهاته‌ رینماییکرن. ئه‌و فییری مالداری و دنیا‌داریی دکرن. هه‌ر ژبه‌ر ئه‌وی چهندی بوویه، کو هنده‌ک جارن ئه‌و گۆتینین پیشینان ب گۆتینین مه‌زان ژئی دهاتنه‌ ئاڤکرن، چونکه‌ یین بچویک ژ ئه‌وین مه‌زن فیردبوون. جار هه‌بوویه رویدانه‌کا مه‌زن ب گۆتنه‌کی هاتیه‌ ده‌ربیرین، یان ژئی بابه‌ته‌ک ب گۆتنه‌کی هاتیه‌ تیگه‌هاندن. د ئه‌وی کورت‌بیریا پاماندار دا، به‌ایین چاند و ئاستی په‌فتارا مروّقی ل سهر دهاتنه‌ ئاڤکرن. هه‌قه‌ندییا ئه‌ندامین خیزانی و ته‌قلیه‌ه‌قبوونا وان د‌گه‌ل خه‌لکی دیکه‌ دا شروقه‌دکرن و بژاره‌یین وان ده‌ستنیشان دکرن، مینا ئه‌فی گۆتینی ((سی شیره‌ت هه‌نه‌ ل دنی: ریکان نه‌چه‌ ب تنی، مالا خو نه‌دانی ل نک مال‌بابا ژنی، ئه‌قرازیا نه‌کیشه‌ تویتنی)) (قه‌ره‌نی، ۱۹۸۴: ۷۲-۷۳) یان ژئی ئه‌فی گۆتتا دیکه‌ کو دبیزیت: ((شه‌رمی و ترسی نه‌که‌ هه‌قالیت خو، هه‌تا پیشه‌مان نه‌بی ژقه‌ول و قرار و ئاخفتنییت خو)) (هه‌ر ئه‌و ژیده‌ر: ۷۶). ل دویف ئه‌وان ریکارین گۆتینین پیشینان یین مفا ژئی دهاته‌ وه‌رگرتن، نقش ل په‌ی نقشیی ل سهر دهاتنه‌ په‌روه‌ده‌کرن. د. به‌درخان سندی هه‌ژماره‌کا زۆرا ئه‌وان گۆتنان د په‌رتووکا خوه‌ دا ریکخستینه‌ و پامانین وان ژئی لیکداینه‌فه‌ (السندی، ۲۰۱۱: ۱۷۳-۲۱۰). گه‌له‌ک ژ نفیسکارین کورد، ئه‌وین ب خه‌مخوری فه‌ بایه‌خ ب کۆمکرن و لیکدانه‌فه‌یا گۆتینین پیشینان دایی، لایه‌نی وان یی ده‌روونی و جفاکی شروقه‌کرینه‌.

* * *

ئەو ئەركىن گۆتتىن پېشىنان د پەروەردە كرنا خىزانى دا ھەبوو، كو ژ دەستپىكا ژىنا كوردەوارى^(۱) و ھەتا ناھەراستا سالىن ھەفتىيان ژ سەدسالىيا بىستى بەردەوام بوو، كو پەرتووكا (مشتاخا چيا ژ گۆتتىن پېشيا) تىدا ھاتىبە ئامادەكرن. ئەو ئەرك د دوو قۇناغان دا بۆرىنە:

۱- قۇناغا يەكى، كو ژ ھەبوونا زمانى كوردى دەستپى دكەت و ھەتا سەرھەتيا سالىن بىستى ژ سەدسالىيا بۆرى بەردەوامبوو. دەولەتتىن نو ل دەقەرى درستبوون. د ئەقى قۇناغى دا، پەوشا جفاكيا كوردەوارى پتر چاندن و ئاژەلدارى بوو. رېژەيا نەخوھندەوارى نىزىكى (۹۸٪) بوو (ھەر وەكو پېشتىرى ژى ھاتبوو خوياكرن). ئەو ژى بۆ پەيدا بوون و گولفەدانا گۆتتىن پېشىنان ژىنگە ھەكا گونجاي بوو.

۲- قۇناغا دوويى، ژ سەرھەتيا سالىن بىستى يا سەدسالىيا بۆرى دەستپى دكەت، كو دەولەتتىن نو ل دەقەرى درستبوون و سازيىن حكومى، نەمازە قوتابخانە و ناوھندىن فەرمى دامەزران. ئەوان پۆلى خوە د گۆرانكارىن جفاكى دا ھەبوو.

ھەر چەندە ژىكجوداكرنا ئەقان ھەر دوو قۇناغان كارەكى ئاسان نيە، چونكە كاروبارىن گشتى يىن ھەردوويان ب سەرىكفەنە و تىكھەلن، لى باندۆرا قۇناغا دوويى ھەر مەزن و خورت دبوو ھەتا ل ناھەراستا سالىن ھەفتىيىن سەدسالىيا بۆرى ب درستى جھى خوە گرتى.

ئەو خالىن ھەقىشكىن د ناھەرا ھەردوو قۇناغان دا، جھى خوە گرتبوو. راستوراست پىوھندى ب خىزانا كوردەوارى قە ھەبوو. ژ نقشەكى بۆ نقشەكى ديكە دەھاتنە قەگواستن و وەكو رېكارىن ژىنى ماينەقە. نھا ژى بووینە مېژوويەكا رەسەنا جفاكا كوردستانى. ل قېرە ب پىدقى دەھتە زانين، كو ب شىوھەكى

---

^۱ ل دويف ئەوان زانباريىن مېژوويى و شوينەوارى و شارستانى يىن ل بەر دەست دا، ھەر ژ داوييا چاخى بەستەلەكى بەرى سەد ھەزار سالان و ھەتا داوييا چاخى مېدى (۵۵۰ پ. ن) كو كوردان د ئەوى ماوھى دا خەسلەتتىن خوە يىن نەتەوھى و سالۆخىن ئەنترۆپۆلۆجى و سىمايىن خوە يىن - شارستانى د ئەوى ژىنگەيا چيايى و وەلاتى خوە كوردستانى دا ب درستى بسەرىكفە ئىنابوون (خورشيد، ۲۰۰۶: ۵).

گشتی سهروسیمایین پیشینین قوناغا یه کی بهینه شروفه کرن، چونکه هه قبه ندى ب ناهه روکا نه فی کتیبی قه هه یه و ب کورتی نه قه بوون:

۱. سفره، یان خوان

سفره، نه و خوارن و قه خوارن یین هاتینه ناماده کرن و ل جهه کی سه غبیرکری دهینه ریزکرن، ژبو کو چند که سه ک ل دهر دورا وی کوم بین و بهه قرا بخون. ل قیره هه ژمارا جورین خوارنی گرنکه، نه که هه ژمارا نه وان که سین به شدار بووین.

ل په ی داب و نه ریتین کورده واری، کۆچکی گهرم کرۆک و کۆکا سفرا خیزانی یه. نه و بو ناپاتن و شیقلینانی بکار دهینا. خیزانین حالخوه ش، کۆچکی خوه د ژوره کا تاییه ت دا چیدکر و دگوتنی (ناندین)^(۱). ناندین، یان ناندین کو نها دبیزنی مه تبه خ. ژوره کا تاییه ت بوو د مالی دا، یان ژی ل به رسفا خانى بوو، ژبلی کۆچکی، هه موو که رسته و ئالاقین دیکه یین ژبو شیقلینانی و ناپاتنی بکار دهاتن، ل بوون. نه و خیزانین هه ژار ژی، کو خانینی وان بچویک بوویه، یان ژی شیانین ته رخانکرنا ژوره کی بو ناندینی نه بوویه، کۆچکی خوه ل (به رسفا)^(۲) ی درست دکر.

^۱ ناندینا کوردی، کو د نه فی کتیبی دا به حس ژی دهیته کرن، یا بهری چل پینجه سالانه، کو پیش سهرده می چاپکرنا کتیبیا (مشتاخا چیا ژگوتنن پینشیا) یه. ل وه که دهیته زانین ناندینا کوردی گورانکاری ب سهردا هاتینه و وه که خوه نه مایه ژبه ر کو ((له په نجا سالی بۆریدا، له نه نجامی کۆمه لیک فاکته ری ئابووری و کۆمه لایه تی و سیاسی وه کو پیشوه چوونی تیکنیک و پاگواستن و ناشنا بوون به کولتوری بیانی به تاییه تی نه وروپی و زیادبوونی دهرامه تی سالانه...)) بو زانیاریین پتر، بنیره: (غه فوور، ۲۰۱۱: ۱۵۲-۱۷۹).

پاسته نها وه که خوه نه مایه، ل گه له که خه مخورین قه ژاندنا که له پووری کورده واری هه ولدهن، کو نه وی ناندینی ب که رسته و ناهه پوکین خوه قه زیندی بکه نه قه. چونکه دزانن، نه فان هه ولان سوودین خوه یین که لتوری و ئابووری هه نه.

^۲ به رسفا، وه که ژوره کا بی دهر و سینگ به ردایی بوو. ل پیشیا خانینی دهاته درستکرن، وه که به رده رییا مالی بوو. نهانیه که بوو بو دهرگه هی نه یوانی (کو نها دبیزنی هۆل) نه و دهرکین ژورین مالی دهاتنه سهر وی. نه گهر خاننی یه که قات بایه، نه و نهانی ل به رسفا دهاته چیکرن دگوتنی به رسفا. نه گهر خاننی دوو قات و پتر بایه، نه و نهانی ل بن خاننی

كۆچك كو بنه كۆكا ناندینی بوو، دوو جۆرین وی هه بوون: ده مکی و جیگیر. شیوهیی وان ژی ل دویف ژيانا پوژانه یا خیزانی بوویه. ئەوین کۆچەر و ره قه ندۆك هەر ل به رده ری کوینی یان په شمالی چەند به ره کین پیکوپیک وه ک سیکۆچکه کی فیکدئیکستن و (بستی)^(۱) یه کا ئاسنی ل سەر دادنا. ئەوین ئاکنجی ل گوند و بازیران ژی، کۆچکی مالی ب شیوهیی که فانه کی ل بن دیواره کی ژ قوری چیدکر. بلندی و فره هییا وی ل دویف مه زنییا مالی بوو، لی پتیریا وان نیزیکی نیف مه تری پان بوون. ئە قه ژی دوو جۆر بوون: ئەو خیزانین حالخویش و که دخوه دا، کو کۆچکی خوه ل ژوورا ناندینی دا چیدکر، ده بویه بخیری ژی هه بایه، داکو دویکیلا وی پیقه هه لپجیت. ئەو بخیری وه کو دوو خشیفکان بوو، ب قورا نییای (قه خوسایی) یا تیر کا دهاته چیکرن و ب دیواری قه هه لدچوو هه تا دگه هشته کۆنه کی ل بانی و دگۆتنی کۆلین. هەر ماله کی بو شیقلینان و نانیاتنی کۆچکه هه بوو. لی ده ما ژبو نان پاتنی ته نویر بکارهاتبا، هەر چەند مالان ته نویره ک هه بوو و دۆرا خوه وهر دگرت.

ب شیوهیه کی گشتی، کۆچکی دوو مفایین خوه هه بوون: ژبو به ره فکرا خوارنا پوژی و گهرمکرنا ئافی بکاردهات. ههروه سا ژبو خوه ئاماده کرن و پیشوازیا مپهفانان بوویه. سه ربلندییا مالی ب گهرمییا کۆچکی و جۆری سفرا خوارنی دهاته هه لسه نگاندن. پیگه ه و بها و پیزین هه ردوویان د پله یه کا به رز و پیروز دا بوون. هه ردوو هه قته ریب ئەرکین پیشینه یین خیزانی نه. گه له ک جاران ئەو سفره یا بو مپهفانان ئاماده دکر، گه له ک ب په وشتر و پیکتر بوویه ژ ئەوا کو بو مالی دهاته چیکرن. گرنگییا ئەوی نه ریتی دگه هشته ئەوی راده یی، کو وه کو بهایه کا جفاکی - دهروونی دهاته وهرگرتن. ل دویف ئاستی پاشکه فتننا وه لاتان، چالاکییا ده فی زیده تر دبیت و گه له ک جاران زیده روویی ژی تیدا دهیته کرن. ل په ی

دهاته چیکرن دگۆتنی بنسفاک. ئەو مالین ژوورا تاییه تا ناندینی نه بایه کاروبارین خوه ل ویری دکرن. یه ک ژ ئەوان کاران ژی شیقلینان بوو. وه کو ناندینه کا بچویک پیکدئیکستن.
^۱ بست، ئاسنه کی (۱۰=۵) سم پانه و (۲-۱) سم ستووره و نیزیکی (۵۰) سم دریزه، ل سەر هه ردوو لیقین کۆچکی دادنین، ژ بو کو ئەوان دیز، سیل، مه نجه ل و قازانین ل سەر دهینه دانان رابگریت.

ئەوئى زىدەرئىيى ژى، ل جەم زۆربەئى مللەتان ((خوارن و داخوازكرنا مېھقانان بۆ خوارنى و پشكدارى تىدا، وەك قەگۆرپىنا ديارىانە، ئامرازەكە ژبۆ كو خەلك پىك بگەھن و تەقلىھەقبن)) (حجازى، ۲۰۰۵: ۱۱۸). د ئەوئى تەقلىھەقبوونى دا، نان و خوئى ھەيە. پامان ژى وەفادارىيە و نابىت ئەو كەسى خوارن ل مالەكى خوارى خرابىا وئى بگەت. ل بارەئى ئەوئى بۆوھفایى و بى ئەمەكدارىيى كورد دىئژن: ((نانخۆرى سفر دپىنك)) (قەرەنى، ۱۹۸۴، ۱۱۲). ئەو كەسى پىژى ل سفرى نەگرىت و سفر دپىنك بىت نامەردە و ل دويف نەرىتپن كوردەوارىيى جھى باوھپىيى نىيە و نانئى وان ناھىتە خوارن، ژبۆ ئەوئى چەندى ژى دىئژن: ((نانئى نەمەردان نەخۆ ھەتا بى قەدر نەبى)) (ھەر ئەو ژىدەر و لاپەرە). بەروفاژى ئەوئى چەندى ژى، بەھفرا نانخوارن وەك پەيمانەكى يە و نابىت بەھىتە شكاندن. بۆ ئەوئى چەندى ژى ھاتىە گۆتن ((نانئى مىرا يى ب قەرە)) (ھەر ئەو ژىدەر: ۱۱۲) يان ژى ((نانئى ھەموو كەسان نەخۆ و نانئى بدە ھەموو كەسان)) (ھەر ئەو ژىدەر: ۱۱۳). گەلەك سەرپىھاتى و سەرپۆر ل بارەئى سفرە و خانەدانىيا خىزانانا كوردەوارى ھەنە و پەند و گۆتپن پىشپىنان ئەوان سەرپىھاتيان دپەژىنن، مىنا: (ژنا دل دخوازىت ئەو، حىزا مىرى خو، دزا مالا خو). ھەر وەسا ل سەر زارى عىسى دەلا دەھىتە قەگىران، كو دەما سمائل پاشايى مىرى ئامىدىيى پرسىيار كرى كو باشترىن ژن كىيە؟ عىسى بەرسف دابوو، كو ئەو ھە يا (دز و حىز و درەوین بىت)، ل دەستپىكى ئەو بۆچوون ل نك مىرى نەھاتە پەسەندكرن و وەك پىكەننەك ھاتبوو وەرگرتن، لى پشتى د گەرىانەكا خاپىنۆك دا بۆ پاشاي ديار دبىت، كو عىسى يى درستبووھە (نىكىتەن، ۲۰۰۱: ۱۷۶-۱۷۷). ئەو سەرپىھاتى ئەوئى راستىيى دەسەلمىنىت، كو باشترىن ژن ئەو، يا دكارىت سەرى مالا خو ھەند بگەت و سفرا خوارنى بەرھەقېكەت و خىزانانا خو ھەرانبەر مېھقانى شەرموزار نەكەت. سەرپىھاتىا وئى ژى، ھندەك جارار ل سەر زارى عىسى دەلا دەھاتە گۆتن، ھندەك جارار وەك سەرپۆرەكا فۆلكلۆرى دەھاتە قەگىران (ئامىدى، ۲۰۱۸: ۴۰-۴۳). د ھەردوو حالەتان دا گوزارشت ژ گرنگىا سفرى و پىگەھى مېھقانى و نەرىتا مېھقاندارىيى ل نك كوردان دكەت. ئەو ژ لايەكى قە، ژ لايەكى دىكە قە ديار دبىت، كو مروقى كورد ئامادەيە ئەو تىشتى ل بەر دەست دايە ھەموو يى پىكفە بۆ دەلىقەكا كورتا خوھەلكىشانى بمەزخىنىت و پاشەپۆژا خو ھەند وەر نەگرىت.

۲. گرییا فهیتی:

گرییا فهیتی یان هندهك دبیژنی (برینا نرجسی). ئەو گری یان برین ل جەم كوردان وەك نەخووشیەكا خورت و قەگرەیه. دیرۆكا وی دزقپیتە قە بو ناخەراستا سەدسالیا نۆزدهی، دەما میرگەهین كوردان یەك ل دویت یەكی را ژناچووین. تەقایا مللەتی كورد وەك دیلین شەری سەرەدەری د گەل دا هاتیە كرن. ئازادیین بنەپەتیین تاکی كورد ژى بەرتەسك بوون. ئەو ژ ئالیی دەروونی قە تیکشكا. ژ ئالیی جفاکی قە ژى، چالاکی و بزاقین خوە د چارچویشی خیزانی دا قەدجەماندن. د خیزانا بایۆلۆژی دا هەست ب فهیتی دكر و ئەو فهیتی ژى د هەببەت و دەستەهلاتا ئەشیری دا قەدشارتن. ئەو قەشارتن ژى بارەكی گران بوول سەر ملی وی، ب تاییەتی ل جەم زەلامان. ئەوان بەرگریا خوە یا بەردەوام دژی ئەوی فهیتی هەبوو و ب کریار دسەلماندو، ب دوو شیوەیان دەهاتە دەرپرین:

ئا - شیوەیا یەکی، پاستوراست بوویە. زەلام كو سەمیانی مالی بوویە، ب توندی سەرەدەری د گەل هەر كەموکوریەکی دكر، كو هەقەندی ب ئەوی فهیتی قە هەبوو. ئەوی ب ئسانی دەستی خوە ل جەگەر و خوشتیین خوە دوشاند. ب تاییەتی د گەل توخمی می دا، ژ كچ و خوشك و ژن و دایك و هەتا خزمین خوەیی نیزیك ژى دەستی خوە ژى نەدپاراست، چونكە ئافرەت خەلەكا لاواز بوون د ململانییا وی یا بەردەوام د گەل گرییا فهیتی دا. ئەو زیدەپۆیا د كاردانەقەبیین وی دا دیاردبوون، ژ ئەنجاما ئەوی هەستا فهیتی درست دبوون، كو ئەوی دقیا هندەك ژ ئەوی حەیفە خوە یا د دەروونا وی دا ئازریایە، ل عەردی بهەلینیت و ئەوی عارا كەفتیە بن پێیان هەلبگریتە قە. لەوانەیه ئەقە ژى هۆكارا ئەوی چەندی بوویە كو كەسانی كورد زوی هەلدچیت و تۆرە دبیت و زوی هاش دبیتە قە ژى، ب تاییەتی دەما دزانیت كو یی شاش بوویە و ژ پاستی لادایە.

ب - شیوەیا دوویی، كو شیوەیهكا نەپاستوراستە، ئەو ژى د سەرەدەرییا مرۆقی كورد د گەل جفاكا خوە دا خویا دبوو. د ئەوی تیکهەلی دا، ئەو دبوو پشكەكا پیکهاتەیا بنەماله و ئیل و ئەشیرا خوە. كەسەکی پابەند بوو ب داب و نەریتین ئەوی كۆمەلی. كەسایەتیا خوە د ئەوی پابەندبوونی دا دبیتە قە. لەوما پیگیری ب فرمانین سەرۆکی وی دكر و ب كارهکی پیروژ ژى دزانی. ئەو هەمیشە

د ژيانه کا پارا و گوماناوی دا بوو. ل سهر ئه وی بنگه هی، هه ولدا دؤست و دژمنین خوه بناسیت و زارؤیین خوه ژى ل دویف ئه وی پره نسیپی پروه رده بکته. ژبو ئه وی چه ندی ژى په ندین بنه جه هه بوون و هه لویستین خوه ل سهر ئا فاد کرن. مینا دهیته گوتن: ((دژمنی بابی نابیته دؤستی کوپی)) (دیرشه وی، ۲۰۰۰: ۱۳۲) یان ((دنیا بیته بوست دژمن نابیته دؤست)) یان ژى ((مار نابیته یار)) (هه ر ئه و ژیده ر: ۳۲۴). هه ر چه نده ئه و بوچوون ب یه کجاری بنېر نینه، چونکه گه له ک گوتن ژى هه نه جه خت ل سهر لیبؤرین و پیگفه ژیانى دکهن و داوییا ئه وان حاله تین خوینداریى ژى پیکهاتن بوویه یان ژى ئه وی دهندریژى کرى واری خوه هیلاینه و ژ جهی پویدانى دویرکه فتنه.

۳- خوینداری

داگیر کرنا وه لاتی باندؤرا خوه یا نه رینی ل سهر دهرونا که سانى کورد هه بوو، ب تایبه تی کو ل سهر دهستی هه قه یمانین وی هاتبوو کرن. ئه وی گومان ل هه ر تشته کی دکر. هه ست دکر دژمنین نه پهن و پرکابه رین فه شار تی هه نه. ژبو هه ر پویدانه کا نه خواز یار ئاماده بوو سهر و مالین خوه تیبه ت، نه خاسمه ئه گه ر ئه و پویدان گه هشتبایه ئاستی تولفه کرنی. د کریارا تولفه کرنی دا، دژمنی فه شار تی نامینیت و ئاشکرا دبیت. د ئه وی ئاشکرا بوونی دا، گریبا نه نینین وی فه دبوقه، له وما هه رده م بو تولفه کرنی یی ئاماده بوو. ب ده لیقه دزانی کو دژمنی خوه بهنگییت، ب تایبه تی کو ئه و دژمنداری ژ ئه گه را خوینداریى بوویه. هه ر چه نده خوینداری ئاریشه یه کا مه زنه و کورد دبیزن: ((خوینداری ل بهر و داران نه که قییت)) (قه رهنی، ۱۹۸۴: ۴۵)، چونکه ئه و دزانن و یا هاتیه گوتن، کو ((خوین رشتن یا ب ساناهی، به لی خوینفه کرن یا ب زه حمه ته)) (هه ر ئه و ژیده ر و لاپه ره). ل سهر ئه وی پره نسیپی دچوون کو ((خوین نابت ئاف)) (دیرشه وی، ۲۰۰۰: ۱۱۵)، ئانکو خوین ب خوینی دهیته شووشتن. خوینداری ده رگه هه کی فه کرى بوو و هه موو که س تیدا دهاتن و دچوون. د ناقبه را بنه مالی دا پویدا، مام و برازا و پسمامان، یان ژى خال و خارزایان و کوپخاله تان. جار هه بوو د ناقبه را دوو بنه مالان دا بوو. هنده ک جارن ژى د گه هشته ناقبه را دوو ئه شیران و حاله ت هه بوینه د ناقبه را دوو میرگه هان دا بوویه. هنده ک جارن ئه و بگره و به رده ب ده هان سالان

قەكىشايە و ب سەدان قوربانى ھەبووینە. خویندارى ژى ھەبوویە چەندىن نقش قەگرتىنە، كونهقى تۆلا باپىرى خوه قەكرىە. جار ژى ھەبوویە مال ويران بووینە، بۆ نمونە: سەربۆرا ھەردوو براينىن (كەپۆ) و (كوك)ى گەلەك دەنگفەدابوو و ھەتا نھا ژى د ستران و سەرھاتيان دا دووبارە دبیتە قە.

كەپۆ و كوك كورپىن سلىمان بوون. ھىشتا ئەو زارۆ بوون، بابى وان كىشە د گەل دەولەتى ھەبوون و دقيا ل نىف ئەشیری دەركە قىت. ئەو ب دەستى ھەسى دوودى پادشاهى ئەشیری ھاتە كوشتن و مالا وى ژى تالانكر. دايكا وان ناقى وى ۋەردەك بوو دترسیت كو ھەسى كورپىن وى ژى بكورثیت. ژولەت دەركە قىت و دچیتە عیلا ەمەرا. ل وى دەرى پویدانىن مەزن ب سەر وان دین و دبنە چىرۆك و ستران و ب چەندىن جۆران كىم و زىدەى ل دويف قەگىرانا كەلامبىژان ب سەر دا دەین. ھەر ل بارەى سەرھاتينىن دوو برا، حاجى جندى و ل گەل ھندەك نفیسكارين دیکە، ۋەك (كەرەم تۆنویان) و (زەینەقا ئىفق) و (قاردان پیتۆيان) و (ئارانمى چاچان) و (تیموور ئىسايىف) و (ۋەزیرى مستەفایى) و (ئەتەمى ەلۆ) (۳۰) تىكستين ئەوان سەربۆرىن ھەر دوو برايان كۆمكربوون و ب ھەقرا چاپكربوون (جندى، ۲۰۰۸: ۹-۳۰). ھەرۋەسا (زەینەلەابدین زنارى ژى سەرھاتيا (كەپۆ، كوك)ى ل سوید چاپكربوو. مە ژى ل كۆقارا (ئاسۆى فۆلكلورى - ھەولیر) دا بەلا فکربوو.

تشتى ئەنتیکە ئەو بوو، كو ھەر ئەندامەكى خزمى لایەنى شەپكەرى یەكى، بیخەمدى خوه پشكدار بوو د خویندارى دا و ب ھەموو ھیز و شیانین خوه یین بەردەست و یین دویری دەست دكەفتە نىف ئەوى شاخپەنى دا و تووشى ئەوى سەرگىژى دبوو، ھەتا ئەگەر ئەو كەس ئاگە ھدارى ھۆكار و سەرەتايین ئەوى كىشەى ژى نەبوویە. ئەقە ژى ئەوى رامانى ددەت، كو كوشتن ل سەر بنگەھى پیناسەى بوویە، ئەو ژى دیاردەیه كا پاشكەفتیه د ئەوان جفاكین ھىشتا قانون تیدا سەرۋەر نییە ھەیه. ھەر چەندە ھندەك ھالەت ھەبووینە كو داویيا خویندارى پىكھاتن بوویە. ئەو پىكھاتن ژى ل سەر بنەمايى ژن ب ژنى يان ژى پیدانا زەقى و زاران ل سەر دەستى مرقىن زانا و پدین سپى ب كۆتایى دەت.

چېدبیت هه موو خیزان تووشی ئهوی دهردی نه بووبن، لی ئه و خوینداریین هین، تیرا ئهوی چهندی بوون، کو ژینگه ها جفاکا کوردی ل دویف ته شیا خوه برپسن و باندورا خوه یا نه رینی ژی ل سهر شیرازا خیزانی هه بیت.

۴. هه قبه نندی و ریبه رییا خیزانی

د کاودانین ئاسایی دا، ریبه ریی و مالداریی و هه قبه نندیین دنیا دارییا خیزانا کورده واری، ب شیوه یه کی ریکوپیك هاتبوونه ریكخستن، چونكه ل سهر بنه مایین روحی و خزماتی و بهرزه وه نندیین هه قپشك درست ببوون و گه شه دكر، ئه و ژی دوو جور بوون:

ئا - جورئ یه کی تایبه تی بوویه، كو د ناقبه را ئه ندامین خیزانی ب خوه دا بوویه، ئه و خیزان ژی چ بایولوزی بیت یان ئه شیری. ژیلی كو هه قبه نندیین ئه ندامین خیزانا بایولوزی ل سهر بنه مای (خوین) ی بوون و ژ ئالیی بابی یان بابكاله کی فه دهاته ریقه برن (كیم جارن ژنه کی ئه و ئه رك وهر دگرت). ئه ركین ئه ندامین وی تیکه هل دبوون و مافین وان ژی ل سهر یه كودوو هه بوون. هه قبه نندیین د ناقبه را ئه ندامین خیزانا بایولوزی دا هند توند و پهیت بوون، كول سهر زاری ژنه كا كورد هاتیه گوتن ((برا كه قره، جه گهر ئاگره، یا میری ژ هه ردوویان مه زنتره)) (قه رهنی، ۱۹۸۴: ۲۰). ئه فه ژی نیشانا ئه وی چه ندی یه، كو ئه و هه قبه ندییا د ناقبه را ژن و میری دا هه ی، بنگه هی درستبوونا خیزانا بایولوزی بوویه و هه ردوو (ژن - میر) د خزمه تکرنا زارویین خوه دا بوون.

لی به لی هه قبه نندیین ئه ندامین خیزانا ئه شیری ئورگانیکی بوون. مه رج نه بوو ل سهر بنه مای خوینی بوویه، لی ئه وا گرنگ ئه و بوو، كو ئه و خیزان ژ ئالیی یه ك كه سی فه دهاته ریقه برن. ئه و كه س ژی ل دویف ریكخستنا ئه شیری ئاغا یان به گ یان شیخ بوویه یان... و هنده ك كه سین دیکه هاریکارییا وی دكر وه ك پسه غا و مه لا و ردینسی و گزیران... لی ژ ئالیی فه رمی فه ریقه به ره کی ناحیی^(۱) کاروباریین

^۱ دهوله تی ده قه را هه ر ئه شیره کی کربوو ریقه به رییا نه حیه کی و ده زگه هین فه رمی بو دانا بوون. هنده ك جارن هه ر سه رۆکی ئه شیری دبوو ریقه به ری نه حیی ژی. جار هه بوویه میرگه ه ژی وه ك ئیباله ت (ویلایه ت) دهاته هه ژمارتن و میر ژی دبوو والی. ئه و جورین ریكخستنا کارگریی ل دویف کاودانین ده قه ران دهاتنه جیبجیکرن. ژۆینه یا وان پشتی

شارستانىيىن ئەشىرى بېيىقەدېر و ل دويىف كاودانىيىن سىياسىيىن دەقىرى دەستھەلاتىيىن ئەوان بەرزى و نزمى تىدا ھەبوون. ل دويىف ئەوان بەرزى و نزمىيىن ژی، گەلەك جارەن كىشە يان بەرخوھدانىيىن چەكدارى درست دېوون. ھندەك جارەن ئەو بەرخوھدانىيىن دژى زولما دەولەتى دېوونە پىشكەك ژاپەرىنەكا نەتەوھىي و پاراستنا ئەردى و ھەرگرتنا مافان. نموونە ژى ل سەر ئەوان بەرخوھدانان مشەنە. يەزدان شىرى ئەزىزان ل بۆتان، نوروللا بەگى ھەكارى ل دەقىرا جۆلەمىرگى، زەينەل بەگى بەروارى ل دەقىرا بەروارى بالا(قەرەنى ۱۹۹۱: ۴۴-۵۷)، ئىبراھىم پاشايى مللى ل دەقىرا جەزىرى(أبوبكر، ۲۰۰۱: ۱۷۸)، نووھى گەرگەرى ل دەشتا مووسلى. ئەو راپەرىنا پتر ھەموويان ل پىش ئەوى سەردەمى جھ قەگرتىن و باندۆرا خوھ يا گىرنگ ھەبوويە يا شىخ عوبەيدوللايى نەھرى بوويە ل دەقىرا شەمىزىنان. پىشتى شەرى يەككى يى جىھانى ئەوان بەرخوھدانىيىن مللى مۆركەكى سىياسى ھەرگرت و ھەموو دەقىرىن كوردستانى قەگرتن، ھەك: شىخ مەھموودى

ژانفەرنا مىرگەھىن كوردان ھاتنە دامەزاندن، ئانكو ل نىقا دوويى يا سەدسالىيا نۆزدەھى. ل پىشتى شەرى جىھانىيى يەككى و نەمانا دەسھەلاتا عوسمانىيان ل وىلايەتىن باكورى كوردستانى رۆلى سەرۆك ئەشىرىن كوردان بەرتەسك بوون، بەلكو كارەسات ژى پويىدان، ب تاييەتى پىشتى شۆرەش و سەرھەلدانىيىن دژى دەولەتا نوى دامەزراي ھاتىنەكرن. دەقىرا بادىنان، ھندەك گۆرانكارىيىن كىم ب سەردا ھاتن. ھەر ئەشىرەكى رىقەبەرەك ژ ئالىي حكومەتى قە بۆ ھاتە دانىن، ھەموو كارىن فەرمى د دەستى وى دا بوون. سەرۆك ئەشىرى ژى تىنى پىگەھەكى جفاكى ھەبوو. ژبلى دەمى شۆرەش و سەرھەلدانان دەولەتى ئەو ژى دكرە سەرلەشكرەك و ب سەرۆك جاش ھاتنە نافرەن. بۆ نموونە ئەشىرىن بەھدىنان ب ئەقى شىوھىيى دابەشكرىبوون: كانى ماسى مەلبەندا ئەشىرا بەروارى بالا بوو، باتووفە بۆ ئەشىرا گوليان بوو، دەركارى بۆ ئەشىرا سىندىيان، ئاسھى بۆ ئەشىرا سىلپقانەيان، مانگىش بۆ ئەشىرا دۆسكىيان، دىنارتە بۆ ئەشىرا زىباريان، بجىل بۆ ئەشىرا سوورچيان، گرەسىن بۆ ئەشىرا ھەركىيان... ھتد. ھندەك جارەن ئەشىرەكا مەزن بوويە، دوو دەقىرىن فەرمى بۆ ھاتىنە دانان ھەكو ئەشىرا مزوورىيان كو ناحىيا زاويتە ل سنۆرى قەزا ھۆك و ناحىيا ئەترووش سەر ب قەزا شىخان قە بۆ ھاتبوونە دەستنىشانكرن.. ھندەك جارەن ژى چەند ئەشىرىن بچووك د يەك دەقىرا دا ھاتنە دەستنىشانكرن، ھەكو نەھىيا بەردەپەش بۆ ھەفت ئەشىرىن بچووك ھەك رەژگەرى، بۆتان، خدرى، زەنگەنە، شىخ بزىنى، داوودى، گىژ... ، بىبۆ بۆ ھەردوو ئەشىرىن نىروھىي و پىكانيا و ھندەك ژ دۆسكى ژوورىيان.

حەفید ل دەقەرا سلیمانی، شیخ سەعیدی پیران ل ئامەد، ئیحسان نووری پاشا ل ئارارات، سەید رەزا دێرسی ل دەقەرا دێرسی، شیخین بارزان (شیخ عەبدوسەلام، شیخ ئەحمەد، مەلا مستەفا) د هەردوو پاپەرینین بارزان یا یەکی و دووی دا ل دەقەرا بارزان، قازی محەمەد ل مەهابادی... د ئەفی چارچێفە یا گشتی دا دیرۆکەکا خویناوی و پپر کارەسات هاتە تۆمارکرن و ب سەدان ستران و بەیت و داستان پی هاتینە گۆتن. ل نیفا دووی یا سەدسالیا بیستی، ئەوان بەرخوهدانین بەردەوام ئامرازین وان خورت و مشە بوون، مۆرکەکی سیاسی - قانونی وەرگرت و پەهەندەکا نیقنەتەوہیی ژى بۆ وان پەیدابوو. ئەو بەرخوهدان و سەرەلدان بوونە لایەنەکی سەرەکی ژ دیرۆکا کوردستانی. کورد شانازی پی دکەن و جەقەنگین وان ژى جەى سەربلندی نە و وەك قارەمانین گەل دەینە دیتن.

ب - یا دووی گشتی بوویە، د ناقبەرا ئەندامین خیزانا ئەشیری دگەل خەلکی دیکە یی ل دەرقەى ئەشیرا وان دا بوویە. ئەو هەقەندی و تیکهەلی و ئالوگۆرییا بەرژەوہندیان پتر دۆستایەتی بوویە. هەندەك جارن چەندین خیزانین بایۆلۆژی ژ ئەشیری قەدقەتیان و بۆ دەقەرەکا دویر دچوون. هەقەندی د ئاستەکی سنۆردار دا، د گەل پەسەنییا خوہ دا هەر دماقە، ب تاییەتی ل پۆژین تەنگاکیان دا. جار ژى هەبوویە دەولەتین سەرەست ئەشیرەك یان ژى هەندەك ژ ئەشیری قەدگواستەنە جەهەکی دویر و ژیاننا وان ب پەنگەگی نوی دەستپی دکەرەقە، لی پیوہندیین وان یین خوین و خزماتی توندتر دبوون و وەرارەك ب هەستا نەتەوہیی ژى دکەفت.

ئەو هەقەندیین د ناقبەرا ئەندامین خیزانا بایۆلۆژی ژى دا، بەشا سییی یا ئەفی کتیبی بۆ هاتیە تەرخانکرن. د هەردوو جۆرین هەقەندیان دا، پتر زەلامی ریکدخست و سەرپەرشتیا وان دکر.

* * *

خالا گرنگ ل قیرە ئەو، کو پۆلی پەرودەیا خیزانی بەیتە پشچاڤکرن و ئەو گۆرانکاریین ب سەردا هاتین، ب تاییەتی ل نیفا دووی یا سەدسالیا بیستی. دەما دەزگەهین میری و ریکخراوہیین چالاکیین جفاکی هاتینە دامەزراندن و هەژمارین ئەوان سال ب سالی بۆ هەلکیشانەکا کاریگەر چووین. ئەوان هەندەك ژ

ئەركى خىزانى كىم كرىنە، لى جۆر و تەرتىفین وان ل سەر مىلى خىزانى گرانتر كرىنە، چونكە پىشتىرى پەروەردە كرنا زارۆكان يەكلایەنە بوو. پشتى ئەو دەزگە هین مىرى هاتین، پەروەردە كرن بوو دوو جەمسەرى و پىدقییه هەردەم ئەو هەردوو بەینە هەقسەنگەرن. سەپراستكرنا ئەوى هەقسەنگەرنى يا ب زەحمەتە و ب هەموو كەسى قە ناھىت. تیچوویا وى ژى پترە ژ ئەوا بەرى ل مالى دەتەكرن. لى دەما ئەو پرۆسە یا هەقسەنگەرنى دەیتە كۆنترۆلكرن، ئەنجامین وى باشترن. ل دويف پلەبەندىیا ئەوان ئەنجامان ژى جفاك پىشەكە قىت.

پشکا سیی

پلانا ئەجامدانا شروڤه کرنا پەندین پئشینان

پەیفهک

رئزها پەندین نافه روکەکا پەروەردەیی هەی

دەرئەنجاما سەنگا رئزھیی

ھندەک نافه روکئین پەروەردەییئ نەریئنی یئین پەندین پئشینان

ھندەک نافه روکئین پەروەردەییئ نەریئنی یئین پەندین نافبری

ھەقبەرکرنا رئزها نەریئنی و نەریئنی یا پەندین پئشینان

په يقهك

ئارمانجا ئه قى كارى مه، فه ديتنا به رسقا ئه قى پرسىارى يه كو: (گوتنن پيشينانن كوردى وه كه پشكهك ژ چاندا جفاكى، چ باندورا خوه ههيه ل سهر پرؤسه يا پهروه رده كرنا خيزانى؟). گه ريان ل دويث به رسقا ئه قى پرسىارى، مه بو ئاريشه يه كى رادكيشت و چاره سه ركرنا وى ژى - ل دويث بوچوونا مه - دى ب ئه فان سى پينگافان سه رراست بيت:

- پژهه يا ئه وان گوتنن نافه روكا وان هه قبه ندى ب پهروه رده يى فه ههيه بهيته ده ستنيشانكرن.

- پاشان ل په ي ئه وى رژهه يا هاتيه ده ستنيشانكرن، باندورا رامانن وانن ئه ريئى و نه ريئى ل سهر پهروه رده يى بهينه قافيركرن.

- ده رئه نجامين ئه وان باندورين ئه ريئى و نه ريئى يين پهروه رده يى، ل سهر شيرازى خيزانا كوردى بهينه هه لسه نگاندن.

ئو هه لسه نگاندن ژى، دى بياقه كى گونجايى و ده ستخوش ژبو ليزانين پرؤگرامين خوه ندى فراهه م كه ت. ئه و ليزان ب تنى دى گوتنن ئه ريئى هه لبرن و ل دويث پيدقيا بابه تان دى سوود ژى هيتته وه رگرتن. ئه و سوود وه رگرتن ژى، دى ل سهر دوو ئاستان هيتته بكارهينان:

- ئاستى يه كى زارو (قوتابى) دى تيگه هين روظانه يين زمانى، ئه وين ب هه رمه كى ل ده رقه ي قوتابخانه يى فيربووى ب ساناھى ژبو تيگه هين زانستى فه گورپت.

- ئاستى دوويى ژى پرؤگرامين خوه ندى، دى نيزيك بن ژ دورھيلى قوتابى و بنه پشكهك ژ چاندا جفاكى. چه ندى ئه و هه قبه ندى خورت بيت، فيربوونا قوتابى ژى دى ل سهر رپره وه كا زانستى پيشقه چييت و تيورين فيربوونى ژى ئه وين ل دويث پوانگه ها جفاكى كاردكه ن پتر جيگير بن.

سه لماندنا ئاستين سلال ژى ريبازا ئه قى كاره يه. هه لبه ت بكارهينان و مه زاندنا ئه وان گوتنن ئه ريئى د پرؤگرامين پهروه رده يا فه رمى دا، باندورا خوه يا ئه ريئى هه يه. د جهى مه به ست دا، دى مفا يا وان هيتته شروقه كرن.

رېژهيا گوتنن ناهه روكه كا په روه ده يي هه ي

ژبو ده ستني شان كرنا نه وي رېژه يي، كو مه كتيبا (مشتا خا چيا ژ گوتنن پيشيا) هه لبرار تيه، ژ سه رجه م گوتنن وي ژي، تني نه وين جه خت ل سه ر لايه ني په روه ده يي دكهن هاتينه ده ستني شان كرن. نه و ده ستني شان كرن ژي ژبه ر هنه ك هو كارين ته كنيكي و پاماني بوويه، ژ نه وانا:

ئا - خرقه كهر و دانه ري وي كتيبي (مه لا مه حموودي ديرشه وي) زورينه يا گوتنن خوه شروفه كرينه و هنه ك چيروكين وان ژي فه گي پراينه. هه رچه نده نه وين د كتيبي دا هاتينه تو مار كرن، هه موو نه بوويه. گه له ك جاران من گوتنن نوي و سه ر هاتي يان ژ زارده قي وي دبهيستن. نه و ژ نه وي هزري بوو، كو پشكا دوويي ژي ژ مشتا خا چيا دابني ت.

ب - دانه ر ل گه له ك ده فه ري ن كورمان جي ده فوك گه رايه. شاره زايي د ژيانا جفا كيا گوندايه تني دا هه بوويه، چ وه كو فيرخوازي ناييني يان ژي وه كو پيشمه رگه يي به شدار بوويي د شو په شا نيلوني دا.

پ - دانه ري ده ستكاري د ده قي ن گوتنان دا نه كرينه. چه وا ژ زارده قي خه لكی ده رچوويه و بكار ده ينن، نه وي ژي وه سا تو مار كرينه. ژبو پوهنه كرن نه وي مه به ستني ژي، د پيشگوتنا كتيبي دا دبني ت: ((هيقي دكم ژ خوه نده وارين كورد گارندا نه كن هه كه ببينن هنده ك ژ فان كورته چيروكا ل جهه ك ديدا هاتن چاپكرن، چونكي ب راستي نه ف چيروك و سه ر هاتي يان من ل سه ر گوتني دي ژ كرين هه مي نه ون من ژ ده قي نه خوه نده وارا وه رگرتين)) (ديرشه وي، ۲۰۰۰: ي). نه فه ژي راستي و درستيا به لگه هي پتر جي گير دكه ت.

ج - نه وي تاگيري ژ بو چو بيروبا وه پرين تاييه ت نه كرينه. وه ك شاره زايه كي بي لايه ن، نه و گوتن و په ند تو مار كرينه و چيروكين وان ژي فه گي پراينه. د پيشه كيا كتيبي دا، ب راشكاوي نه قي بوچووني ده ر دبريت ((هيقي دارم ژ خوه نده واري كورد خوه ته نگا ف نه كن گا فا هنده ك گوتنن پيشيا ل سه ر ده سته كه كا تاييه تي هات وه ك چاخې دبني ت: "مه لا گوي تي عشا زوي تي" يان ژي "مه لا هه ر گوتيه نه ليف و بي" يان ژي وه كي دبني ت: "نه دوستي فله و هه سپي قوله" يان وه كي دبني ت: "ژ صه د فلا يه ك سه ره نه و ژي كه ره" يان چاخې دبني ت: "نه شه يتي يبينه و نه

له عنەتی لئ ببارینه " و ژ بلی فان ژی چونکی وهکی من بۆراندی ساخله میتی ل گۆتندا کا من چاوا سه حکرنه ئەز وه لئ بنقیسم؟)) ژ بلی ئەقی ئاخفتنا زهلال ل باره ی ئەفان گۆتنین سلال، گه له ک ژ ئەفان جوړه گۆتنان د نافه روکا کتیبی دا هه نه .

چ - مه لا مه حمودی گه له ک په نچ و زه حمه ت کیشابوو، هه تا خوه ندنا ئایینی ته مامکری. ئەو گه هشتیه پله یا مه لایئ مزگه فتی و ل سالا (١٩٧٤) ئ مامۆستایئ په یمانگه ها ئایینی بوویه ل ئامیدیئ. سه روکیئ یه که تیا زانایین ئایینی ئیسلامی ل کوردستانی بوویه. د خولا یه کیئ یا په له مانئ کوردستانی دا ئەندام بوویه. هنده ک جارن دهیته گۆتن کو ((مه لای لادیئیش له هه ر که س باشتر شاره زای ئەو نه ریته دواکه وتوانه یه و، ئەگه ر خاوه نی بیرو باوه ریکی پاک و پۆشن و پیشکه وتوو بی، له هه ر که س باشتر ئەتوانی لایان بدوی و شییان بکاته وه و چاریان بۆ دانی!!)) (کزه ل، ١٩٧١: ٣). مه رج نییه ئەفه بۆچونه کا پاست بیت، چونکه ((په ند ته نیا له نیو گه لانی دواکه وتوودا باو نه بووه، به لکو له نیو گه لانی پیشکه وتووشدا به ره م ده هیئریئ)) (ئه لوه نی، ٢٠٠٨: ٣٤). لئ مه به ستا لایه نی دیکه ئەوه، کو مه لایئ پۆشن فکر و شاره زایئ ده وروبه ریئ خوه که سانه کیئ ده ستره نگینه د فه گواستنا گۆتنین پیشینان دا. د هه ردوو حاله تان دا، ژینه نیگار و به ره مین دانه ری کتیبیا مه هه لبرارتی ئەو سالۆخدان تیدا هه نه و ئەو کار ب باشی کریه .

د ئەنجام دا، ژيانا گوندایه تیئ و پره نسپیئ ئایینی ئیسلامی دوو ستوونین سه ره کی یین که سایه تیا دانه ری بوونه، د هه مان ده م ژی دا دوو بنه مایین سه ره کی یین گۆتنین پیشینانین کوردینه. د ئەقی هه قسه نگیی دا، فاکته را په سه نیئ هه یه و د سنۆری ئەوی په سه نیئ دا، پشت ب گۆتنین ئەوی کتیبی هاتیه گریدان و وه که ژیدهر هاتیه دانین. لئ دگه ل هندئ ژی دا، دوو ئاریشه یین سه ره کی ریگر بوون کو ب شیوه یه کیئ درست و ساناه ی سوود ژ ئەوی شروقه کرنی بهیته وه رگرتن:

- ئاریشه یا یه کیئ ئەو بوو، کو هه نه ک ژ ئەوان گۆتنان نه هاتبوونه شروقه کرن ئان ژی ب کیماسی فه قسه ل سه ر هاتبوو کرن.

- ئارىشا دوويى ژى ئەو بوو، كو ئەو گۆتن نەھاتبونە پۆلین كرن، داكو ئەو گۆتنن پەيوەندى ب ئالىي پەرودەيى قە ھەي، ب شىوہەيەكى زانستى ھاتبانە دەستنىشانكرن و راستەوخوہ كار ل سەر ھاتبا كرن.

ژبەر ئەقان ھەر دوو ئارىشەيىن سلال ھاتينە دەستنىشانكرن، مە ل دويف شيانين ل بەردەست دا، كار ل سەر ئەو (۹۷۶) گۆتنن پيشينان كريبە، كو د ئەوي كتيبي دا ھەبوون. ھەرودەكو د ئەقى خستەيا خواري دا خويا دبیت:

ز	ئەو گۆتنن نافەرۆكەكا پەرودەييا خيزانى ھەي ژتەقاي (۹۷۶) گۆتنان	كۆ	پيژەي/ي يا وان	پيژەي /ي سەرجهما وان
۱	گۆتنن پەرودەيى ل بارەي خوو و خورسك	۲۴	۴۰,۶۷	۲,۴۵
۲	گۆتنن پەرودەيى ل بارەي پۆل دايكي	۱۲	۲۰,۳۳	۱,۲۲
۳	گۆتنن پەرودەيى ل بارەي پۆل بابي	۸	۱۳,۵۵	۰,۸۹
۴	گۆتنن پەرودەيى ل بارەي پۆل كوري	۹	۱۵,۲۵	۰,۹۲
۵	گۆتنن پەرودەيى ل بارەي پۆل كچي	۶	۱۰,۱۶	۰,۶۱
	كۆ ئەنجام	۵۹	۱۰۰	۶,۱۰

د شيكاريا دەرھافيشتەيىن ھەژمارين خستەيا سلال دا، شەش ئەنجامين ورد بدەستقە ھاتينە، كو دى د ئەقان خالين ژيري دا، كورتكەينەقە:

۱- سەرجه م گۆتنن نافەرۆكەكا پەرودەييا خيزانى ھەي (۵۹) گۆتنن، ب پيژەيا (۶, ۱۰) ژتەقاي ئەو گۆتنن پيشينانين د كتيبا نافبري دا ھاتين و كەفتينە بەر شرۆقەكاريا ئەقى قەكولينى. ئەقە ژى ئەوي چەندى دگە ھينيت، كو سەنگا پيژەيا گۆتنن نافەرۆكەكا پەرودەييا خيزانى ھەي بەرانبەر تەقاي ئەوان گۆتنان د ئاستەكى نزم دا يە.

۲- ئەو گۆتئىن نائفەرۆكا وان تايبەتن ب خوو و خورسكى قە و باندورا وان ل سەر پەرودەييا خيزانى ھەيە. سەنگا پيژەيا وان ژ تەقاي گۆتئىن ھەقبەندى ب پەرودەييا خيزانى قە ھەي مەزنترە. ھەژمارا وان (۲۳) گۆتئىن ب پيژەيا (۴۰,۶۷٪) ژ تەقاي گۆتئىن ھەقبەندى ب پەرودەييا خيزانى قە ھەي. و ب پيژەيا (۲,۴۵٪) ژ تەقاي گۆتئىن كەفتينە د بەر شروڤەكرنا ئەقى قەكۆليني دا.

۳- ئەو گۆتئىن نائفەرۆكا وان تايبەتن ب پۆلى داىكى ئان ژنابى قە، وەكو كابانيين مالى، كو باندورا وان ل سەر پەرودەييا خيزانى ھەيە. سەنگا پيژەيا وان د ئاستى دوويى دا دەيت. ھەژمارا وان (۱۲) گۆتئىن ب پيژەيا (۲۰,۳۳٪) ژ گۆتئىن تايبەت ب پەرودەييا خيزانى قە و ب پيژەيا (۱,۲۲٪) ژ تەقاي گۆتئىن كەفتينە د بەر شروڤەكرنا ئەقى قەكۆليني دا.

۴- ئەو گۆتئىن نائفەرۆكا وان تايبەتن ب پۆلى بابى قە، كو باندورا وي وەكو مالخوھ و سەميانى مالى ل سەر خيزانى ھەيە، سەنگا پيژەيا وان د ئاستى سيى دا دەيت. ھەژمارا وان ژى (۸) گۆتئىن ب پيژەيا (۱۳,۵۵) ژ تەقاي گۆتئىن ھەقبەندى ب پەرودەييا خيزانى قە ھەي. و ب پيژەيا (۰,۸۹٪) ژ تەقاي گۆتئىن كەفتينە د بەر شروڤەكرنا ئەقى قەكۆليني دا.

۵- ئەو گۆتئىن نائفەرۆكا وان تايبەتن ب پۆلى كوپى قە، كو باندورا وي وەكو سنيلەيەكى و مەزنتر ژ ئەوي تەمەنى ژى ل سەر پەرودەييا خيزانى ھەيە، سەنگا پيژەيا وان د ئاستى چارى دا دەيت. ھەژمارا وان (۹) گۆتئىن ب پيژەيا (۱۵,۲۵٪) ژ تەقاي گۆتئىن ھەقبەندى ب پەرودەييا خيزانى قە ھەي. و ب پيژەيا (۰,۹۲٪) ژى ژ تەقاي گۆتئىن كەفتينە د بەر شروڤەكرنا ئەقى قەكۆليني دا.

۶- ئەو گۆتئىن نائفەرۆكا وان تايبەتن ب پۆلى كچى قە و باندورا وان ل سەر پەرودەييا خيزانى ھەي، سەنگا پيژەيا وان د ئاستى پينجى دا دەيت. ھەژمارا وان (۶) گۆتئىن ب پيژەيا (۱۰,۱۶٪) ژ تەقاي گۆتئىن ھەقبەندى ب پەرودەييا خيزانى قە ھەي. ب پيژەيا (۰,۶۱٪) ژ تەقاي گۆتئىن كەفتينە د بەر شروڤەكرنا قەكۆليني دا.

دەرئەنجاما سەنگا رېژەيى

د دەرئەنجاما ئەقان ھەر پېنج ئاستىن سلال دا، ديار دبیت کو ھەژمارا ئەوان گۆتنيں تايبەتن ب پەرودەييا خيزانى ڤە بەرانبەر تەڤايا گۆتنيں کەفتينه بەر شروڤە کرنی، سەنگا رېژەيا وان گەلەکا کیمە و جھەکی بەرچاڤبويى ناگرن. د ئەوان پېنج ئاستىن ھاتينه دەستنيشانکری ژى دا، جياوازيبەکە د ناڤبەرا وان دا ھەيە. ئەگەر ئاستى پۆل و باندۆرا ئەوان گۆتنيں ناڤەرۆکا وان تايبەتن ب خوو و خورسکى ڤە، ژ ھەر چار ئاستىن دیکە بلندتر و کاریگەرتر ژى ببيت، لى ئاستىن دیکە گەلەک دکیمن ب تايبەتی ئاستى پېنجى کو تايبەتە ب پۆلى (کچ) ڤە د پەرودەييا خيزانى دا، کو شەھنى ناڤئينانى ژى نيه.

ئەوا پتر ئەڤى بۆچونى دسەلمينيت ئەو، کو د ڤەکۆلينين پيشتەر ژى دا، ئەوين ل بارەى گۆتنيں پيشينان ھاتينه کرن، بەحسا پۆل و باندۆر و ھەژمارا ئەوان گۆتنان ناکن، کو ناڤەرۆکەکا پەرودەييا خيزانى ھەيە. بۆ نمونە:

- د. عيزەدين مستەفا پەسول، ئەوى پېنجەکيا کتیبيا خو ھە ل بارەى فۆلکلۆرا کوردی (پەسول، ۱۹۷۹: ۱۰۱-۱۰۷) و د دوو پشکان دا، ژبو شروڤە کرنا گۆتنيں پيشينان تەرخان کریە. زاراوہ و تیگەھا وان پیناسەکریە، دویڤچوون ژ بو میژوویا کۆمکرن و پیگەھا زانستيا ئەوان ژى کریە. لایەنن ئايين و خوداناسی، شقانکاری و مەرپو مالات، گیا و گولین کيڤی، جووت و چاندن، ناڤدیری و ئاشفانی، پيشەسازی و کيمياگەری، چەک و سەگفانی، پارە و ئابووری، کار و کارسازی، ڤەلسەفە و بېرتیژی، وەلاتپاریژی و میرخاسی، ئاشتی و پیڤڤە ژيان، شەرپ و جەنگ و ھۆکارین وان، ئافرەت و پیگەھا وی یا جفاکی، ریبەری و رېنجبەری، دەرمان و ساخلەمی، دنیاڤاری و مالڤاری، میژوویا جفاکی و ئاریشەيین چینایەتی... ئەو لایەن ھەموو، ب قوولی ھاتينه شروڤە کرن. تنى د دەروازەيا پشکا دوویى دا، گۆتنيں کە ئەرستوڤا یا نفیسکارا سوڤییتی کول ھەڤۆکەکی دا بەحسا ھەڤبەندیین ئەندامین خيزانى دکەت (ھەر ئەو ژیدەر: ۱۲۱). ژبلی ئەوی ھەڤۆکی ھېچ ئیماژەيەکا دیکە نيه، کو لایەنى پەرودەييا خيزانى ھاتبیتە بەحسکرن.

- **عەلى جزیرى**، يەك ژ فەكۆلینین کتیباً خو، ئەوا ل بارەى ئەدەبا زارەکییا کوردی بەرھەفکری (الجزیری، ۲۰۰۰: ۱۱۱)، ژبو گۆتنین پیشینان تەرخان کریه. هەول دایە ب درێژی خەباتین زۆربەى ئەوان نفیسکارین هەولا کۆمکرن و پۆلینکرن گۆتنین پیشینان داین ریزبەند بکەت، ب تایبەتى حاجى جندى و پوژى لیسکۆ، لى نەشیاپە گرنگیا ئەوى لایەنى شروڤە بکەت و ئەوى ((فەکۆلینى شیان نەبووینە کو ل دۆرا هەموو بابەتین گۆتنین پیشینان کوردی بگەریت)) (هەر ئەو ژیدەر: ۱۰۲) جەخت ل سەر هەردوو لایەن جفاکى و سیاسى کریه و ب درێژی شروڤە کریه. هۆکارین ئەوى چەندى ژى دزقنەفە ژ بو کو فەکۆلەرى ئەو هەردوو لایەن ب پیدى و فەرتر زانینە. یان ژى چى دبیت چو گۆتنین پێوەندى ب لایەنى پەرودەبى فەهەى، نەهاتبە بەرچاڤین وى و ئەگەر هاتین ژى سەرنجا وى رانەکیشا بیت.

- **نەجم خالید ئەلوهنى**، ئەوى ژى د کتیباً خو یا ل بارەى پەند و قسەیین نەستەقین شارى خانەقین دا، کو ژ سى بەشان پیکهاتیه و بەشا سیی ژ بو نافەرۆکا گۆتنان تەرخانکریه (ئەلوهنى، ۲۰۰۸: ۶۹-۱۰۹) ئەو ژى کریه سى بابەت و د بابەتى گۆتن و قسەیین نەستەقین کۆمەلایەتى و ئایینى دا چار لایەن دەستنیشانکریه و لایەنى (خیزان - کەس و کار) ژى دیسان کریه چار پشک و د پشکا سیی دا بەحسا (مندال و پەرودەکرنى) دکەت و هەشت گۆتن شروڤە کریه. د ئەوى شروڤەکرنى ژى دا پیگهەى گۆتنین پێوەندى ب پەرودەبیا خیزانى فە دیار نابیت و ریزهیا بایەخدانا مروڤى کورد ب پەرودەبیا خیزانى فە ناهیتە دەستنیشانکرن.

- **ئۆردیخانى جەلیل و جەلیلى جەلیل**، د کتیباً (زارگۆتنا کوردا - گۆتنتى مەزنا) دا، وها بەحسا بابەتین فۆلکلۆرا کوردا دکەن کو ((تیماتیکا ئاقلداربیا ملەت گەلەکی زەنگین و فرەهە، هەزکرن و دلسۆزبیا وەلپت، شەرەفا مالى و خاکا کو مروڤ لى ژیا، تەربیبەتکرنا جیللى نوھ لسەر رپیا باڤ و کالان، هزکرن کار، دەلالى و میڤانەزى، دلسۆزى و پاستى، مروڤایەتیبیا هیژا، دلسۆزى د هزکرنى و دۆستایەتیبیا ئەقان هەموو ب ئاواپەکی چاک و چالاک د فۆلکلۆر و ئاقلەندبیا کوردی دا هاتنە خويا کرن)) (جەلیل، ۲۰۰۹: ۱۱-۱۲) ژبلى ئەوى پەیقا تەربیبەتکرنا

جیلئ نوه و نمونه کئی ل باره ی گوهدیریا زاروکه کی ژبو بابی خو، چی یی دیکه ل باره ی په روه رده کرنا خیزانی نه هاتیه گوتن. پتر بایه خ ب لایه نین جفاکی و ئابووری و سیاسی دایه و ب درپژئی شروقه کرینه. ئه فه ژئی ئه وی چهنئی دگه هینیت کو ئه وان هه ردوو نفیسکاران به حسا بزافا کومکرن و چاپکرنا گوتنن پیشینان د ماوه یی (۲۵۰) دوو سه د و پینجه سالان دا کریه و بابته تی په روه رده کرنا خیزانی جهی پویته دانا وان نه بوویه. ئه وا ئه فی بوچوونی پتر سه رپاست دکه ت ئه وه، کو ئه وان د به حسا گوتارا (خو - خه یسه تی کوردا د قسه و مه ته لوکین مله ت دا پیشاندایی) یا نفیسکاری ئنگلیزی ئی. ئوئیل ژئی دا، ئاماژه ب چهنین نافونیشانن مه ته لان کریه وه کو ((ژن هینان و میکرن، ژن، مالداری و به له نگازی، میقانداری، جیناری، په یوه ندی دگه ل تورکان)). ب هه مان شیوه به حسا پولینکرنا گوتاره کا (روژی. لیسکو) ژئی هاتیه کرن (هه ر ئه و ژیده ر: ۲۸-۲۹)، لی دیسان ژ بو لایئ په روه رده کرنا خیزانی فه نه چووینه ..

* * *

یه ک ژ هوکارین نه به حسکرنا بابته تی په روه رده کرنا خیزانی د ئه وان فه کولینن سلال دا هاتینه به حسکرن، ئه وه کو هه ژماره کا کیم ژ گوتنن پیشینان ل باره ی ئه فی بابته تی هه نه، له وما سه رنجا فه کوله ران بو خو په رانه کیشایه. یان ژئی گه له ک ژ فه کوله ران پاستورپاست به حسا ئه فی بابته تی ناکه ن، به لکو تیکه ه لی لایه نین دیکه یین جفاکی یان سیاسی یان ئابووری دکه ن و ب کاره کی پیویست نه زانییه، کو وه کو لایه نه کی سه ربخوه شروقه بکه ن. سه ره پای ئه وی چهنئی ژئی که سی ژ ئه وان فه کوله ران، ئه ریئی و نه ریئیا گوتنن پیشینان ژ هه قدوو فاقیر نه کرینه، له وما د پولینکرنه کا زانستی ژئی دا نه هاتینه ده ستنیشانکرن.

باندورا پهوشت و سروشتی مروقی

سروشستی مروقی د پهوشت و پابوون و پوینشتنا وی دا دیاره. چه ندین گوتنن پشینان ژی جهخت ل سهر ئهقی پاستی دکن، ب تایهتی ئهوین هزرا خیزانی قه دگپین و پاستوراست هه قبه ندی ب پهروه رده کرنا زاروکان قه هه یه. د ئهوان گوتنان دا، و هسا دیار دبیت کو هه ر که سهک ل خوه هه لکه فیتیبه و ده بیت ریچکا نقشی خوه بهرنه دت و د گهل داب و نه ریتین جفاکا خوه دا ئه مه کدار بیت. ئه قه ژی کاره کی زه حمه ته و ب ساناهی بده ستفه ناهیت. وه خته کی زور پی لازمه، لهوما هاتیه گوتن (حه تا من خوه ناس کر من عه مرئ خوه خلاس کر؟!)(دیره وی، ۲۰۰۰: ۹۸). هه قسه نگی کرنا ئه قی هه قکیشه یی، گومان ئیخستیه د ئه نجامین وی دا. نه هاتیه زانین کو نقش بنه مایه یان ژینگه، ب تایه تی ده ما کو دهیته گوتن (ژ وه لیا دبن خوه لی و ژ خوه لیا دبن وه لی) (هه ر ئه و ژیده ر: ۱۷۲). ئه و گومانان د هزرا مروقی کورد دا درست بووی و د گوتنن وی دا هاتیه ده برپین، دزقریته قه ژ بو دوو بوچوونین ژ هه ق دو جودا:

– هندهک وهسا هزر دکن، نقشی مروقی هوکاری سهره کییه د ئا فاکرن و وه رارا سروشتی وی دا، مینا دهیته گوتن (تیکین شیرا شیرن) (هه ر ئه و ژیده ر: ۸۲). ئه قه ژی ئه وی پامانی دگه هینیت کو سروشتی مروقی په نگدانه قه یا بو ماوه یی یه. ئه و گوتنن جهختی ل سهر بو ماوه یی ژی دکن، وهسا دیار دکن کو هه ر مروقهک ل دویف نقشی خوه دچیت و نقشی وی ژی پیقه ره که بو چه وانیا درست بوونا که سایه تیا وی، هه روه کو هاتیه گوتن (گیا ل سهر رپنی خوه هشین دبت) (هه ر ئه و ژیده ر: ۳۰۵). هه ر ل سهر ئه قی بنه مایی یه، کو ئه گه ر نقشی زه لامه کی باش بیت یا فه ره ژنکه کی ژی ژ نقشه کی باش بینیت داکو زاروک ب سهر خالین خوه قه بچن و ژ بو ئه قی ئه گه ری هاتیه گوتن (ژنا بینه ژ مالا دا خوهارزی بده ن ب خالا) (هه ر ئه و ژیده ر: ۱۹۳). ئه قه ژی خاله کا گرنگ بوویه ل جه م کوردان، کو نقشی مروقی ژ ئالیی دایکی قه و ژ ئالیی بابی قه کارتیکرنین خوه یین بو ماوه یی ل سهر وی هه نه.

گه لهک جارن وهسا دهیته په سه ندکرن، کو نقشی ژ ئالیی دایکی قه باندوره کا پتر ئه رینی ل سهر پهروه رده کرنا زارویی هه یه، لهوما هاتیه گوتن (خالا

خوهارزی پاکرن ماما برازی وندا کرن) (هر ئو ژیدەر: ۱۹۲). ب ئه فی شیوه یی ((که سایه تی د ئه نجاما ته قلیهه قبوونا ئه وان هۆکارین بؤماوه یین ل جه م زارۆکی هین دگه ل کاودانین خیزانا وی درست دبیت و گه شه دکه ت)) (ابو معال، ۲۰۰۵: ۳۴۲) له وما ژی هاتیه سه لماندن کو ((هر که سیك بيشك توانای گۆرانکاری له گه شه کردندا هه یه . بنه ماله وه کو چوارچیوه یه که که هه م ده کری ئه م گه شه ی تیدا ئاسان بکری و هه میش به ربه ستیک له پیش گه شه کردندا پیکبه یتریت.)) (تامسون، ۲۰۱۲: ۲۴۰) ل دویف ئه فان گۆتنین ل سلال هاتینه شروقه کرن، وه سا دیار دبیت کو هه ردوو حاله تین ریخوه شکرنی و به ربه ستکرنی د خیزانا کورده واری دا هه بوینه .

- به روفاژی بۆچوونا سلال ژی، هنده کین دیکه وه سا هزرده کن، کو ئه و ژینگه ها ئینسان تیدا دژیت هۆکاری سه ره کییه د درستکرنا سرۆشتی وی دا، چونکه ((هنه ک لایه نین ئه وی ژینگه ها تیدا دژیت، ئه وان تشتین دکه ت و که نگی دکه ت ده ستنیشان دکه ن)) (واطسون، ۱۹۸۴: ۳) مینا ده یته گۆتن (که سی دی و بابی چی نه کت چاخی وی چیکت) (دیرشه وی، ۲۰۰۰: ۲۱). ل قیره رۆلی خیزانی د په روه رده کرنا زارۆیی دا نامینت. ئه و گومان ل سلال هاتیه به حسکرن قه دره فیت. هه مو سه نگیا په روه رده کرنی ب ته مایا ده وره به ر و ژینگه هی دمینیت. هر که سه ک د چه وانیا ریكخستنا خو و په وشت و که سایه تیا خوه دا به رپرس دبیت، له وما هاتیه گۆتن (عه سلی ژنی ژنه) (هر ئه و ژیدەر: ۲۶۵). کورد ل باره ی شیانیین مرۆقی د خوه پیگه هاندنی دا دبیزن (ده فی - ته پاش - ژی دبن دار) (هر ئه و ژیدەر: ۱۳۸).

هنده ک جاران زیده گاخی د گرنگیا ژینگه هی دا ده یته کرن، کو ته نانه ت ئه و ژینگه ها بابی هه قبه ندیین خوه تیدا درستکرین، باندورا وی ل سه ره قبه ندیین زارۆیی وی دگه ل ده وره به رین خوه دا هه یه، له وما هاتیه گۆتن (دۆستینیا دۆستی خوه به رده، به لی دۆستینیا دۆستی بابی به رنه ده) (هر ئه و ژیدەر: ۱۳۲). د ئه نجام دا، ئه و که سی ب خوه که فنی و پشت ب خوه قه گریدای و ل دویف شیانیین خوه سه ره ده ری دگه ل ده وره به رین خوه دا کری، ئه و ب خوه دی چاره نفیسا خوه دیار که ت، جا ئه و که س ژن بیت یان میر، له وما هاتیه گۆتن (شیر شیره چ ژنه ژ میره) (هر ئه و ژیدەر: ۱۳۱).

هندك جاران ژى زېده گافى د رڼلى خاك و ژينگه ه و دوروبه رين مروفي دا دهيته كرن، هه تا راده يه كى كو نه و جهى خوه تيدا ناسكرى و نه و هه قبه نديين د گه ل خه لكى وى دا هه بووين وه كو پيروزيه كى دهيته راگرتن و دگه هته ئاستى عشقه كا هه را زيندى. ژبو نه وى عشقى هاتيه گوتن (كه وو كوى دهرى خوه شه؟ گوت: عه ردى نه ز لى بيم فه رخ) (هه ر نه و ژيدهر: ۲۸۸). يان ژى (شام شه كره وه لات شيرينتره) (هه ر نه و ژيدهر: ۲۳۴). يان ژى (شيرينى نه ينكا دنى شيرينا ل بهر دلى منى) (هه ر نه و ژيدهر: ۲۳۵). چيروكا نه وى گوتنى ژى هه روه كو د نه وى كتىبى دا هاتيه روڼفه كرن كو به حسا سروسشتى نه وى كچكى دكه ت يا بوويه هه قزينا ميرى بوټان و دگه ل ته داره ك و خانه دانا كوچك و ديوانين وى نه گونجاى و هه ر چافى وى ل ژينگه ها نه وى گوندى بچويكى ديم و بيسه روبه ر بوويه^(۱) نه وى خوه تيدا ناسكرى و سروسشتى وى لى هاتيه سه قاكرن. ميرى بوټان هيپه تى مابوو، كو نه و چ گونده نه و كچ هنده پيڼفه گريدايه. روژه كى ميرى نه و خاتون د گه ل خوه بر و چوون نه وى گوندى ببينن. ده مى ديتى كو چه ند بى سه روبه ره. ميرى گوت: نه و شيرين؟ كچكى گوت: به لى ميرى من. ميرى گوت: نه و شيرين، نه و نه ينكا دنى، نه و شيرينا ل بهر دلى ته؟! كچكى گوت: ميرى خوه زى ته ب چافى من بهرى خوه دابيايى و ب هزرا من ته ته ماشا كريبا، هه ر وه كو ته سه ح نه كرى. بيرا ته خادما مالا بابى ته نايى؟ ده ما دگوت: (كولكى پيرى خوه شتر ژ برجا ميرى جزيرى) (ديرشه وى، ۲۰۰۰: ۲۳۶). ژينگه ها مروفي تيكه لى بيرهاتنين وى دبیت و دبیته پشكه ك ژ زينا وى، له وما هاتيه گوتن (ته بيعه تى ب شيرى ل شوارى تى هيلا ن^(۲)). يان ژى (دويځى صه يى سى صالا بيخ د بلويلى دا سالا چارى دهرخن

^۱ شيرين، گونده ك بوويه دكه فته د ناقبه را شه رنه خ و ديروگولى دا. د بنى نه واله كا كوير دا بوويه. ژ چار خانين بچووك پيڼه اتبوو. تاقى خانى ژ ناليى پيشيى ژ بهرنا زه لامه كى نه بلندر و ل سه ر ستوونان بوون، تاقى پشتى ل ناخى را يه. يى ديم و ئاڤا وان ب قوناغا دوو سفه تا دويره، هه كه نه ل سه ر پشتا كه را بت وى ژ تپه نا بمرن! چلى زفستانى ژ بهر پيشوييا كه س ناده برت هه تا دور بگه يت هافينى؟! (مشتاخا چيا ژ گوتنن پيشيا، ل ۲۳۵).

^۲ مشتاخا چيا ژ گوتنن پيشيا، ژيدهرى بهرئ، ل ۲۶۴. د كتىبى دا په يقا (ته بيعه ت) ب (طه بيعه ت) هاتبوو نفيسين، كو ل دويځ ده قوكا نفيسكارى بوويه.

ھەر خوەھرە (دیرشەوی، ۲۰۰۰: ۱۳۶). د شروڤه کرنا ئەفی گۆتئی دا، ئاقلمەندەکی بۆ پاشایی خوە سەلماندییە کو تەبیعەت پینشترە ژ فیئکرئی^(۱). ئەو باوەری ھیشتا پتر لی دەیتن، دەما ل دویف سروشتی مروڤی بپیار ل سەر کەسایەتیا وی ژی دەیتەدان، بۆ ئەوی چەندی ژی ھاتیە گۆتن (ھەکە خیارە ژ نویتکڤە دیارە) (دیرشەوی، ۲۰۰۰: ۳۷۲).

ل دویف لیکدانەفە یا گۆتئین ھەردوو حالەتین سلال، وەسا دیار دبیتن، کو کیم جارن ھەفسەنگییە ک د ناڤبەرا نقش و ژینگەھی دا ھەبوویە، داکو پۆلەکی ھەڤشک ھەبیت د درستکرنا رەوشتی مروڤی کورد دا و باندۆرا وی ل سەر پەرودەکرنا خیزانی دا ھەبیت، بەلکو جەخت ل سەر سروشتی مروڤی کریە و ھەکو دیار دەپەکا نەگۆر ھەلسەنگاندییە. ئەفی دیار دەیی ژی، ل دویف بۆچوونا وان دوو حالەتین ھەڤشک ئەرئیی / نەرئیی درستکرینە:

– ئەو رەوشتا د ئەنجاما نەبوونا ھەفسەنگییا د ناڤبەرا نقش و ژینگەھی دا درست دبیت، ھۆکارە کە کو کەسایەتیەکا نەئاسایی ژی چی ببیت.

– پویتەکا کیم ب لایەنی فیئکرئی دایە و پتر جەخت ل سەر لایەنی فیئربوونی کریە، کو ھەر کەسەک ل دویف جەوھەری خوە ل دەوروبەران ھوی دبیت.

ئەو ھەردوو حالەتین سلال بەروقارثیا ئەوی راستیی نە یا تیورین زانستی سەلماندی کو رەوشتی مروڤی ((پەیوہستە بە دوو ھۆکاری سەرەکییەو، کە بەردەوام کاریگەری خویان لەسەر کەسایەتی مروڤ ھەیە، ھەر ئەو دوو ھۆکارەشە کە چارەنووسی مروڤ دیاری دەکەن، ئینجا ئەگەر ئەو دوو ھۆکارە لەبارو گونجاو بوون بۆ گەشەکردنی تاک ئەوا ژیانی مروڤ ئاسایی دەبیت... ئەو دوو ھۆکارەش بۆماوہ و ژینگەن)) (قەرەچەتانی، ۲۰۰۶: ۴۲). نەبوونا ئەفی ھەفسەنگی د خیزانا

^۱ پاشای چەند کتک راھینابوون، کو ھەر یەک ژ ئەوان سینیکەکا مۆمک تیدا ل سەر دەستەکی خوە دانابوو و ب ریز ل دویف یەک ل سەر میژەکا ل نیفا دیوانی دزقپین. لی ئاقلمەندی شیا ئەوی زەحمەتا راھینانی ب فیئرو ببەت، چاخئ مشکەک بەردایە نیفا جڤاتی و کتکان ئەو سینیک ب مۆم قە ھاڤیتین و زقپینەفە سەر تەبیعەتی خوە یی رەسەن و کەفتینە دویف مشکئی.

كورددهواری دا، قالاتیهك د پهروددهییا وی دا درست كریوو. د ئه نجام دا، باندورا پرهوشت و سروشتی مړوڅی ژوربهی جاران ئه رینییه كا نیقه رو و نه ته مام د پهرودده كرنا ئه ندامین خیزانی دا هه بوویه.

پوڅی دایکی د پهروددهییا خیزانی دا

ئهرکین دایکی د خیزانا كوردی دا هردوو لایه نین سه غبیرکرن و پهرودده کرنی قه دگرتن. د سه غبیرکرنی دا کارامه یی و دهسته لی و ماهولی و شاره زایی پیویست بوون، داکو ببايه ژنه كا مالکهر، ئه فانه ژی ژ بچویکاتیا خوه قه د نیف خیزانی دا فیردبوو، له وما ژی ((كهسانی ناو خیزان - به پله ی یه كه م دایك - گرنگیه کی ژوریان له سه ر ژیان و چاره نووسی مندا ل هیه)) (قه ره چه تانی، ۱۹۹۸: ۹۹) و ئه و گوتنا دبیژیت ((هر كه زی زهره ك سمبیل سووره ك ل به ره)) (دیژشوی، ۲۰۰۰: ۳۵۷)، ئه قی پاستی دسه لمینیت، كو دایکی (پیره ژنا هه کاری) ئاینده یی كوری خوه و پاشه پوژا كچا خه لكی ده ستنیشان کریه، ده ما كوری وی قیای د گهل له شكه ری میری هه کاریا بچيته شه ری میری بو تان، ب ئه وی هیقی، به لكو بو خوه كه زی زهره كا بو تان بینیت. دایکی ئه و شیرت لیكری كو هر كه زی زهره کی سمبیل سووره کی هه ی. لی ئه وی باوه ر نه كر، هه تا ب ئیخسیری كه فته به ده ستین سوارین بو تان و شیر نیژیکی ستوی وی بووی و گوتی (ئاخ دادی). ئه قی ئاخینی دلی سوارین بو تان نه رم كر، كو نازاندی دایگوریانه و پرسیار لیكرین كو ئه قه نه كاری میچاكانه ل مهیدانا شه ری هه وارا خوه بو دایکی دبه ت. ئه وی سه رهاتیا خوه و دایكا خوه قه گیپا و ده ما سمبیلین سوارین سواری بو تی دیتین شیرته تا دایكا وی هاته بیر. ئه وان ژی سه ر خاترا پیری و ئاقلمه ندیا دایکی ئازادكرن. دایك قوتا بخانه یه ك بوویه و مندا ل تیدا فیربووینه. ده ما مه زن ژی دبوون - ب تایبه تی كچ - هه مان پوڅی دایکی دگیپا قه .

ژبه ر ئه وی زه حمه ت و تالاتیا دایك دكیشیت و ئه وی هه ز و خوه شه ویستیا بو زارو كین خوه ده ردبریت و ((به ده گمه ن توندو تیژی له گه ل مندا لدا به كاره هینریت ئه گه ر پوویه کی ژوریشی نه دریتی)) (بوا، ۱۹۸۰: ۱۳۵). له وما ل سه ر زاری دایکی هاتیه گوتن ((ژو ژی ده ستی خوه ب سه ر تیشكین خوه دا تینت

دبیژت: چی نهرمه)) (دیرشهوی، ۲۰۰۰: ۱۷۴). ئەڤه ژی ئەوی پاستیی دسه لمینیت کو ((هر ژ دهستیکی ڤه، ئەو پالدەرا ماکیه تیا دایکی ب زارۆکین وی ڤه گریدهت، پالدەرەکا خوهرسکیه و ههڤبهندیه کا توند ب هندەک پیدڤین ئورگانیک و پیداوایستین فسیۆلۆگی ڤه ههیه. نیشانا ئەوی چەندی ژی ئەوه، کو ماگ گیرۆدهیا زارۆکین خوه یه هندی کو بچووکن و پیویستی ب چاڤدیریا وی نه)) (ابراهیم، د. ت: ۱۱۶). ئەرکی دایکی ژی سست دبیت دەما کورپان کچین وی مەزن دبن و مالا خوه دادنن. ئەو پۆلی بابی یان دایکی دبینن، لی دلۆفانییا دایکا وان هەر دمینیت و مهزنتر دبیت.

ل باره ی لایه نی دووی ژی، ژ ئەرکین دایکی، کو پهروه ده کرنا زارۆکی یه، ژ ئەوان ستران و چیرۆکان دهستی دکر کو ژ دۆرهیلی دهڤه ری و سروشتا مرۆڤی کورد دهاتنه وەرگرتن، وهکو سترانا خالخالۆکی ژبو پته وکرنا ههڤبهندیین جفاکی و حیکایه تا زهنگ و بهنگان ژبو گوهدیریا دایبابان.... ئەڤه ژی راستوراست د گهل بۆچوونا (جان جاک پۆسو)ی دا یه کدی دگرنهڤه دەما چیرۆکا (پۆپنسن کرورۆ)ی کریه ((باشترین نامه د پهروه ده کرنا خورسکی دا، ئەو یه که مین کتیب بوو ئیمیلی ڤه خوهندیهڤه. بۆ ماوه یه کی درێژ، ئەڤه کتیبایه کانه بوو و د هەر ده مه کی ژی جهه کی نایاب د کتیبخانه یا وی دا ههیه و ناقه رۆکا وی ژی ته نی ئاخفتنن مه نابن ل باره ی شروڤه کرنا زانستین سروشتی، به لکو دی رپه ره ک بیت دەما قه ستا دهرپینن درست دکهن و هه رده م مه ڤه خوهندنا وی پیخوه شه هندی زهوقی مه تیک نه چووبیت)) (روسو، ۱۹۵۶: ۳۱۷). دایک وهسا دزانیت کو زارۆیی وی باش پهروه ده بوویه و گه له ک زیره ک و نازداره، له وما د گۆتته کی دا هاتیه ((مهیموین ل چاڤی دیا خوه دا خفشه!)) (دیرشهوی، ۲۰۰۰: ۳۲۴). ب گشتی پۆلی وی د ههردوو ئالیان دا، وهسا دهیته لیكدانهڤه کو ((د ناقه مالیدا ژنا کورد کارهزه و بهرمالییه که چاکه، دیکه نازک و هه رتم پوولکه نه)) (جهلیل، ۲۰۰۹: ۲۰). ئەڤه ژی سیمایین ئه رینین دایکی نه د خیزانا کورده واری دا، هه ر وهکو پهنگدانهڤه یا وان د گۆتنین پیشینانین سلال دا خویایه.

پۆلی بابی د پەروردهییا خیزانی دا

باب ژبلی کو سه میانی مالی یه، پۆلی پەرورده کرن و پیقه برنا خیزانی ژی دگیپیت. زارۆک ژی وهسا دبینن کو ئه و ئه لقه یه کا پیکفه گریدانی یه د ناقبه را مال و جیهانا دهرقه دا. د ئه وی دیتنا خوه دا هزر دکهن، کو بابی وان شیانین راده به دهر هه نه و دکاریت پیکهاته یه کا هه مه جورا دیارده یین ئه فی جیهانی د یه که یه کا ریکوپیک دا درست بکهت. زانایین دهرورده ییا زارۆکان ژی جه ختی ل سه ر ئه فی بۆچوونی دکهن. ل فی ره د گه له ک ئالیان دا، ئه و بۆچوون و پامان و مه به ستین گۆتین پيشینان نیژیکی هه ق دوو دبن، لی هه موو جاری ئه و نیژیکیبون ئه ریینی نینه. جوداوازی د ناقبه را پەرورده ییا سیسته ماتیکا هه قچه رخ و چاندا مللی دا هه یه، کو گۆتین پيشینان پشکه کن ژ ئه وی چاندى. گه له ک جارن ئه و چاند ب هه موو پیکهاته یین خوه قه تیکه له لی پرۆگرامین پەرورده ییا فه رمی ژی دبیت. ئه و هه قبه ندی ب پیگه هی بابی قه د پەرورده کرنا خیزانی دا هه یه، ئه وه کو ئه وی پتر ئالیین دیکه شاره زایی د هویرکاری و سه روبه ریین مالا خوه دا هه یه. هه ره کو د ئه فی گۆتینا پيشینان دا هاتیه ((زانان ل به غدا تی مالخوی مالی یا خوه چیتزر دزانت)) (دیرشه وی، ۲۰۰۰: ۱۶۶). د ئه فی گۆتینی دا، وهسا دیار دبیت، کو بابی شاره زایه کا ته مام د کاروبارین مالا خوه دا هه یه. ئه و شاره زایا ژ هه میان پيشتر ژی ئه وه، ده ما میری دقیت هه قسه رگیری پیک بهینیت، مه زنتین بریارا وی ئه وه، کو دی چه و هه قژینا خوه هه لبرژیریت. له وما هاتیه گۆتن ((ژنا نه بژیره ئه صل خیره)) (هه ر ئه و ژیده ر: ۱۹۳). ژبلی کاروبارین ناقمالی ژی باب پتر هه موو ئه ندامین خیزانا خوه، هایدارییا وی ژ سه روبه ریین دهرقه ی مالی هه یه. فه رمانین وی سه رپشکن و ئه ندامین دیکه یین خیزانی ملکه چی جیبجیکرنا وان دبن، چونکی ((د خوه رسکی ئه قینا بابانی دا به رئه مری و گوهداری قه نجی و فه زیله تا سه ره کی یه، نه گوهداری و بیئه مری گونه ها سه ره کی - و سزایی وی ژی زپه هرکن و بیپارکرنا ژ ئه قینا بابانی یه)) (فرۆم، ۲۰۰۹: ۶۵). له وما ئه رکی وی یه کو بهایین جوان و ریئمایین درست نیشا هه قژین و زارۆیین خوه بدهت. زارۆک ژی مفای ژ ئه زموون و شیره تیین وی وه ردگرن، ریکارا ژینا خوه پی ده وله مه ند دکهن، مینا هاتیه گۆتن (ئهن دزانم ئاڤ سه ر چرا دچت به لی نابیژم). (دیرشه وی، ۲۰۰۰: ۱). ئه فی گۆتینی

حیکمه ته کا متمانه یی و باوه پداریی تیدا هیه، کو باب سه ریپهاتیه کا خوه دکه ته
 نه زموننه ک و ره فتارا کوپری خوه پی دهلسه نگی نیت. نه زمون ل باره ی
 هه لبرارتنا هه قالانه. لی کوپری وی ژئی ده رناچیت. دانهری کتیبیا مشتاخا چیا نه وی
 نه زموننی ب دریزی فه دگی پیت. باب و هه قاله کی خوه ب چه ندین سالان نهینیا
 که تنه کی پاراستییه و د گهل یه ک و دوو دا نه مه کدار بوینه. نارمانجا بابی نه و
 بویه، کو کوپری وی مفایی ژ نه وی وانهی و هه بگریت. د هه لبرارتنا هه قالین خوه
 دا، شاره زا و دورناس بیت. دانهری کتیبی نه و ری نیامی ب دریزی شرو فه کرینه.
 نه گه ر نه و نموننه یه، ژ نالیی هه لبرارتن و ناسینا درستا هه قالان دا کاره کی راست
 و بنه جه بیت، لی ژ نالیی قانون و مافین مروقی فه، ره فتاره کا درست نییه، کو
 که تن و کاره کی دژی مروقیه تیی بهیته فه شارتن، لهوما هه ر دوو نالیین نه ری نی و
 نه ری نی تیکهل کرینه. نه گه ر نامانجا وی ژئی، تنی ژ بو نالیی شیرته کا نه ری نی
 بیت، لی ژ بو نالیی فی رکن و په روه رده یی بکی ر ناهیت. نابیت که تنین دژی قانون
 و مافین مروقی بهیته فه شارتن. کاره کی یه کجار خرابه، کو نه و گوتنا سلال هاتیه
 د پروگرامین فهرمی دا، د کتیبیا زمان و نه ده بی کوردی دا دهیته خوه ندن، هه ر
 چه نده ژ نالیی لیژنه یه کا پسپور فه هاتیه دانان و (بژاره کردن و پیداچوونه وه ی
 زانستی دووه م) ژئی ژ نالیی هه فت شاره زایان فه بو هاتیه کرن، هه ر وه کو د چاپا
 (۱۳) یا سال (۲۰۱۹) ی دا دووباره بویه فه (لیژنه یه ک، ۲۰۱۹: ۲۳۱-۲۳۳).

پوئی کوپری د په روه رده ییا خیزانی دا

کوپر د زنجیره ندییا نه دنامین خیزانا خوه دا، سییه مین که س دهیته دانان،
 هه ر چه نده ((به شی زوری ته مهنی منالی له گهل ئافره تا نه باته سر، به لام هه ر
 له گهل پیی گرت ئیتر له کولان و له گهل هاوریکانیدا کاتی خوئی نه باته سر)) (بوا،
 ۱۹۸۰: ۱۳۵). لی وه کو ده سولات و کاریگه ری پشتی بابی ب که سی دووه مین دهیته
 هه ژمارتن، ب تاییه تی ((کوپری مه زن کو خوه ب نالیکاری بابی د خیزانی دا
 دادنیت، لهوما مه یلا وی ژ بو خوه ب زلزانینی دچیت، و هه سترکنه کا هی زدار ب
 به ری سیاریه تی ل نک وی گه شه دکه ت)) (راج، د. ت: ۵۳۲). ژبه ر نه وی هی ز و
 ده سلاتی یه کو پوئی کوپری ب پاریزشان و به رگریکاری خیزانی دهیته دانان.

خیزان ژى شانازیی ب ئهوی کوپى دکهت، کو دهما ل سهر نامووس و پاوانا مالباتی خوه گوری کری، لهوما هاتیه گۆتن کو ((بهرخى نیر ههر بو کیری (یه)) (دیرشهوی، ۲۰۰۰: ۴۶). ژبلی ئهوی دهسه لاتیی ههر زوی کوپ خوه فییری که د و کاسبکاریی دکهت، داکو پشت ب خوه ببهستیت و ریقه بهریا مالا خوه یا داهاتی بکهت. بو نمونه: ئه و گۆتنا دبیژیت ((مالی نه که نه ژ کوپری قهنج و نه ژ کوپری خراب را!)) (ههر ئه و ژیده: ۳۳۱) ئهوی بنه مایا زانستی دسه لمینیت، کو ئینسان مهزنتین سهرمایه. ئه قه ژى راستیه که هاتیه سه لماندن، کو ئه گهر ((سهرمایه یا مادی وهندا بو د شیان دا ههیه، کو ب ریکا هزری جارها کا دی بهیته زقپاندن، لی ئه گهر هزر ژ دهست چوو مه حاله سهرمایه یا مادی بکاریت ئهوی بزقپینته قه)) (ستراک، ۱۹۹۸: ۲۷۸). دهما کوپ دگه هته ته مه نی سنیله یی، خه ونان ب ئهوی پوژی دینیت کو بیته باب، لهوما هاتیه گۆتن ((عه لۆ عه لۆ وهره ملی بابی خوه!))^(۱). هه تا ئه و خه ون ژى بینه راستی، کوپ بهرپرسیاریه تیا پاریزقانی و ریقه بهری و دابینکرنا داهاته کی بو خیزانی ژ بابی خوه فییر دیت. ئه و فییربوون ژى پیکی خوه ش دکهت، کو د ئاینده دا ئه و بیته باب و ریقه بهریا ماله کی بکهت.

---

^۱ بنیانا قی گۆتنی ژى دبیژن جارها کی به له نگازه ک هه بی خوارنا وی ژ کیسی چاکا بی. پوژه کی یه کی هیکه ک دایی. وی ژى هیکا خوه بر. ب ری قه، که فته خه یالین کویر و هزرین خوه ش بو هاتن، ژ خوه را گۆت: ئه ز قی هیکی ناخۆم. ئه زى بجم بیخم ل بن مریشکا جیرانی خوه دا وا بیه قوپ (کورک). هیکا من وی بیت مامرک. وی پاشی هیکا بکت و ئه ز هیکی و ناخۆم، هه تا ئه و ژى بییت قوپ. ئه زى هیکی و بیخم ل بن دا، وی هه میا ده رینت وی ببن گه له ک. ئه زى دیکا بفرۆشم و مریشکا خوه ی بکم هه تا من پاره هه بن. ئه زى په زی بکریم و ئه و په ز وی بزیت. ئه زى به رخ و پۆن و هریا وی بفرۆشم. ئه زى زه نگین بجم. ئه زى ژ خوه را عه ردی بکریم عولیا چیکم. وی ئاغا و - - ماقویل و گرگره قه سستا کوچکا من بکه ن. وی هویقییا ژ من بکن هه تا ئه ز بجم زاقایی وان، به لی ئه زى که چا فلان ئاغا ی ژ خوه پا بینم. وی کوپه کی ژ من را بینت. گا فا ل به رمل بی ئه زى بیژم: (عه لۆ عه لۆ وهره ملی بابی خوه). ب وی گۆتنی را ههر دوو ده ستین خوه قه کرن و دریزکرن. هیکا وی ژ ده سستا که ت و شکه ست. (ژیده: مشتاخا چیا ژ گۆتنین پیشیا، ل ۲۶۵).

رؤلی کچی د پوره دهییا خیزانی دا

کچ پتريا ده می دگه ل دایکا خوه د مالی دا دمینیت و ((بهره بهره زور چاک فیروی نیش و کار نه بیته و هه تا نه بیته که بیانویه کی باش)) (بوا، ۱۹۸۰: ۱۳۵). دایک ژی شانازی ب کچا خوه دکه ت، ده ما وه که ژنه کا پیگه هشتی مالی بریقه دبه ت. نه گهر دایکی زیده تر ژ کچه کی هه بیت، نه فه پتر پی سهر بلنده و هاتیه گوتن. (دایکا دؤ دوتا ل خوه دم دؤ لوتا نه ل هره ل جزیرا بوتا؟!) (دیشره وی، ۲۰۰۰: ۱۴۶). گه له ک جارن ژی، کچ خه ونی ب نه وی پوژی دبینیت کو بیته دایک و زاروکین خوه پوره ده بکه ت، له وما دهیته گوتن ((بی کولیکا ل ده ری کانی؟!)) (هه ره نه و ژیده ر: ۴۴). بنه ما یا نه فی گوتنی ژی ژ سهر هاتی نه وی کچی هاتیه، کو بو کارین مالی چوویه سهر کانی و هزرین پاشه روژا خوه کری، ده ما دبیته دایک و کوره ک هه دبیت و نه و کوپ دهیته سهر کانی و نه وی کولیکي دبینیت و دهستی وی ناگه هتی و دکه فیه ئافی و دمريت و نه و ژی بیحه مدی خوه دکه ته گری و هه وار.

ل دویف نه وی پوره دهییا کچ د خیزانی دا فیردبیت. ئومی دا وی ژی نه وه ده ما شوی دکه ت، مالخوه یی وی تولازه کی چاک و ژیهاتی بیت. کچ نهینین نه فی هه لبرارتنی ژ دایکا خوه فیردبیت. هنده ک کچ ژ دایکا خوه ژی شاره زاتر دبن، له وما هاتیه گوتن ((که چی گان نیشا دای ددان؟!)) (هه ره نه و ژیده ر: ۳۰۰). نه و کچین شاره زا و هیژا داخوازیین وان زورن و هه ر که سه ک حه ز ژ هه ژینیا وی دکه ت، له وما هاتیه گوتن ((بلا (چی) بت بلا که چا صی بت؟!)) (هه ره نه و ژیده ر: ۵۰). ل دویف داب و نه ریتین جفاکین پوژه لاتی و ب تایبه تی بوسلمان، کچ دبیته بارگرانییه ک ل سهر ملین براین خوه، چونکه ((پیدفی ب چاقدیری و پاراستن و پویته پیدانی یه و نابیته هوکاره کا هیژ و پشتگیری، به لکو نه وی چافی ژ یه کی دی کو سه میان و شویرها نه وی بیت. می نه ندامه کا لاوازه و بهرپرسیاریا وی ل سهر براین وی یه، له وما ژی چهند هه ژمارا وان زورتر بیت هه سترنا برایی وان یی گه نیج ب ته ناهی کی متر دبیت)) (العیسوی، ۱۹۹۹: ۲۷۴). نه و جوړه کیشه یین گه نجان ل جفاکا کورده واری دا د ئاسته کی مه ترسی دا نه بوینه، چونکه ((ل زوربه ی جفاکین سهر تایی و پاشکه فتی دا، کیشه و ئاریشه یین قوناغا سنیله یی

ناگههه رادهيا قهيرانى)) (صالح، ۱۹۵۹: ۱۸۶)، لهوما ژى خيزانا كوردهوارى ب رپيا
داب و نهريتین جفاكى و پرهنسيپین ئايینی قه، ئهوى لايهنى پورهدهكرنا
زاروكان د ئهوى قوناغى دا كونترول دكهت.

* * *

ل دويش ئهقان گوتنين سلال، سيستهما خيزانى يان ژى ههريهك ژ
ئندامين وى، رولى خوه د چه سپاندنا پورهدهيهكا درست دا هه بوويه، تيورا
سيسته مى ژى ئهقى بوجوونى سهراست دكهت كو ((ئندامانى بنه ماله بهيه كه وه
وابه ستهن، كه واته دلله راوكى ئنداميكى بنه ماله يا به شيك لهم سيسته مه
به شيوهى گشتى كاريگهري له سهر هه موو سيسته مه كه ده بى و هه موو ئندامه كان
به جياوازي توندى و كه مى دركى پنده كه ن)) (تامسون، ۲۰۱۲: ۲۱۹). د ئهقى
وه كه هه قى ژى دا لايهنى ئه رينى پورهده ييا خيزانا كوردى خويا دبیت.

هندەك نافەرۆكیڤ پەروردەییڤ نەریڤی بیڤ پەندیڤ نافەری

ئەندامیڤ خیزانیڤ یان مالباتیڤ یان ژى بنەمالەییڤ، ھەریەکی پۆلیڤ خوە د پەروردەکرەکا ھەفیشک دا ھەبوویە، ب تایبەتی دایک و باب و ئەو زارۆکیڤ مەزن بووین و ھیشتا جودا نەبووینە، کو خیزانەکا دیکە یا نوی پیک بەینن. ب نەبوونا بەرنامەپژییەکا درست ژى د ئاراستەکرنا وئ دا، ((بنەمالە بە دوو گرووپ دابەش دەکریڤ: پەروردەکار و ئازاردەر، کە ھەردوو جۆر پلەى جۆراوجۆریان ھەیە)) (تامسون، ۲۰۱۲: ۲۲۰). ل بارەى ئەفئ پەوشیڤ مە چ بەلگەبیڤ باوەرپیکری د بەردەست دا نینە، کو بنەمالە یان خیزانا کوردەوارى ئەو جۆرە بەرنامەییە ھەبووینە، ژبلی ھندەك چالاکییڤ زارەکی مینا گۆتڤن پڤشیمان، کو ((گرڤگییەکی زۆر دراوہ بە پەیوہندی ناومال و ھەموو ئەندامانی خیزان بە تایبەتی و خیزان بە تیکرایی و پیکخستنی پەیوہندی نیوانیان)) (ئبراھیم، ۱۹۸۴: ۱۰۰)، لەوما زۆر بەی خیزانیڤ وان د گروویڤ ئازاردەر خوہ دبیننەفە، ھەرودەکو د پۆلیڤ ئەندامیڤ وئ ژى دا خوایە. ئەو گۆتڤن پڤشیمانئ بۆ ئەفئ مەبەستی ھاتینە دەستشیمانکرڤ، ب ئەفئ شیوہییڤ خواریڤ ئەوئ چەندیڤ دسەلمینن:

باندۆرا نەریڤی یا پەوشت و سروشتیڤ مروقی

ژ ئالیڤ پەوشت و سروشتیڤ مروقیڤ فە، دوو جۆریڤ بۆچوونڤ نەریڤی د گۆتڤن پڤشیمان دا پەنگدەنەفە:

- جۆریڤ یەکیڤ، ئەوہ کو نقشیڤ مروقیڤ دکەنە ریگر ژ بۆ پەروردەکرەکا درست، مینا ئەفئ گۆتڤن ب شیوہییەکیڤ بنېر دبیت ((کاریتە ژ کفرا پانابن))^(۱)، کو ئەگەر کەسەک بکیرخوہ نەھاتبیت ئەفە زارۆ و نەفی و نەفچرکڤ وی بکیرناھڤ و پڤیا سەرکەفتنیڤ ل بەر وان گرتیە. یان ژى ئەفئ گۆتڤن دبیت

^۱ مشتاخا چیا ژ گۆتڤن پڤشیا، ژیدەریڤ بەریڤ، ل ۲۹۵. (کفر) یان کفرۆکە، دەوہنەکە ل دەفەرڤن چیاى مشەیە و ب دیمی شیندبیت، پەلک و تایک و پووخساریڤ وئ مینا داربھییڤ یە. چەند بوستەکا ویفەتر بلند نابیت. بەرھەمیڤ وئ نینە و ل نک خەلکیڤ دەفەرڤ پووەکەکا بیڤ مفاہە. قورمیڤ وئ ژى ناسکە و بکیر چو کاران ناھیت. ئەفەر ژ نەچاری نەبیت، کەس ئافریڤ ژى لئ فە نادەت.

((که چکا قهره چ نابت خاتوین!)) (دیرشه وی، ۲۰۰۰: ۲۸۹)، کو نه گهر که سهک ژ خیزانه کا دهرۆزه کهر و کارنه کهر بیت، نه فه چو پاهینان و پهروه ده کړن په وشت و په فتارین وی سهر پراست ناکه ن. ب به روفاژی نه وان نمونه یین سلال، هنده ک گوتنن دیکه هه نه، ده وله مهندي و که تخوه دایی دکه نه پیقه ر بو که سایه تیا مروقی، مینا دهیته گوتن ((هه ییبه کوپری صهی به)) (هه ر نه و ژیده ر: ۳۶۰).

د نه فان هه ردوو حاله تان دا، نه وین جه خت ل سهر نقش و دارایی دکر، کو د جفاکا کورده واری دا ب بوچوونه کا نه رینی و درست دادنا و ب شیوه یه کی په سه ندکری و بنبر ده لسه نگین. نه وی بوچوونی هنده ک زیده روپی تیدایه و زوربه ی جارن نه جامین نه رینی لیدکه فنه فه. ل دویف نه وی بوچوونی نه گهر مروقه ک زه نگین بیت، یان ژی ژ نقشی مالباته کا ماقویل و بالاده ست بیت، هه تا چه ند خراب ژی بیت هه ر پیگه هه کی جفاکی هیژا و پر حورمه ت بو دهیته دانین. نه وه لسه نگاند ل نه وی راده یا ریزداری پانا وه ستیت، به لکو زیده تر نه وی چه ندی ژی، هنده ک گوتن هه نه جه خت ل سهر فه شارتن کیماسیین نه وان که سان دکن و هه موو شانازیا وان نه وه، کو یه ک ژ بابکالک و مالباتا وان نافوده نگی خوه هه بوویه، مینا دهیته گوتن ((که چه لو موی ب سهری ته فه نینن! گوت: که زینن خاله تا من ل که ماخا دکه فن)) (هه ر نه و ژیده ر: ۲۹۰).

قه در و حورمه تین خال و مالباتا دایکی پیگه هه کی مه زن د گوتنن پیشینانین کوردی دا هه یه و ژیا بابی بلندتر رادگریت، مینا د نه فی گوتنی دا خویا دبیت ((هیستری نافی بابی ته چی یه؟ گوت: نافی دیا من ماهینه)) (هه ر نه و ژیده ر: ۳۷۲). ل نه وه هه قبه ندیا د ناقبه را خال و خارزایان دا، هه ر تم ل سهر دلوفانی و هاریکاری ریفه ناچیت، به لکو هنده ک جارن به رزه وه ندینن که سیستی ژی دکه فنه د ناقبه را وان دا، مینا د نه فی گوتنی دا دهیته دیارکرن (بی مه سه لا خال و خوهارزی!) (هه ر نه و ژیده ر: ۳۸). بنیاتا نه فی گوتنی، ل نه وی رویدانی درست بوویه، کو کابرایه ک ناشقان بوویه و ده ما ژ دوور فه را دبینیت خالی وی هیقرانی خوه ئینایه ناشی، هزر دکه ت کو دی مزه کی باش ده تی چونکه خالی وی یه. به روفاژی نه وی چه ندی ژی، خالی وی هزر دکه ت کو ناشقان خارزایی وی یه و مزاشی ژی وهرناگریت.

- جۆری دوویی ژى ژ بۆچوونان، وەسا ھزردكەن كو ژینگەھى ھندەك جارەن كارتیكرنا خوە یا نەرینی ھەیه، ب تاییهتی دەما دایباب ملکہچی بیروباوەرپین نەپسپۆر دبن، لەوما ھاتیە گۆتن (بی نقشتا مەلی) (ھەر ئەو ژیدەر: ۳۸). یان ژى ھندەك جارەن ژینگەھا دەوروبەر ل بەر پەرودەكرنا زارۆكان تەنگ دبیت و گەشەكرنا وان یا ھزری و فیركاری سنۆردار دكەت، لەوما ھاتیە گۆتن (ماصی ل گۆلا دا نابن حویت.) (ھەر ئەو ژیدەر: ۳۳۲). ئەقی سنۆرداری ژى باندۆرەكا نەرینی ل سەر درستیكرنا كەسایەتیا مروۆفی كورد ھەبوویە.

پۆلی نەرینی یی دایكى د پەرودەریا خیزانی دا

ئەركی دایكى د خیزانا كوردی دا، یەكجار قورس و فرەلایەن بوویە. ئەو ب دایكایەتی و ژنیونا خوە دا، ھەم كیفخووش و ھەم دلۆقانه ژى و ئەو ((زۆر ھەز لە كاركردن ئەكەن، ئازاو دەست پەنگینن كالوو بەرەو لباد دروست ئەكەن)) (بایەزیدی، ۱۹۸۲: ۲۷). لی د ریزەیه كا نە یا كیم دا، ھنەك گۆتنین پیشیان ھەنە، ریز و حورمەتەكا ھەژى نادەنە ژنى، چ وەكو دایك و چ وەكو كاباتیا مالى. ب چافەكى نزم بەرى خوە دەنە شیان و لیھاتنا وى، كو نكاریت مالداری و مالخویاتی بکەت، مینا دەیتە گۆتن ((ئەو مال خراب ببیت ئەوا ژن تیدا ببیت مالخوی)) (دیرشەوی، ۲۰۰۰: ۱۰). یان ژى (مالخویتی كەت د دەست ژنیدا، كەھرک برى و بەرخك ھشت ل بن لقایى دا!) (ھەر ئەو ژیدەر: ۳۳۰). بۆچوونەكا دیکە ھەیه كو پۆلی ژنى تنى ئەو ھەو كو زارۆكان بەینتە دنیاىی. ئەقی بۆچوونى جھى خوە د جفاكین سەرەتایی و پاشكەفتی دا ھەیه. ھۆكارا وى ژى ئەو، كو دەما ((لەمالەو ھشدا پیاو جلهوی سەرکردایەتی گرتە دەست ژنان نابوودە و پيسواو بئەستكران، بوون بە كۆیلەى پیاو و کران بە ئامرازىكى سادە بۆ دروستكردن مینالان)) (ئەنگلس، ۲۰۰۵: ۱۰۷). ئەگەر ل دویف ئارەزوویا زەلامى ژن نەشیا زارۆكان بینیت، ئەفە چو پینگەھەكى ھیژا بۆ ناھیتە دانان، مینا ھاتیە گۆتن (كەیفامە ب خۇناقى خوەش بی خۇناقى ژى كورەك مری ئانى!) (دیرشەوی، ۲۰۰۰: ۲۹۰). دایك ژى دەما چەوساوە ببیت و بارى وى یی سەغبیركرنا مالى و كاروبارین دەرڤەى مالى ژى گران بن، تەنانەت ئەگەر سۆز و خوەشتفیا وى زۆر ژى ببیت، لی ئەركى وى یی

پهروه رده کرنا زاروکان سست و خافت دبیټ. ژ په ندا خه مین وی دا هاتیه گوتن ((ماکه ری مرکزینی ل ته جه حشه ک بی، گوت: باری من ل منه!)) (هه ر ئه و ژیده: ۳۲۵). د هنده ک گوتننن دیکه دا وه سا دیار دبیټ کو نه گه ر دایک بوو مالخوی یا مالی، دی زاروکیځن خوه خراب پهروه رده کت، مینا هاتیه گوتن ((دیا دزا دوترا دکت، ئیکي ژ که یفا و ئیکي ژ ترسا)) (هه ر ئه و ژیده: ۱۴۶). په خنه یه کا زور ژي ژ دایکي دهیته کرن چاخی دبیته ژناب کو جوداهیي د ناقبه را زاروکیځن خوه و یین میړی خوه دا دکت و دبیته ژنه کا زوردار و بی دلوقانی، مینا دهیته گوتن ((دو تشت مروقی ددن عه زابی، ژناب و دهنگی دولا بی)) (هه ر ئه و ژیده: ۱۴۱). نه و پوئی دایکي (ژنابی) هیشتا خه رابتر دبیټ، ده ما بوچوونین وی وه کو زردایک باندوری ل سه ر بابی ژي دکن مینا دهیته گوتن ((دی بی ژناب، باب ژ خوه بی زرباب)) (هه ر ئه و ژیده: ۱۴۵). نه و پوئی سنورین خیزانی هه میی قه دگریټ، ب تاییه تی ده ما هه قبه ندیځن زاروکان ژي تیکدده ت، مینا د نه قی په ندی دا خویا دبیټ ((برای نه ژ ماکی نابت پسې میلا کی)) (هه ر ئه و ژیده: ۴۳). پوئی وی پتر ئالوز دبیټ، ده ما هه قبه ندیه کا نه درست دگه ل لایه نه کی دهرقه ی مالی گریدده ت و باندورا نه وی هه قبه ندی ب خرابی بو نه ندامین دیکه یین خیزانی دزقپه قه، له وما هاتیه گوتن ((دایي تو چما من ده ژینی؟ گوت: ئیک دایي ژي ده ژینیت!)) (هه ر ئه و ژیده: ۱۴۱). یان ژي ده ما دهیته گوتن ((دهرپی ژنی صوره میړی کوره!)) (هه ر ئه و ژیده: ۱۴۳). ته نانه ت ده ما نه وی هه قبه ندی زیان و مه ترسییه ک ژي نه بیټ، لی بیئاگایا نه ندامین دیکه ژ نه وی هه قبه ندی، ب تاییه تی باب و کورپان، گومانه ک (Doubt) ل جه م وان درست دبیټ و ((زه لامی خیفه یی گومانکه ر ژي هه دارا وی نییه و چاقه پری ناکت، بیحه مدی خوه له ز دکت کو سه ر ب نه وی په وشي دا ببوریټ و دهرگه هی وی ل سه ر خوه دابخیت)) (وین، ۱۹۶۴: ۱۳۰) له وما ژي گومان بنه مایه کا نه ریځنی یه د نه وان جوړین هه قبه ندیځن خیزانی دا، هه م پوئی دایکي (ژنی) سست دکت و هه م پاده یا چه وساندنی ل سه ر زیده دبیټ.

پۆلی نەرینی یی بابی د پەرودەیییا خیزانی دا

د جفاکا کوردەواری دا ب تایبەتی ل گوندان ((باوک گەورە ی ماله "مالخە مال" ه و، دارونەداری مال لە دەست ئەو دایە، ئەو لە مائی دا لە هەموان گەورەترو، ئەندامی تری خیزان بەبی ئیجازە لە لای ئەو ناتوانن دانیشن و قسە بکەن)) (نیکیتین، ۱۹۹۷: ۳۱۸). ب شیۆە یەکی گشتی چەوساندن د جفاکا کوردەواری دا هەبوویە. هەقەندیین جفاکی د سنۆری بنەمالە و عیڵ و ئەشیری دا بریقە دچوو. کاربەستین دەولەتی پتر نامۆ و نەشارەزا بوون ل کاودانین شار و گوندین کوردان. ئەو نەشارەزایی بەر ب نەمانی قە دچوو، دەما کار دگەهشتە ئەشیرین کۆچەر و رەقەندۆکان. ئەو حالەتی سیاسی - جفاکی گەهشتبوو ئەوی رادەیی کو هەندەک نفیسکاریین ژ دەرفە ی وەلاتی و کیم شارەزا بگەهە ئەوی باوەریی کو ((ل دویف هەموو ئیماژە پیکران کورد ل سەر ئەوی ئاستی پاشکەفتنا خوە یا بەری (۲۰۰۰) سالان بەردەوامن. هەر چەندە سیستەمی خیزانییا خوە دپاریزن زانییا و ل بارە ی سیستەمی دەولەتداریی و جفاکی ل پە ی تیگەهەکا دەستنیشانکری دا نینە)) (لازاریف، ۲۰۰۱: ۵۷). هەندەکین دیکە وەکو قەشە (سیرگی) و (ئیزابیلا بێرد) و (فرونشسینکۆ) قسەییین بی سەرۆبەرتر بەحسدکەن. هەتا ئەگەر ئەو بۆچوون ژ ساویلکەیی یان ژ ی ئیرەیی هاتبنە کرن. ئەو بۆچوون هەبوون و بەردەوام ژ ی بوون، تەنانەت (سمیت) بالیۆزی ئەمریکا ل مۆسکۆ بۆ وەزارەتا دەرفەیا دەولەتا خوە ل سال (۱۷ حوزەیرانا ۱۹۴۶) د تیلیگرامەکی نفیسیە ((ئەزموونی سۆقیەت لەگەل کوردەکانی ئێران نیشان دەدات کە ئەم عەشیرەتە پەوێندە (کوردانە) بەتەواوی داردەستی سیاسەتی سۆقیەت نین...)) (میهو، ۲۰۰۹: ۷۱). ئەو بۆچوونین شاشین بیانیا ل بارە ی کوردان و بی تفاقی و ئاریشەییین نافخووییین وان ژ ی تیرا ئەوی چەندی دکن، کو چەوساندن ل جفاکا کوردی دا هەبوویە. مرقۆی کورد بندەست بوویە و وەکو ریفقەبەری خیزانی ژ ی هاتیە چەوساندن. باندۆرا ئەوی چەوساندنی ژ ی دگەهتە ئەندامین دیکە یین خیزانی و قەکۆلینین دەروونزانیی ژ ی سەلماندییه کو ((ئەو بابین خەمسار زارۆیین خوە ب خەمساریی تۆمەتباردکن و گازندەیا ل دکن. ب هەمان شیۆە بابین تەمبەل وکیتمەرخەم ژ ی. هەروەسا ئەو بابی د کاری خوە دا دەیتە چەوساندن

ھەموو كەرب و كينين خوه ب سەرى وان دا دادپيژنين)) (راجح، د. ت: ۶۰۰)، لەوما
 ھاتيه گوتن ((تەپرەك ھەيە ھەمى تەپرى وى ددن ل بەر نكلا و ئەو ژى نپيژكين خوه
 ددت ل بەر نكلا)) (دپرشەوى، ۲۰۰۰: ۲۶۴). باب پووئى خوه وەسا ترش و تال دكەت
 و ب تووپەبى قە سەرەدەرىي دگەل زارويين خوه دا دكەت. ب كارەكى نزم
 دزانيت، ئەگەر ھەنەك و ب پويخوھشى دگەل وان بناخفيت، مينا ھاتيه گوتن
 ((قوينا خوه نيشا زاروكا بگە، بەلى دەقى خوه نيشا زاروكا نەكە)) (ھەرئەو ژئەدەر:
 ۲۷۳). ھندەك جارن ژى باب وەسا زارويين خوه بپيژ و ھەيتى دكەت و ل جەم
 خەلكى ديكە ژى رسوا و بى حورمەت دبن، ھەر وەكو دەيتە گوتن ((صەبى خوهى
 چفراندى، خەلكى بەر تى فراندى)) (ھەرئەو ژئەدەر: ۲۴۱). خيزان يەكەيەكا
 كۆمەلاتيا بچووكە و ئەركى دايبابانە كو كاروبارين وى پيژ بئخن و ((يەك ژئەوان
 ئەركين سەرەكى پيخستن و تيركرنا پالەدەرين سيكسيە)) (ناصر، ۲۰۰۶: ۲۷۰)، لى
 دەما باب ژ پيخستنا خيزانى دوپر دكەفيت و ھەموو مەيلا وى بۆ لايەنى سيكسى
 دچيت، ئەوى دەمى شيرازا ھەقبەديين خيزانى ژى تيك دچيت. د ئەقى گوتنى ژى
 دا راستەوخو ئەماژە ب ئەقى لايەنى ھاتيه كرن ((ژنا خوه بەردا ژ نوپكا گوت:
 ۲۱۹: ۲۰۰۰). ئەو پۆل ھيشتا خراب دبيت دەما
 ((ھەر پاشكە زبوونەك ژ لايى بابى قە د پروسەيا پەرودەيا خيزانى دا، يان ژى
 ھەر دەستدەھيلانەك يان پەقینەك، دى سيمايين وى يين نەرينى ل سەر ھەموو
 ھەلسوكەقتين زاروكان ديار بيت و ل سەر چەوانيا تيكەليا وان ب ھەقال و ھۆگران
 رە ژى پەنگدەتەقە)) (محسن، ۲۰۰۰: ۳۱۳). ئەو پۆل ب يەكجارى تيك دچيت دەما
 باب ئاريشەيئ خوينداریي و سەرئيشيان بۆ خيزانا خوه پەيدا دكەت و دبیتە
 ھۆكارى پەيدا بونا دژمنداریي دگەل خەلكى ديكە دا، لەوما ھاتيه گوتن كو
 ((دوژمنى بابى نابت دۆستى كوپى)) (دپرشەوى، ۲۰۰۰: ۱۳۲) و ئەو سەرئيشى بۆ
 زاروكان دەمیتەقە و ئەو پۆلى وى بى نەرينى دەليقەيى بۆ ئاليين ديكە يين بابينيا
 درست ناھيلىت.

پۆلی نەرینی یی کورپی د پەرودەیییا خیزانی دا

جفاکا کوردی ب گشتی و ل گوندان ب تایبەتی جفاکەکا بابسالارییە و کورپیان بەرەبابی نیرینە وەکو زەلامی پاشەپۆژی دبینن. پیگەهی وی بلند دنرخینن و وەسا دادنن، کو باشتر ژ کچی دزانیت. لی ئەو زانین نە ل ئەوی ئاستی یە، کو بکاریت مالەکی برێقەبەت و تەرتیف و پیزبەندیین دنیا داریی پیک بیخیت، لەوما هاتیە گۆتن ((مالخویتی کەت دەستی کورپی، گیسکی صالی سی جار بپی!)) (هەر ئەو ژیدەر: ۳۳۰) هۆکاری ئەقی بی باوەریی ژی دزقپیتە قە بو ئەوی چەندی، کو ((مەحاله ژینگە و باری دەروونی کورپو باوک وەک یەک بن هەر ئەم جیاوازی ژینگە دەروونیە نیوان باوک و کورپە کە دەبیتە هۆی خولقاندنی گرفت و کیشە)) (قەرەچەتانی، ۱۹۹۹: ۸۲). نە تنی باب، بەکو دایاب هەردوو ژ ئەوی باوەریی نە، کو هەتا کورپ مەزن نەبیت و نەبیتە خوهدیی مال و حالان، ژ ئالیی ژیری قە ئاقلی وی ناقەجەمییت و ژ بو ئەوی چەندی هاتیە گۆتن ((ئاقلی کورپی ب تەیرا را فپی.)) (دیرشەوی، ۲۰۰۰: ۱۳). یان ژی دبیزن ((ئاقلی کورپی صە تی بپی.)) (هەر ئەو ژیدەر، ۱۳). ژ ئالیی زانستی قە ژی ((تشتەکی ئاساییە کو خیزان یا دوودل بیت ل سەر زارویی خوە یی سنیلە و، سنیلە ژی یی بی هەدار بیت و باوەریەکا زیدە ب خوە هەبیت)) (پرسی، ۱۹۵۴: ۳۶۹)، لەوما ژی کورپ حەز دکەت زوی مەزن بیت و ببیتە باب، وەکو زەلام بەیتە سەحکرن، حورمەتا وی بەیتە گرتن. ئەو هەلوێست هیشتا لاسەنگ دبیت چەندی بەر ب لایی برایی بچویک قە شۆرببیتە قە، هەتا دگەتە برایی ژ هەموویان بچویکتر و پەوشا وی ئالۆز دبیت و ب یە کجاری دەیتە چەوساندن، لەوما ل سەر زاری وی دەیتە گۆتن ((کوچکاتیا صا، نە کچکاتیا - بچویکاتیا - برا)) (دیرشەوی، ۲۰۰۰: ۲۹۷). برایی بچویک پتر ئەوانی دیکە باوەری ب خوە نامینیت و وەکو پەنجبەرەکی گۆهدیر هەر کارەکی پی بسپیرن ب ئەرکی وی دزانن دەبیت بکەت. د ئەقی پیزبەندیی دا، ژبلی برایی ژ هەموویان مەزنتر، ئەوین دیکە هەر یەک د قۆناغەکی دا برایی بچویک بوویە و کەسایەتییا وی تووشی ئەقی لاوازیی بوویە. هەندەک جارن ئەو ژ دەستدانا کەسایەتیی دگەتە ئەوی پادەیی، کو سوپاسگوزاری هەر کەسەکی بیت، ب چاقی دلۆقانیی سەر دەیی دگەل دا بکەت. بو ئەقی چەندی ژی هاتیە گۆتن ((هەیه بیژی یاری

دیا خوه یابو)) (هر ئه و ژیدهر: ۳۵۹). له وانه یه هۆکارا ئه وئ سهره ده رییا براین مه زن د گه ل برای بچویك دكه ن، ئه و بیت، كو دایباب پتر پویته یی ب زارویی بچویك دده ن، یان ژی ژ بیه یزیا وی بیت. ئی دهما دایباب هه موو زارویی خوه فیبه ری دكه ن و پشتگوه ده اقین، ئه قه دبیته هۆکاری ژ پیلادانا کورین مالی و یاخی دبن و به ری خوه دده نه کارین خراب و ژ بو ئه وئ چه ندی ژی هاتیه گوتن ((یی باشتر به هدینه، ئه و ژی حیز و دز و دهره وینه !!)) (هر ئه و ژیدهر: ۳۹۷). ئه قه ژی لایه نه کی هره خرابه، كو ئه و گوتنا ناقبری ئاماژه یی بو دكه ت و پیگه هی کورین مالی د نزمترین ئاست دا نیشاندده ت.

پۆلی نه ریئی یی کچی د په ره ده رییا خیزانی دا:

کچ په وشا مالی بوو، ئی ب ئه وئ مه رچی كو دوو ئه رکین سه ره کی ب پیکوپیکی جیبجی بکره انه، ئه و ژی:

- هیشتا زارو بیته پسپورا مالی و وه کو دایکا خوه کاروبارین نا مالی ب سه روبه ری فیڕ ببیت. هه تا دگه هته ته مه نی سنیه یی ده بیت وه کو به رمالیه کا درست خوه نیشا بدات، ژ بو هر ماله ک و تۆلازه ک خوه زیا داخوازا وی بکه ت.

- سنج و داب و تیتالین جفاکی بپاریزیت. کچینیا خوه هه تا پۆژا شوپکرنی ژده ست نه ده ت. د په فتارین خوه دا فهیت نه بیت و مالبات و که سین خوه یین نیزیك به رانه به خه لکی شه رموزار نه که ت.

سه ره پای ئه قان مه رجین قورس و گران ژی، ئی ((ئافره تی کورد ناتوان سه ره به ست هاوسه ر بو خویان هه لبرین به لکو باوک و برای کچه که به هر که سیکی بدات، توانای قسه کردنی نییه ئه گه ر کوره که یشی به دل نه بی... هه رچه ند پای کچه که وه ر ئه گرن به لام به قسه ی ناکن و به ئاره زووی دایک و باوکی ئه بی...)) (بایه زیدی، ۱۹۸۲: ۳۲). دایک پتر هه موو ئه ندامین خیزانی چاقدیریا کچا خوه دکه ت. ئالیکارییا وی دکه ت، داکو بشیت ب ئاسایی سه ره ده ریی د گه ل ئه وئ زه لامی دا بکه ت، ئه وئ دبیته هه قزینی وی. ماله کا باش ئاڤا بکه ت و ب خوه شی د گه ل دا بزیت و ب جوانی ماله کی پیقه ببه ت. گه له ک جارن دایک د ئه رکی خوه دا سه رکه فته نابیت. شیره تین وی جهی خوه ناگرن. کچ ژی کاری ناگریت و

پهفتاری ژدهستدهت وئوا نهبووی دکهت. ههروهکو دهیته گوتن ((دایی ئهوا
تو دبیژی من ژدهردایه؟!)) (دیرشهوی، ۲۰۰۰: ۱۳۴). دئهان دهستوداران دا کچ
پهشیمان دبیت و دزانیت کو پاشهپوژا خوه تیکدایه، لی ئهوا چوویی نازقپیته فه. ژ
زاردهفی وی دهیته فهگیران ((ئهگه رئه ز بیم که چ - کچ - ئه ز دزانم کا ئه زی دؤخینا
خوه چهند جارا گری بدم؟)) (ههروئو ژیده: ۱۵). دئهفی که تنی دا کچ نه تنی ژیاننا
خوه دئیخته د مهترسیی دا، بهلکو گهلهک جاران کاره ساته کی ژ بو مالباتا
خوه ولایه نین به رانبه ر ژی درست دکهت.

هه قبه ركرنا ريزهيا ئه رينى و نه رينىيا گوتنن پيشينان

كارى ده ستنيشان كرنا ئه رينى و نه رينىيا گوتنن پيشينان ب ئه نجام ناگه هيت، ئه گه ر ريزهيا باندورا وان ل دويڤ ئه ركين ئه ندامين خيزانى نه هينه هه قبه ركرن. پرۆسه يا هه قبه ركرنى ژى ل دويڤ شروڤه كرنن د بابته ي پيشترى دا هاتينه كرن، دكارين د ئه قى خسته يا خواري دا ريزه بند بكهين:

ز	بابهت	هه ژمارا گوتنان	گوتنن ئه رينى	ريزهيا وان	گوتنن نه رينى	ريزهيا وان
۱	ره وشت	۲۴	۱۶	%۶۶,۶۶	۸	%۳۳,۳۳
۲	دايك	۱۲	۳	%۲۵	۹	%۷۵
۳	باب	۸	۳	%۳۷,۵	۵	%۶۲,۵
۴	كور	۹	۳	%۳۳,۳۳	۶	%۶۶,۶۶
۵	كچ	۶	۴	%۶۶,۶۶	۲	%۳۳,۳۳
كۆ		۵۹	۲۹	%۴۹,۱۵	۳۰	%۵۰,۸۵

د شروڤه كرن و ليكدانه قه يا هه ژمارين د ئه قى خسته يا سلال دا هاتين، هنده ك راستى يين نوى ل باره ي ئه رينى و نه رينى يين بابته و پولىن ئه ندامين خيزانى بده ستفه دهين:

۱- هه موو بزاقين په روه رده كرنا خيزانى د چارچويڤى داب و نه ريتين جفاكى دا كاردكر و ل سهر كوكا ره وشتى قه دجه ميان. ره وشت ژى پيقه را ريكوپيكييا خيزانى بوو. هه ر ده رچوونه ك ژ ئه وى بازنه يى ب تاوان دهاته هه ژمارتن. كيم كه سان ئه و جورئته هه بوو پيگيريى پى نه كه ن و خوه ژ بنه مايين ئه وان تيتالان قه دهر بكه ن. هنده ك جارن ژى ئه و پابه ندنه بوون ژ بيده ستى و نه زانينى قه چى دبوو... له وما هه ژمارا گوتنن پيشينانين تايهت ب ره وشتى قه، ژ هه موو ئاليين ديكه پتر بوون. ئه وين ئه رينى ژى نيزيكى ۳/۲ يا ته فايا گوتنن پيشينانين تايهت ب ره وشتى قه بوون.

۲- پولى فيربوونى پتره ژ پولى فيركرنى، له وما ده بوايه هه ر كه سه ك خوه دگه ل داب و نه ريت و تيتالين جفاكى بگونجينييت. ژبو هويبوونا پيشه به كى و

فیڊبونا کارین مالداریی و درستکرنا هه قبه نديان د گه ل خه لکی دیکه دا، پیدفی بوو خوه بوه ستینیت و هه ول بدهت و پشت ب خوه ببه ستیت. هنده ک جاران ژی، که سین نیزیکی وی وه کو دلپتفه بوون و دلوقانی، چاقدیری یان سه رپه رشتیا هه ولین وی دکر. ب شیوه یه کی گشتی، نه وی پشت ب خوه ببه ستنی، جوړه کی نازادیا که سی تیدا هه بوویه و ب کاره کی زانستی ژی دهاته هه ژمارتن، چونکه د گه ل تیورین گه شه کرنا چاندا جفاکی دکونجیا. له و ما ریژه یا نه وان گوتنن جه خت ل سهر لایه نین نه رینی دکر پتر بوویه ژ نه وین جه خت ل سهر لایه نین نه رینی دکر.

۳- باندورا پوئی دایکی ل په روه رده کرنا خیزانی دا، ل دویف نه وان گوتنن پیشینانین ده ستنیشانگری دا، ب پله یا یه که مین دهیت، لی نه و پوئ پتر نالی نه رینی فه دگریت. پوئی کچی ژی که مترین باندورا خوه هه بوویه، لی نه و پوئی وی به روفاژی پوئی دایکی نالی نه رینی تیدا پتره. نه فه ژی نیشانا نه وی چه ندی یه، کو ژ ده ستپیکی ژنی داخوازا مافین خوه یین په وا کریه، پاشی چه وساندنی نه و نه چارکریه خوه د گه ل داب و نه ریتان دا رابهینیت.

۴- ریژه یا گوتنن نه رینی هه که پتره ژ گوتنن نه رینی، نه فه ژی نه وی چه ندی دگه هینیت کو په روه رده کرنا د خیزانی دا هاتیه کرن ب درستی پشت ب پره نسپین نایینی و بوچوونین زانستی نه ببه ستیه. هوکارین نه فی پینه گیری ژی د ته وهرین سلال دا هاتینه شروقه کرن، کو هوکاری ژ هه موویان کاریگه رتر پرسگریکا نه خوه نده واریی بوویه.

* * *

پشتی هه ژمارا گوتنن پیشینانین هه قبه ندی ب په روه رده یا خیزانی فه هه ی، هاتینه ده ستنیشانکرنا. لیکدانه فه بو ریژه یا نه رینی و نه رینییا هه ر پینج جوړین وان ژی هاتیه کرن. د نه فی خشته یا خواری دا. هه ژمار و ده قین وان (۵۹) گوتنان، دی هینه تومارکرنا و نیماژه ب ناراسته کرن و بابه تین وان ژی هیته کرن.

ز	ههژمارا گوتنئ	دهقين نافه روکا گوتنئ هاتينه هه لبرارتن ژ کتئيا مشتاخا چيا ژ گوتنئ پيشيا	ئاراستا گوتنئ	بابه تي وي
۱	۲	ئەز دزانم ئاڤ ل سەر چرا دچت بەئ نابئژم.	ئەريئني/ نەريئني	پۆلي بابي
۲	۱۸	ئەو مال خراب ببت ئەوا ژن تئيدا ببت مالخوي.	نەريئني	پۆلي دايكئ
۳	۲۹	ئاقلئ كورپي ب تەيرا را فري.	نەريئني	پۆلي كورپي
۴	۳۰	ئاقلئ كورپي صە تي بري.	نەريئني	پ. كورپي
۵	۳۸	ئەگەر ئەز بيم كەچ - كچ - ئەز دزانم كا ئەزئ دۇخينا خوه چەند جارا گري بدم؟	نەريئني	پۆلي كچئ
۶	۷۸	بي مەسەلا خال و خوهارزي!	ئەريئني/ ئەريئني	پۆلي پەوشتي
۷	۷۹	بي نقشتا مەئ	نەريئني	پۆلي پەوشتي
۸	۹۱	برايئ نە ژ ماكئ نابت پسئ ميلاكئ.	ئەريئني/ ئەريئني	پۆلي دايكئ
۹	۹۴	بي كوليكال دەري كانئ!	ئەريئني	پۆلي كچئ
۱۰	۹۷	بەرخئ نير هەر بو كيئرئ يە.	ئەريئني/ نەريئني	پۆلي كورپي
۱۱	۱۱۹	بلا (چي) بت بلا كە چا صئ بت.	ئەريئني	پۆلي كچئ
۱۲	۱۹۸	تئژكئ شيرئ شيرئ.	ئەريئني/ نەريئني	پۆلي پەوشتي
۱۳	۲۵۰	حەتا من خوه ناس كر من عەمرئ خوه خلاس كر؟!	ئەريئني	پۆلي پەوشتي
۱۴	۲۸۷	خالا خوهارزي پاكرن ماما برازي وندا كرن.	ئەريئني/ نەريئني	پۆلي پەوشتي
۱۵	۳۳۶	دوژمنئ بابي نابت دوستي كورپي.	نەريئني	پۆلي بابي

پۆلى پەوشتى	ئەرىنى	دۆستىنيا دۆستى خوه بەردە، بەلى دۆستىنيا دۆستى بابى بەرنە دە.	۳۳۷	۱۶
پۆلى كچى	ئەرىنى	دايى ئەوا تۆ دىيىزى من ژ دەردايە؟!	۳۴۶	۱۷
پۆلى پەوشتى	ئەرىنى	دەقى - تەراش - ژى دىن دار.	۳۵۵	۱۸
پۆلى دايكى	ئەرىنى	دايى تۆ چما من دەهژىنى؟ گۆت: ئىك دايى ژى دەهژىنت!	۳۷۲	۱۹
پۆلى دايكى	ئەرىنى	دۆ تىشت مۆقى دىن عەزايى، ژىباب و دەنگى دۆلابى.	۳۷۳	۲۰
پۆلى دايك	ئەرىنى	دى بى ژىباب، باب ژ خوه بى زىباب.	۳۹۲	۲۱
پۆلى كچى	ئەرىنى	دايكا دۆ دۆتا ل خوه دىم دۆ لۆتا نە ل هەر ل جىزىرا بۆتا.	۴۰۴	۲۲
پۆلى پەوشتى	ئەرىنى	دويقى صەيى سى صالا بىخن د بلويلىدا سالا چارى دەرخن هەر خوه هەر.	۳۵۴	۲۳
پۆلى دايكى	ئەرىنى	دىا دزا دۆ ترا دكت، ئىكى ژ كەيفا و ئىكى ژ ترسا.	۴۰۷	۲۴
پۆلى بابى	ئەرىنى	زانا ل بەغدا تى مالخوى مالى يا خوه چىتر دزانت.	۴۴۹	۲۵
پۆلى پەوشتى	ئەرىنى	ژ وەليا دىن خوه لى و ژ خوه لىا دىن وەلى.	۴۵۹	۲۶
پۆلى دايكى	ئەرىنى	ژۆ ژى دەستى خوه ب سەر تىشكىن خوه دا تىنت دىيىزى: چى نەرمە.	۴۶۸	۲۷
پۆلى پەوشتى	ئەرىنى	ژنا بىنە ژ مالا دا خوهارزى بدەن ب خالا.	۴۸۱	۲۸
پۆلى بابى	ئەرىنى	ژنا نەبژىرە ئەصل خىرە	۴۸۲	۲۹
پۆلى بابى	ئەرىنى	ژنا خوه بەردا ژ نوپكا گۆت: وەرە دا ئەم بىن يار!	۴۸۷	۳۰
پۆلى پەوشتى	ئەرىنى	شىر شىرە چ ژنە ژ مېرە.	۵۱۱	۳۱

پۆلى پەوشتى	ئەريىنى	شىرىبنى نەينكا دىنى شىرىنا ل بەر دىنى منى.	۵۳۱	۳۲
پۆلى بابى	ئەريىنى	صەيى خوەى چفراندى، خەلكى بەر تى فراندى.	۵۵۲	۳۳
پۆلى پەوشتى	ئەريىنى	تەبيعه تى ب شىرى ل شواری تى هیلان.	۵۶۹	۳۴
پۆلى بابى	ئەريىنى	تەيرەك هەيە هەمى تەيروى ددن ل بەر نكلا و ئەو ژى تىزكىن خوە ددت ل بەر نكلا.	۵۷۲	۳۵
پۆلى كوپى	ئەريىنى	عەلقو عەلقو وەرە مىلى بابى خوە!	۵۷۳	۳۶
پۆلى پەوشتى	ئەريىنى / ئەريىنى	عەسلى ژنى ژنە.	۵۷۶	۳۷
پۆلى بابى	ئەريىنى	قوينا خوە نيشا زاروكا بکە، بەلى دەقى خوە نيشا زاروكا نەكە.	۶۰۰	۳۸
پۆلى پەوشتى	ئەريىنى	كەوۆ كوى دەرى خوە شه؟ گۆت: عەردى ئەز لى بيم فەرخ.	۶۱۳	۳۹
پۆلى پەوشتى	ئەريىنى	كەچكا قەرەچ نابت خاتوين!	۶۱۷	۴۰
پۆلى پەوشتى	ئەريىنى	كەسى دى و بابى چى نەكت چاخى وى چىكت.	۶۱۸	۴۱
پۆلى دايكى	ئەريىنى	كەيفا مە ب خۇناقى خوەش بى خوناقى ژى كوپەك مری ئانى!	۶۲۳	۴۲
پۆلى پەوشتى	ئەريىنى	كەچەلو موى ب سەرى تەقە نینن! گۆت: كەزىين خالە تا من ل كە ماخا دكەفن.	۶۲۴	۴۳
پۆلى پەوشتى	ئەريىنى	كاريتە ژ كفرا پانابن.	۶۴۲	۴۴
پۆلى كوپى	ئەريىنى	كوپكاتيا صا، نە كچكاتيا - بچوپكاتيا - برا.	۶۴۵	۴۵
پۆلى كچى	ئەريىنى	كەچى گان نيشا دايى ددان!!	۶۵۸	۴۶

پۆلى پەوشتى	ئەريىنى	گيا ل سەر پىنى خوه هشين دبت.	٦٩٤	٤٧
پۆلى دايكى	ئەريىنى	مەيموين ل چاقى ديا خوه دا خفشه !	٧٥٥	٤٨
پۆلى دايكى	ئەريىنى	ماكەرى مزگىنى ل ته جه حشه ك بى، گۆت: بارى من ل منه !	٧٦٤	٤٩
پۆلى كوپى	ئەريىنى	مالخوئىتى كهت دەستى كوپى، گيسكى صالى سى جار برى !	٧٩١	٥٠
پۆلى دايكى	ئەريىنى	مالخوئىتى كهت دەست ژنيدا، كهرك برى و بهر خك هشت ل بن لقاى دا !	٧٩٢	٥١
پۆلى كوپى	ئەريىنى	مالى نه كه نه ژ كۆرى قەنج و نه ژ كوپى خراب را !	٨٠٠	٥٢
پۆلى پەوشتى	ئەريىنى	ماصى ل گولا دا نابن حويت.	٨٠٩	٥٣
پۆلى دايكى	ئەريىنى	هەر كهزى زهرك سىمبىل صوره ل به ره	٨٨٢	٥٤
پۆلى كوپى	ئەريىنى	هەيه بىزى يارى ديا خوه يابو	٨٩٠	٥٥
پۆلى پەوشتى	ئەريىنى	هەيبه كوپى صەبى به .	٩٠٣	٥٦
پۆلى پەوشتى	ئەريىنى	هېستىرئى ناقى بابى ته چى يه ؟ گۆت: ناقى ديا من ماهينه .	٩٣١	٥٧
پۆلى پەوشتى	ئەريىنى	هەكه خياره ژ نويتكفه دياره .	٩٣٤	٥٨
پۆلى كوپى	ئەريىنى	يى باشتر به هدينه ، ئەو ژى حيز و دزو دەرەوينه !	٩٧٦	٥٩

د ئەقى خشته يا سلال دا، هەر سى جوينىن گۆتنيىن پيشينانين (ئەريىنى،
ئەريىنى، هەقىشك) هاتينه پۆلىنكرن. ئەقە ژى پىنگاڤا يەكى يە ژبو ناساندنا وان،
كو د پروگرامين خوه ندى دا بكاربهين.

ئە نجام

د سەروپەندىن لىكدانە فەيا ئەوان بىر و بۆچۈننىڭ د ئەفئ پەرتووكى دا
ھاتىنە كرن، ھندەك ئە نجام ئى ھاتنە فەوزارتىن و ئەوئىن بژارە ئە فەنە:

۱- دىرۆكا جفاكى - سياسىيا كوردستانى سى قۇناغىن خوە ب شىوہىەكى
ئاسايى و سەرکەفتى فە برىبوون، كو ئەو ئى پىكھاتەيا خىزانە بايۆلۆجى بوو ب
ھەموو جۆرىن خوە فە. پاشى خىزانە ئە شىرى بوو، دويىف را كۆنڧدرالىيا ئە شىرىن
خوە جھ و شاران بوو، كو ل چەند دە فەران مىرگە ھىن ھىزدار ئى درست بىوون. د
دۆخەكا ئاسايى دا مابانە فە، دا قۇناغا يە كگرتنەكا چەند مىرگە ھان دەستپى كەت.
د ئەوئى يە كگرتنى دا دەولەتەكا كوردستانى چىدبوو. قۇناغا دويىف را كوردستانا
مەزن ب سەرىكفە دەھات. ژناقچوونا مىرگە ھىن كوردان ل ناڧە پاستا سەدسالىيا
نۆزدە ھى دىرۆكا كوردستانى ل سەر ھىلا خوە يا سىروشتى دەرچوو. ئەلقەيا
سىئى فە قەتتىيا. ھەموو بزاڧىن كوردان ئى ئەوہ كو ئەوئى ئەلقەيا ناڧە پاستى
بەھىنە فە جھى خوە يى ئاسايى. دىرۆك ئى بگە فىتە فە سەر پىچكەيا خوە يا
سىروشتى.

۲- مللەتئى كورد ئى وەكو مللەتئىن دىكە يىن پۆژھەلاتا ناڧىن خەسلەت و
ئەدگارئىن خوە يىن ئەرىنى و نەرىنى ھەبووینە. بىر و باوہ پىن وان ئى ھەلقۇلايىن
جفاكىن وان بووینە. توىژىنە فە يىن زانستى ئەوئى راستى دپە ژرىنن، كو جفاكەكا
بابسالارى بووہ. د ئەقان جۆرىن جفاكان ئى دا، زەلام پىژھەيەكى ژ دەستھەلات و
ئازادىئى دەتە ژنى و ھەر وەختەكى قىا ب ساناهى ئەوئى دەستھەلاتى يان ئازادىئى
ئى وەردگرىتە فە. پىژھەيا سەدى يا ھەر پىڧەرەكى ئى د ناڧبەرا چونە (.) و سەدى
(۱۰۰) دا يە. ل دويىف ئەفئ پىڧەرى ئى ئازادىيا خوە يا خوەزايى نەبووہ. ئەو
پىژھەيا ئازادىيا ب ژنا كورد ھاتىەدان ژ يىن دەوروبەر بلندتربووہ.

۳- جفاكا كوردى د پىكھاتنا خىزانى دا تايبەتمەندىيا وئى يا ھەرى كفش و
عەيان ئەو بووہ، كو ھەتا سالىن شەپى يەكىئى جىھانى د قۇناغا كشتوكالى دا
دبۆرى و نەخوہشى و نەخوہندەوارى و ھەژارى سىكۆچكەكا كۆژەك بوو تووشى
بووى و باندۆرا وئى د گۆتئىن پىشىنانىن وئى دا رەنگدداڧە.

۴- گریئا فهیټیټی ټانکو (برینا نرجسیی) ل جه م کوردان وه نه خوه شیهه کا توند و خورت هیه. دیرۆکا وی دزقپهته فه بۆ ناهه پاستا سه دسالیا نۆزدی، ده ما میرگه هیئ کوردان یهک ل دویف یهکی را ژناقچووین. ته قایا ملله تی کورد وهک دیلین شه پی سه ره ده ری د گهل دا هاته کرن. ئازادیین بنه په تیئ تاکی کورد به رته سکت بوون. ئه و ژ ئالیی ده روونی فه تیکشکا. ژ ئالیی جفاکی فه ژی، چالاکی و بزاقین خوه د چارچویفی خیزانی دا فه دجه ماند، له وما خیزانا بایؤلوجی بچویکتیرین یه که و خیزانا ئه شیر ی ژی مه زنتیرین یه که بوویه .

۵- مروئی کورد ئاماده یه ئه و تشتی ل بهر ده ست دایه هه مووی پیکفه بۆ ده لیکه کا کورتا خوه هه لکیشانی بمه زخینیت و پاشه پۆژا خوه ب هه ند وه رنه گریت. ۶- خوه نده واری ل نیف ئه شیرا یا کیم بوویه، یان ژی ل هنده ک ده قه ران هه ر نه بوویه. ئه و بالکیش د ئه فی رهوشی دا ئه وه، کو ئه و نه خوه نده واری جهی شانازی بوویه و ئه وان نه دقا زارویین وان بکه قنه ژیر فه رمانین چو مامۆستایان و دلیری و جورئتی د ده روونا وان دا بکوژن. هه ر ئه و بۆچوونه بوویه، کو کورپین ئه شیران ل ده قه را مه ب گشتی خوه باشتر و زیره کتر و دلیرتر ژ خه لکی باژاران دادنا. ئه قه ژی نه ریه ته کا که قناره و په هیئ خوه ب قوولی د جفاکین پۆژهلانا مه دا شوړکربوونه فه. ده رهاقیشته یین وی هه تا نها ژی بنبر نه بوویه.

۷- خانی ټانکو (مال و مه زهل) ب هه موو جوړین خوه فه، ب بنیاتی خیزانی ده یته زانین. ژن خیزانی ئاقه دان دکه ت و په وشا خیزانی ژی سفره یه، کو د ژینا کورده واری دا، هه رده م ده بیته ده رگه هی مالی ل بهر میقانان یی قه کری بیت و سفره ژی بۆ وی یا ئاماده بیت.

۸- هه ول هاتینه دان کو گوټنن پيشینان ب هه موو جوړین خوه فه بهینه کو مکر و شوځه کرن، لی نه ژ ئالیی زاراو هیی قه جوړین وی هاتینه نا فکرن و نه جودایی د ناهه را (کورته گوټن - ئه فۆریزم - Aphorism) و (په ندین ناقدیران - ماکزیم Maxim و (قسه یین نه سته ق - ئیپگرام Epigram و (په ندین پيشینان - پرؤقیب Proverb) و (په ژن - ئیدیوم - Idiom) و (ته وس - سارکازم - Sarcasm) ان دا هاتیه کرن. ژ ئالیی شوځه کرنی قه ژی ل دویف مه به ستین خوه نه هاتینه پۆلینکرن. د نه بوونا پۆلینکرنه کا زانستی ژی دا، هنده ک لایه ن ب کیم و کاسی هاتینه به حسکر و وه کو لایه نی په روه ده یی، هنده کیئ دیکه ژی هاتینه

پشتگوھ هافیتن وه کو په روه رده کرنا خیزانی. د هر دوو حاله تان دا، کارې شروفه کاران نالوز کره و شروفه کرنا گوتنان ژي زحمه تر بوويه. به رده وامبوونا نه فی دوی ناریشه کا مه زنه و زیانین وی یین همه لایه نی بو نه ده ب و زمانې کوردی هه نه.

۹- هه ژمارا نه وان گوتنن پيشينان به حسا په روه رده بيا خیزانی دکن به رانبر سرجه م گوتنن پيشينان، هه ژماره کا کیمه و ریژه یا نه وان ل دویف نه و گوتنن هاتینه دستنیشانکرن ژ (۱۰، ۶٪) تینا په پیت. نه فه ژي نه وی پامانی دده ت، کو پویته ب نه فی لایه نی نه هاتیه دان، به لکو خواهه په روه رده کرن پتر هه رده کی بوويه و نه رکی هه ر نه دنامه کی خیزانی بوويه خواهه دگل داب و نه ریت و تیتالین جفاکی بگونجینیت.

۱۰- گوتنن پيشينان پشکه کن ژ چاندا مللی. چاندا مللی ژي ژ په روه رده یا سیسته ماتیکا هه فچرخ به رفره هتره، نه و چاند ب هه موو پیکهاته یین خواهه فه، تیکه لی پروگرامین په روه رده یا فه رمی دبیت. د نه وی تیکه لیا هه فیشک دا، خاله کا هه ره سه ره کی هه یه، کو تیدا گه شه دکه ت، نه و ژي جوړی نه ریڼیا گوتنن پيشينان.

۱۱- نه و گوتنن پيشينان یین ل باره ی په روه رده بيا خیزانی هاتینه گوتن، هه موو د نه ریڼی و درست نه بووینه، هنده ک ژ نه وان شاش و دژ ب پره نسپیڼ ئایینی و یاسایی بووینه و مؤرکه کا نه ریڼی هه بوويه. هنده ک ژي هه ر دوو لایه نیڼ نه ریڼی و نه ریڼی تیدا هه بووینه. دستنیشانکرنا لایه نی په روه رده بيا درست د نه وان گوتنان دا، کاره کی فه ر و پیویسته، به ری کو پشت پی بهیته به ستن و بینه به لگه و میناک و بهینه د بهرنامه و پروگرامین خواهه ندنا فه رمی دا.

۱۲- زورینه یا گوتنن هاتینه دستنیشانکرن د دوره یله کا کشتوکالی و ل دویف پینمایین ئایینی هاتینه گوتن. هنده ک ژ نه وان سنورین خواهه یین ئاسایی شکان دینه. یان ژي به روقاژي پره نسپیڼ ئایینی و سنج و توره فانی هاتینه دارشتن. له و ما ئاراسته کرنا وان ئارمانجه کا نه ریڼی هه بوويه. مه به ستا وان ژي د خزمه تا ئافا کرنا خیزانه کا ری کوپیک دا نه بوويه. ئاگا ه بوون و دستنیشا کرنا نه وان ئارمانچ و مه به ستان ژي به رچا فرؤنییه کی دده ته دهوروبه ران و ب تاییه تی نه و که سین د پروسه یا په روه رده یا فه رمی دا کار دکن، کو ده بیت بهرنامه ریژییه کا نوی یا زانستی و توکمه د په روه رده بيا خیزانییا کوردستانی دا بهیته کرن.

ژیدەر و سهروکانی

ب زمانی کوردی:

کتیب:

- ۱- نامیدی، صادق به هائهدین (۱۹۸۴)، ریز و سهروبه ریت ژئینانی و که فنه شه هیانه و گۆقه ند، چاپخانه یا (دار العربية للطباعة)، به غدا.
- ۲- ..... (۲۰۰۲)، ژ فۆلکلۆری کوردی، چاپخانه ی وه زاره تی پهروه رده، هه ولیتر.
- ۳- نامیدی، محمهد عه بدوللا (۲۰۱۸)، سه رهاتیی عیسی ده لا، ژ چاپ و وه شانین کتیبخانا جزیری، دهۆک.
- ۴- ئه لوه نی، نه جم خالید (۲۰۰۸)، په ند و قسه ی نهسته قی کوردی شاری خانه قین - لیکنۆلینه وه یه کی شیکاری، چاپخانه ی موکریانی، هه ولیتر.
- ۵- ئه نگلس، فریدریک (۲۰۰۵)، به چه ی خیزان و خاوه ندرایتی تایبه ت و ده ولته ت، و: که ریم مه لا په شید، چاپخانه ی تیشک، سلیمانی.
- ۶- ئیبراهیم، د. شوکریه په سول (۱۹۸۴)، په ندی پیشینان و قسه ی نهسته قی کوردی - ناوه روکی فیکری و ئه ده بی، به غدا.
- ۷- بایه زیدی، مه لا مه حمود (۱۹۸۲)، داب و نه ریتی کورده کان، و: د. شکریه ره سول، چاپخانه و ئوفسیتی (العدالة) به غدا.
- ۸- به دلیسی، میر شه ره فحانی (۲۰۰۶)، شه ره فنا مه - میژوی ماله میرانی کوردستان، و: مامۆستا هه ژار، ده زگای چاپ و بلاوکردنه وه ی ئاراس، هه ولیتر.
- ۹- بوا، توما (۱۹۸۰)، ژیانی کورده واری - کورته باسیکی ژیانی کۆمه لایه تی و ئه ده بی و پۆشنبری و فۆلکلۆری نه ته وه ی کورده، و: حه مه سه عید حه مه که ریم له عه ره بییه وه کردویه تی به کوردی، چاپخانه ی زانکۆی سلیمانی، سلیمانی.
- ۱۰- تامسون، کارلۆس ئیل. و لینداب پادۆلف (۲۰۱۲)، پراویژ له گه ل مندالدا، و: محمهد شه هدی، چاپخانه ی پۆژه لاته ت، هه ولیتر.
- ۱۱- جه لیل، ئوردیخان و جه لیلی جه لیل (۲۰۰۹)، زارگۆتنا کوردا - گۆتنتی مه زنا، و: به درخان سندی، چاپخانه ی ئاراس، هه ولیتر.
- ۱۲- جگه ر خوین (۱۹۵۷)، گوتنا پیشینا، شام.
- ۱۳- جیاووک، (۱۹۳۸) معروف، هه زار بیژ و په ند، چاپخانه ی نه جاح، به غدا.

- ۱۴- جندی، حاجی و ئەمینی عبدال (۲۰۰۸)، فۆلکلۆرا کورمانجا، چاپخانە ی دەزگای ئاراس، هەولێر.
- 15-Cegerxwîn (2003), Aşitî, ç3, Berdan Matbaacilik, Stenbol.
- ۱۶- حسین، مستەفا (۲۰۰۵)، دیلۆک سترانین دروین و دیلانان، چاپخانە یا وەزارەتا پەرەردەیی، هەولێر .
- ۱۷- خال، شیخ محەمەد (۲۰۰۷)، پەندی پیشینان، چ ۴، چاپخانە ی شقان، سلیمانی.
- ۱۸- خەزەندەر، د. مارف (۲۰۰۳)، کوردی تورکمانستان - میژوو- ئەتنوگرافیا - ئەدەب، چاپخانە ی وەزارەتی پۆشنیبری، هەولێر.
- ۱۹- دۆسکی، محەمەد ئەمین (۲۰۰۲)، ئەرزى و بەکر بەگى ئەرزى، چاپخانە یا وەزارەتی پەرەردەیی، هەولێر.
- ۲۰- دیرشەوی، مەلا مەحمود (۲۰۰۰)، مشتاخا چیا ژ گۆتتین پیشیا، چ ۲، چاپخانا زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.
- ۲۱- پەسول، د. عیزەدین مستەفا (۱۹۷۹)، لیكۆلینە وە ی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چ ۲، چاپخانە ی زانکۆی سلیمانی، سلیمانی.
- ۲۲- ریکانی، هیژش کەمال (۲۰۱۹)، عەشیرەتین بەهیدینان - دانەنیاسینا جوگرافی و کورتیەك ژ دیرۆکا وان ۱۵۱۴ - ۱۹۱۹، ژ چاپکریین سەنتەری "بیشکچی" بۆ فەکۆلینین مرقایەتی / زانکۆیا دهۆک، دهۆک.
- ۲۳- زەرۆ، ئەحمەد عەبدوللا و خالد حسین یەعقوب (۱۹۸۰)، سترانیت شاهی و دیلانا - کۆمەلا ئیکى، چاپخانە یا (علاء)، بەغدا.
- ۲۴- زەکی، محەمەد ئەمین (۲۰۰۰)، خولاصە یەکی تاریخی کورد و کوردستان، بەرگی یەکەم و دووهم، چاپ و ئوفسیتی دەزگای سەردەم، سلیمانی.
- ۲۵- سەجادی، عەلانەدین (۱۹۵۲)، میژووی ئەدەبی کوردی، بەغدا.
- ۲۶- شارەزا، کەریم (۱۹۷۶)، پەندی پیشینان لە شیعی کوردیدا، چاپخانە ی کۆری زانیاری کورد، بەغدا.
- ۲۷- شاوہیس، ئیسماعیل حەقی (۱۹۳۳)، قسە ی پیشینان گوستو لوبون - گوتە ی مەزنان و فەلسەفی، چاپخانە ی ئەیتام، بەغداد.
- ۲۸- شیلازی، جەمیل محەمەد (۲۰۰۷)، دەمناسین د گۆتتین مەزنان دا، چاپخانا هەوار، دهۆک.
- ۲۹- غەفور، عەدوللا (۲۰۱۱)، کورد - لیكۆلینە وە یەك لە کەلتووری ماددی سەردەمدا، چاپخانە ی حاجی هاشم، هەولێر.

- ۳۰- فرۆم، ئىريك(۲۰۰۹)، ھونەرى ئەقاندنى، و: لەزگىنى ئاقدەرھمانى چالى، چاپخانەى
 وەزارەتى پۇشنىبىرى، ھەولپىر.
- ۳۱- قەرەچەتانى، كەرىم شەرىف(۱۹۹۸)، سايكلۆلۇژىيەى مندال - بەشى دووھم، چاپخانەى
 زانكۆ، ھەولپىر.
- ۳۲- ..... (۱۹۹۹)، ھەندىك نەخۇشى و گىرتى دەروونى و
 كۆمەلەيەتى، چاپخانەى زانكۆ سەلاھەددىن، ھەولپىر.
- ۳۳- ..... (۲۰۰۶)، سايكلۆلۇژىيەى گىشتى، چاپخانەى زانكۆ
 سەلاھەددىن، ھەولپىر.
- ۳۴- قەرەنى، ئەھمەد(۱۹۸۴)، كانى - كۆمەلە تىكىستىن فۆلكلورىنە، چاپخانا ئەسەد،
 بەغدا.
- ۳۵- ..... (۱۹۹۱)، چەوا كورد دىرۆكا خوە قەدىگىن؟، چاپخانەى خەبات،
 كوردستان.
- ۳۶- ..... (۱۹۹۲)، پەوشەنبىرىا چىيى، پ۱، چاپخانەى وەزارەتا
 پەرورەدەيى، ھەولپىر.
- ۳۷- كتانى، د. مەسعود(۲۰۰۱)، ھەمكى توفى - ھەمە كور شەمالدانا فولكلورى كوردى ل
 ئامىدىا بەھدىنا ژرژدا چىرەستوىرا بەھدىنا و كەلەپورى، چاپخانەى وەزارەتى پەرورەدە،
 ھەولپىر.
- ۳۸- كزەل، مەھمود(۱۹۷۱)، پەند و ئامۆزگارى، چاپخانەى كامەرانى، سلىمانى.
- ۳۹- كوردۆ، قەناتى(۱۹۷۶)، كۆمەلە تىكىستى فۆلكلورى كوردى، ھىنانە سەر رىنوسى
 كوردى و ساغ كوردنەو و وشە لىكدانەو: شوکور مستەفا و ئەنوەر قادر مەھمەد،
 چاپخانەى زانىارى كوردى، بەغدا.
- ۴۰- ھسەن، مستەفا (۲۰۰۵)، دىلۆك سترانىن دروين و دىلانان، چاپخانەى وەزارەتا
 پەرورەدەيى، ھەولپىر.
- ۴۱- لىژنەيەك لە وەزارەتى پەرورەدە (۲۰۱۹)، زمان و ئەدەبى كوردى - پۆلى نۆيەمى
 بنەپەتى، چاپى كۆمپانىيەى قەيوان، سلىمانى.
- ۴۲- مېھۆ، لۆكمان (۲۰۰۹)، كورد و كوردستان لە بەلگەنامە نەھنىيەكانى وەزارەتى
 دەرەوہى ئەمريكادا، و: وريا پەھمانى، دەرگەى چاپ و بلاوكردنەوہى پۇژھەلات
 (كوردستانى ئىران و توركيا). ھەولپىر.

- ٤٣- مينورسكى، فلاديمير (١٩٨٤)، كورد، د. مارف خه زنه دار كردوويه تى به عه ره بى، همه سه عيد همه كه ريم كردوويه تى به كوردى، چاپخانه ي زانكو ي سه لآحه ددين، هه وليتر .١٩٨٤.
- ٤٤- هاكان، سينان (٢٠١٢)، كورد و بهر خودانه كانى (١٨١٧-١٨٦٧) له به لگه نامه كانى ئه رشيفى عوسمانيدا، و: به كر شوانى، چاپخانه ي حاجى هاشم، هه وليتر.
- ٤٥- هرورى، صلاح محمد سليم (٢٠٠٠)، إمارة بوتان في عهد الأمير بدرخان ١٩٨١-١٩٤٧ دراسة تاريخية سياسية، مطبعة خبات، دهوك.
- ٤٦- هوشيار، فائق و ئه وانى ديكه (٢٠٠٧)، سه رجه م په نده كانى پيره ميبرد (١-٢-٣)، كو كردنه وه و ساغكر دنه وه، چ٢، چاپخانه ي شقان، سلیمانى.
- ٤٧- نيكي تين، واسيل (١٩٩٧)، كورد و كوردستان، و: خاليدى حسامى، چاپخانه ي زانكو ي سه لآحه ددين، هه وليتر.

ب زمانى عه ره بى:

- ٤٨- ابراهيم، د. زكريا (د. ت)، سيكولوجية المرأة، دار مصر للطباعة، القاهرة.
- ٤٩- ابوبكر، د. احمد عثمان و آخرون (٢٠٠١)، عشائر كردستان، رابطة كاوة للثقافة الكردية. أربيل.
- ٥٠- ابن خلدون، ولي الدين عبدالرحمن بن محمد (٢٠٠٤)، مقدمة ابن خلدون، حقق نصوصه، وخرج أحاديثه: عبدالله محمد الدرويش، دار يعرب، دمشق.
- ٥١- أبو معال، د. عبدالفتاح (٢٠٠٥)، أدب الأطفال وأساليب تربيتهم وتعليمهم وثقافتهم، دار الشروق للنشر والتوزيع، عمان.
- ٥٢- أرسطوطاليس (ب. ت)، السياسة، ترجمه من الأغريقية الى الفرنسية: بارتلمي سانتهيلير، نقله الى العربية: أحمد لطفي السيد، الدار القومية للطباعة والنشر، القاهرة.
- ٥٣- اسكندر، د. سعد بشير (٢٠٠٨)، قيام النظام الإماراتي في كردستان وسقوطه - ما بين منتصف القرن العاشر ومنتصف القرن التاسع عشر، ط٢، مطبعة شظان، السليمانية.
- ٥٤- ئوتاواي، ا. ك. س (١٩٦٠)، التربية والمجتمع، مقدمة في اجتماعيات التربية، ت: د. وهيب ابراهيم سمعان وآخرون، دار الطباعة الحديثة، القاهرة.
- ٥٥- بوتاني، د. عبدالفتاح علي (٢٠٠٢)، مدرسة ١١ آذار أول مدرسة كردية في مدينة الموصل مع نبذة تاريخية عن التعليم في كردستان - العراق، ط٢، مطبعة وزارة التربية، أربيل.
- ٥٦- تروادك، برتران (٢٠٠٩)، علم النفس الثقافي، ت: حكمت خورى و جوزف بو رزق، دار الفارابي، بيروت.

- ٥٧- ثريسي، س. ل. و ف. ب. روبنسون (١٩٥٤)، علم النفس والتربية الحديثة، ج ١، ت: أحمد زكي محمد، مطبعة لجنة البيان العربي، القاهرة.
- ٥٨- الجزيري، علي (٢٠٠٠)، الأدب الشفاهي الكردي، ط ٢، مطبعة أوفسيت هوليير، أربيل.
- ٥٩- حجازي، مصطفى (٢٠٠٥)، التخلف الإجتماعي - مدخل الى سيكولوجية الإنسان المقهور، المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء.
- ٦٠- ..... (٢٠١٥)، الاسرة وصحتها النفسية (المقومات - الديناميات - العمليات)، المركز الثقافي العربي، دار البيضاء.
- ٦١- الحسن، إحسان محمد (١٩٨٣)، البناء الإجتماعي والطبقية، دار الطليعة، بيروت.
- ٦٢- ..... (٢٠٠٨)، مدخل الى علم الإجتماع، دار النشر والطباعة، بيروت.
- ٦٣- حسن، محمود (١٩٨١)، الأسرة ومشكلاتها، دار النهضة العربية للطباعة والنشر، بيروت.
- ٦٤- الخشاب، مصطفى (١٩٦٦)، دراسات في علم الإجتماع العائلي، الدار القومية للطباعة والنشر، القاهرة.
- ٦٥- خورشيد، د. فؤاد حمه (٢٠٠٦)، أصل الكُرد، ط ٢، مطابع دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد.
- ٦٦- الخوري، لطفي (١٩٧٩)، في علم التراث الشعبي، دار الحرية للطباعة، بغداد.
- ٦٧- داوسن، ريتشارد و آخرون (١٩٩٠)، التنشئة السياسية - دراسة تحليلية، ت: د. مصطفى عبدالله خشيم و د. محمد زاهي المغيري، منشورات جامعة قاريونس، بنغازي.
- ٦٨- راجح، أحمد عزت (ب. ت)، أصول علم النفس، مطبعة أشبيلية، بغداد.
- ٦٩- روسو، جان جاك (١٩٥٦)، أميل أو التربية، ت: عادل زعيتر، دار المعارف بمصر، القاهرة.
- ٧٠- سبط، ابي الفتح محمد بن عبدالله المعروف بسبط ابن التعاويذي (١٩٠٣)، ديوان، اعتنى بنسخه وتصحيحه: د. س. مرجليوث، مطبعة المقتطف، مصر.
- ٧١- السندي، د. بدرخان (٢٠٠٢)، المجتمع الكُرد في المنظور الإستشراقي، مطبعة وزارة التربية، أربيل.
- ٧٢- ..... (٢٠١١) الحكمة الكردية، ط ٣، دار الثقافة والنشر الكردية، بغداد.
- ٧٣- سوكلوف، يوري (١٩٧١)، الفلكلور - قضاياها و تأريخها، ت: حلمي شعراوي و عبدالحميد حواس، الهيئة العامة للتأليف والنشر، القاهرة.
- ٧٤- شتراوس، كلود ليفي (٢٠٠٣)، مدارات حزينة، ت: محمد صبح، دار كنعان للدراسات والنشر والخدمات الإعلامية، دمشق.
- ٧٥- صالح، أحمد رشدي (١٩٧١)، الأدب الشعبي، منشورات مكتبة النهضة المصرية، القاهرة.

- ٧٦- صالح، د. أحمد زكي (١٩٥٩)، علم النفس التربوي، ط٦، مكتبة النهضة المصرية، القاهرة.
- ٧٧- عارف، د. مجيد حميد (١٩٩٠)، الاثنولوجيا والفولكلور، مطابع التعليم العالي، بغداد.
- ٧٨- عاقل، فاخر (١٩٨٣)، معالم التربية، ط٥، دار العلم للملايين، بيروت.
- ٧٩- العشاوي، د. محمد زكي (٢٠٠٩)، الأدب وقيم الحياة المعاصرة، مؤسسة عبدالعزيز سعود البابطين للإبداع الشعري، الكويت.
- ٨٠- عمار، حامد (١٩٨٢)، في بناء البشر- دراسة في التغير الحضاري والفكر التربوي، المركز العربي للبحث والنشر، القاهرة.
- ٨١- العيسوي، د. عبدالرحمن محمد (١٩٩٩)، علم النفس والتربية والإجتماع، دار الراتب الجامعية، بيروت.
- ٨٢- غاندي، المهاتما (١٩٥٩)، التربية الأساسية، ت: د. محمد الشبيبي، مطابع دار المعارف بمصر، القاهرة.
- ٨٣- غيث، عاطف (١٩٦٧)، علم إجتماع النظم، ج٢، دار المعارف، بيروت.
- ٨٤- قرني، د. أحمد (٢٠١١)، ملامح طفولة الفكر الكردستاني، مطبعة شهاب، أربيل.
- ٨٥- القصاص، د. مهدي محمد (٢٠٠٨)، علم الإجتماع العائلي، عامر للطباعة والنشر، المنصورة.
- ٨٦- لازاريف، م. س (٢٠٠١)، المسألة الكردية ١٨٩١-١٩١٧، ت: أكبر أحمد، مركز كردستان للدراسات الإستراتيجية، السليمانية.
- ٨٧- المختار، الحاكم مصطفى (٢٠٠٧)، شرح قانون الأحوال الشخصية العراقي رقم ١٨٨ لسنة ١٩٥٩، مطبعة ماردين، دهوك.
- ٨٨- ناصر، د. ابراهيم (٢٠٠٦)، التربية الأخلاقية، دار وائل للنشر، عمان.
- ٨٩- نيكيتين، باسيلي (٢٠٠١)، الكرد - دراسة سوسولوجية وتاريخية، تقديم: لويس ماسينيوس، نقله من الفرنسية وعلق عليه: د. نوري طالباني، ط٢، دار الساقى، بيروت.
- ٩٠- واطسون، ل. س (١٩٨٤)، تعديل سلوك الأطفال، ت: د. محمد فرغلي فراح و د. سلوى الملا، المكتبة الأموية، القاهرة.
- ٩١- وصفي، عاطف (١٩٧٧)، الأنثروبولوجيا الإجتماعية، دار المعارف للطباعة والنشر، القاهرة.
- ٩٢- وطنه، علي أسعد (١٩٩٣)، علم الإجتماع التربوي، جامعة دمشق، دمشق.
- ٩٣- ويح، د. محمد عبدالرزاق ابراهيم وآخرون (٢٠٠٤)، ثقافة الطفل، دار الفكر للنشر والتوزيع، عمان.

ب زمانى ئىنگلىزى

94-Mackenzie, D. N (1961), Kurdish Dialect Studies, London.

فەرھەنگ و ئىنسىكلۆپىدىا:

ب زمانى كوردى:

۹۵- پەتى، د. عومەر ئىبراھىم عەزىز (۲۰۰۵)، بىبلوگرافىيەى فۆلكلورى كوردى (كتىب - وتان) ۱۸۶۰-۱۹۹۰، چاپخانىەى چوارچرا، سلىمانى.

۹۶- سەجادی، بەختيار و محەمەد محموودى (۲۰۰۲)، فەرھەنگى زاراوہى ئەدەبى - ئەدەب - پەخنى ئەدەبى - تىورى ئەدەبى، ئوفسىتى دەزگای چاپ و پەخشى سەردەم، سلىمانى.

۹۷- ..... (۲۰۰۴)، فەرھەنگى شىكارانەى زاراوہى ئەدەبى - ئەدەب - پەخنى ئەدەبى - تىورى ئەدەبى، كوردى - ئىنگلىزى، ب، چاپخانىەى وەزارەتى پەرورەدە، ھەولير.

۹۸- عومەر، د. محسین ئەحمەد (۲۰۰۵)، فەرھەنگى زاراوہى ئەدەبى، ب، چاپخانىەى وەزارەتى پەرورەدە، ھەولير.

۹۹- لىژنەى ئەدەب لہ كۆپى زانىارى كوردستان (۲۰۰۶)، زاراوہى ئەدەبى، چاپخانىەى وەزارەتى پەرورەدە، ھەولير.

۱۰۰- موكرىانى، گيو (۱۹۶۱)، فەرھەنگى مەھاباد، چاپخانىەى كوردستان، ھەولير.

101- Farqînî, Zana (1992), Ferhenga Kurdî – Tirkî, Enstituya Kurdî ya Stenbolê.

102- Mazî, çiya (2005), Ferhenga Gotinên Pêşyan, çapxane Maatbaacilik, Istenbul.

ب زمانى عەرەبى:

۱۰۳- التونجى، محمد (۱۹۹۹)، المعجم المفصل في الأدب، ط۲، دار الکتب العلمیة، بیروت.

۱۰۴- محسن، د. خليل (۲۰۰۰)، موسوعة تربية الأولاد، شركة رشاد برس للطباعة والنشر والتوزيع، بیروت.

۱۰۵- وين، رالف. ب. (۱۹۶۴)، قاموس جون ديوي للتربية - مختارات من مؤلفاته، ت: د. محمد علي العريان، مكتبة الانجلو المصرية، القاهرة.

گۆڤارا:

ب زمانى كوردى

۱۰۶ - ئىبراھىم، شوكرىه پەسوول (۱۹۷۶)، مېژووئى كۆكردنە وە و لىكۆلئىنە وە پەندى پېشىنان و قسەى نەستەقى كوردى و ھەلسەنگاندنى ئەو كارانەى تا ئىستا لەم مەيدانەدا كراون، گۆڤارى كۆپى زانىارى كورد، بەرگى چوارەم، چاپخانەى كۆپى زانىارى كورد، بەغدا.

107- Aslan, şêhmûs (2006), Taybetiyên Biwêjan, kovara Bîr, Hejmar 4 Zivistan _ bihar, 23 î gulan, Diyarbekir.

108- Omerî, Salih (1992), Gotinên Pêşyan, Govara Roja Nû, Ji 35, Stockholm.

۱۰۹ - قەرەنى، ئەحمەد (۲۰۰۷)، گرەو و ھەڤرکى د ناڤبەرا مېرى ھەكاريا و پاشايى بەھدینان دا، گۆڤارا ئاسۆى فۆلکلۆر، ژمارە ۲۶ سالی ۲۰۰۷، ھەولیر ل ل ۴-۱۲.

۱۱۰ - قەرەنى، ئەحمەد محەمەد عوسمان (۲۰۱۷)، بنیاتین تەکنیکيین گۆتین پېشىنانین كوردى و پۆلینکرا جۆرین وانین ئەدەبى، گۆڤارا ئەكادیمیا زانینگەھا نەورۆز، ھەژمار ۲-۷، دەۆك، ل ل ۲۳۴-۲۴۴.

ب زمانى عەرەبى:

۱۱۱ - ستراك، رياض بدري (۱۹۹۸)، تنمية الموارد البشرية في الاقتصاد الإشتراكي، مجلة العلوم التربوية والنفسية، العدد ۳۰.

پېرستا ناقديران

(ثا)

- ثاميدى، صادق بههائدين ۵۹، ۸۲.
 ثاميدى، زيرين ۷۶.
 ئەبشەھى، شەھابەدینى ۴۴.
 ئەبى بەكر، مهليكه خاتون، ۷۶.
 أسكندر، د. سعد بشير ۶۷.
 ئەزیزان، يەزدان شير ۹۹.
 ئەردەلانى، مەستورە خانم ۷۶.
 ئەرزى، بەكر بەگ ۲۴.
 ئەرستوتاليس ۷۷.
 ئەريستوفا، ۱۱۱.
 ئەلوهنى، ئەجم خاليد ۱۱۲.
 ئومەرى، صالح ۱۷.
 ئىبراھيم، شوكرىه رەسوول ۳۳.
 ئىبن خەلدون، ولى الدين عبدالرحمن بن محمد ۸۴.
 ئىساييف، تيمور ۹۷.
 ئىفقو، زەينەفا ۹۷.
- (ب)
- بارزانى، شېخ ئەحمەد ۱۰۰.
 بارزانى، شېخ عەبدوسەلام ۱۰۰.
 بارزانى، مەلا مستەفا ۴۹، ۱۰۰.
 بەدرخان، جەلادەت ۴۲.
 بەروارى، مېھرەبان حەسەن ۷۶.
 بەروارى، زەينەل بەگ ۹۷.
 بدليسى، مەولانا ئىدرىسى ۶۸، ۶۹.
 بدليسى، مير شەرەفخانى ۶۶، ۶۹، ۷۸.
 بوا، تۇما ۷۴.
- بۇتانى، سەبرى ۵۱.
 بۇتانى، د. عبدالفتاح على ۶۳.
 بىرد، ئىزابيلا ۱۳۰.
- (پ)
- پاشا، ئىحسان نورى ۱۰۰.
 پەتى، د. عومەر ئىبراھيم ۲۲.
 پىران، شېخ سەئىد ۱۰۰.
 پىرەمىرد، توفيق ۲۴.
 پىتويان، قاردان ۹۷.
- (ت)
- تەيران، فەقى ۳۴، ۵۱.
 توفيق، محمەد نورى ۲۴.
 توتويان، كەرەم ۹۷.
 تروانشى، جەلال خابوور ۵۵.
 تيريز، نايفى ھوسو ۵۱.
- (ج)
- جەليل، ئوردىخان، ۳۵، ۱۱۲.
 جەليل، جەليلى ۳۵، ۱۱۲.
 جىزىرى، مەلا ئەحمەد ۵۱، ۵۶.
 جگەرخوين ۱۷، ۳۷، ۴۹، ۴۹، ۵۱، ۵۲، ۸۲.
 جىزىرى، عەلى ۱۱۲.
 جىندى، حاجى ۹۷.
 جىاووك، مەرووف ۱۶.
- (چ)
- چاچان، ئارانمى ۹۷.
 چەلى، ماجد بەگ ۵۳.

زەكى، محەمەد ئەمىن ٦٨، ٦٩.
زۆباشى، عەبدولپەرەحمان ئاغايى ٨٢.
زىنگ، ئەحمەد ٢٤.
زىنار، زەينەلەبدين ٩٧.

(س)

ساحىبقران، عادىلە خانم عەبدولقادر ٧٦.
سبىط، ابى الفتح محمد بن عبدالله التعاويذى
٣٦.

سەجەدى، عەلانىدىن ٣٢.
سەلىم، سولتان ٦٨، ٦٩.
سۆران، خانزاد ٧٦.
سمائل پاشا ٩٤.
سميت (باليوز) ١٣٠.
السندى، د. بدرخان ٥٣، ٩٠.
سىرگى ١٣٠.

(ش)

شافعى، الإمام محمد ابن ادريس ٤٥.
شاوهيس، ئىسماعيل حەقى ١٦، ٣١، ٣٢.
شتراوس، لىقى ٤٠.
شىلازى، جەمىل ٩٠.

(ع)

عەقدى، دەوريش ٨٣.
عەلۆ، ئەتەمى ٩٧.

(غ)

غەفور، عەبدوللا ٧٧.

(ك)

كالفى، لويىس جان ٤٠.
كەرىم، مستەفا سالىح ٢٤.
كەمەكى، مەلا حوسەين ٥٣.

(ح)

حەفەيد، شەيخ مەحمود ١٠٠.
حەسەن، د. جەرجىس ٥٢.
حسین، مستەفا، ٦٠.

(خ)

خال، شەيخ محەمەد ٣٢.
خانى، ئەحمەدى ٥١.
خەزەندەر، مەرف ١٧.
خەلەف، مووسۆ بابى ٨٣.

(د)

داقوى، ئىبراھىم ٨٣.
دەلا، عيسى ٥١، ٩٤.
دۆرى، عزەت ٥٠.
دېدرۆ، دىنىس ٤٠.
دېرسلافى، قەدرى ٣٦.
دېرسىمى، سەيد رزا ١٠٠.

دېرشەوى، مەلا مەحمود ٩، ١٣، ١٦، ٤٢،
٤٣، ٤٤، ٤٥، ٤٦، ٤٧، ٤٨، ٤٩، ٥٠، ٥١،
٥٢، ٥٣، ٥٤، ٥٦، ٩٦، ٩٧، ١٠٧.
دېرشەوى، محەمەد عامر، ٤٩.

(پ)

پەسول، عىزەدىن مستەفا ٣٣، ٣٤، ١١١.
پەشىد، مستەفا ٣٦.
پۆسۆ، جان جاك ٣٠، ١٢٠.
پۆمى، جەلالەدىن ٣٢.
پيكانى، ھېرش كەمال ٨٣.

(ز)

زاھىر، صالح مەلا ٥٣.
زەرۆ، ئەحمەد عەبدوللا، ٦٠.

- كتانى، مه سعوود ۰۵۹ .
- (گ)
- گەرگەرى، نووحى ۰۱۰۰ .
- گەرماقى، سەئىدەغا ۰۵۳ .
- گۆزى، دايكا عەمى ۰۷۶ .
- گولى، مه سعوود خالد ۰۱۷ .
- (ف)
- فارقىنى، زانا ۰۳۸ .
- فرونتشىنكو ۰۱۲۲ .
- (ق)
- قانونى، سولتان سلیمان ۰۶۸ .
- (ل)
- ليسكو، پوژى ۰۱۱۲، ۰۱۱۳ .
- (م)
- مازى، چيا ۰۱۷، ۰۳۵، ۰۳۶ .
- ماكىفەر، پوبەرت ماریسون ۰۶۱ .
- مايى، مه لا تاها ۰۵۳، ۰۵۴ .
- مه كه نى، د. ن. ۰۸۵ .
- موكرىانى، گيو ۰۳۸ .
- موكرىانى، هەزار ۰۴۸، ۰۴۹ .
- محه مه د، قازى ۰۱۰۰ .
- محه مه د، مه حمود ئەحمەد ۰۲۴ .
- مستەفايى، وه زيرى ۰۹۷ .
- ملى، ئىبراھىم پاشايى ۰۹۹ .
- ملى، تەمەر پاشايى ۰۸۳ .
- ملى، ئوسمان ئاغايى ۰۸۲ .
- مىنۆرسكى، فلاديمير ف. ۰۷۴، ۰۷۵، ۰۸۳ .
- (ن)
- نامى، مه لا ئەحمەد ۰۵۱ .
- نەھرى، شىخ عوبەيدوللا ۰۱۰۰ .
- نۆئىل، ئى. ۰۱۱۳ .
- نيكىتين، باسلى ۰۷۴ .
- (ه)
- هاكان، سينان ۰۶۸، ۰۶۹ .
- هوشيار، فائق ۰۲۴ .
- هيزيود ۰۷۷ .
- (ى)
- يەعقوب، خالد حسين ۰۶۰ .
- يووسفى، صالح، ۰۵۰ .

في هذا الكتاب

يتلخص المحتوى التدويني لهذا الكتاب (اقوال الأقدمين بين الثقافة المجتمعية والتربية الأسرية)، الجانب الإتعاطي في تجارب الأجداد. وبين طياته زبدة أفكار وأعمال النخبة الذكية ضمن إرهاصات عليا تمس حياة المجتمع الثقافية عبر المراحل التاريخية المتعاقبة. كان تاريخاً مفعماً بالعطاء، له القدرة على الديمومة المنتخبة في ذاكرة الأجيال المتتالية عمرياً والمتداخلة فكرياً، وما بينهما من تأملات تبحث عن ماهية الأشياء، والتتمعن في الحقائق المبعثرة على حافات العقل الكوني.

حاول الكرد مثل باقي الشعوب، أن يكونوا جزءاً من تلك المسيرة التي تتغذى على الحكمة المتأصلة في النفس البشرية، والفتنة المتولدة من فطرتهم الذكية. ومن خلال هذا السفر الرائع حاول الملا محمود الديرشوي أن يجني من جنان الجبل العتيق ما يحلو له من ثمار الذهن الإختباري ويستنبط منها روح التجارب وعنقوان الأداء، سعياً وراء إستنتاجات تنم عن قيم مخبوءة في ثنايا الحياة الإجتماعية، بين ماهو ريفي متأصل وحر في متمدن جمعها في كتابه الموسوم بـ (بيدر الجبال في الحكم والأمثال)، يشمل على (٩٧٦) من مثل شعبي مستشهد بوقائعه أو قول مأثور مستخلص من قصته. يتبنى هذا الكتاب تحليل تلك الأمثال والحكم وإستكشاف مضامينها الإستدلالية في حب الأرض وتجلي تعاليم السماء وما بينهما من مآثر خالدة أجتهد أستاذنا الجليل أن يختزل فحواها بين دفعتي كتابه الذي طبع ثلاث مرات وما تزال حيثياتها تمس حياتنا اليومية في أنماطها المختلفة وخاصة ماتتعلق بالتعامل الإيجابي في التربية الأسرية والتعليم الرسمي على حد سواء.

يتكون الكتاب من مقدمة و ثلاثة أقسام: اشتمل القسم الاول على الاطار النظري والمفاهيمي للأمثال الشعبية من حيث تكوينها المصطلحي وموقعها في الثقافة المجتمعية كنوع من الأدب الفلكلوري ومن ثم إرتباطها بالتربية الأسرية. وفيه أيضاً حاول تقييم الدراسات والبحوث السابقة التي إعتمدت على ما جمع من النصوص الفلكلورية والمطبوعة ضمن متون المعاجم والقواميس الخاصة بالأمثال والأقوال والحكم. ومن خلال التداخل المتشابك لتلك النصوص، من الصعب جمعها وتبويبها تحت مسمى واحد. وبعد جرد الآراء وغريلة توجهاتها وفرز مايمكن الإعتماد عليها، تم تصنيف الأنواع الستة من مجمل ماتم إعداده خلال القرنين الماضيين ولحد الآن وهي:

(كلمات قصارى، أقوال المشاهير، حكم الأقدمين، أمثال شعبية، كنايات لغوية، التهكم) مع شروحات مستفيضة ومذيلة بأمثلة توضيحية لكل نوع. ومن هنا يظهر جلياً بأن بعضها نصوص أدبية وأخرى تعابير لغوية، مما يستوجب دراسة كل نوع على حدة.

ويتكون القسم الثاني من ثلاثة محاور، يبحث المحور الأول عن مفهوم الأسرة وشروط تكوينها. ويركز المحور الثاني على تكوين الأسرة الكردية وأدوار أعضائها في المجتمع وهو ما يتقارب مع المفهوم المتعارف عليه في الموسوعة العالمية للعلوم الاجتماعية وكثير من كتب علم الاجتماع الأُسري التي تؤكد على أنواعها الأربعة من العائلة النووية والعائلة المركبة والعائلة الترابطية والعائلة الممتدة. أما الأسرة الكردية فإنها بدأت بالأسرة البسيطة وهي الأساسية في تكوينها المبني على التفاعل الجنسي بين رجل وامرأة وما يبتغيانه في إنجاب الأطفال. وشم تتكاثر في إنشطارها المتنامي لتتمحور حولها الأسر الثلاث من مركبة وترابطية وممتدة، ومن تجانسها المشترك تتوسع دائرتها لتتجاوز حدود القرية وتتحد مع مئات أو آلاف الأسر الأخرى وتتكور في أسرة العشيرة وغالباً ما تأتلف بعض تلك العشائر في إتحاد إختياري لتدير شؤونها في إمارة تشبه دويلة ذات مؤسسات بدائية. ازداد عدد الإمارات الكردية في القرنين السابع عشر والثامن عشر وازدهرت أوضاعها، الا أن الظروف المحيطة لم تسنح لها ان تنعم في إتحاد اوسع، فأصبحت تلك الإمارات في منتصف القرن التاسع عشر فريسة لأطماع الإمبراطوريتين العثمانية والصفوية وأزيلت واحدة تلو الأخرى وتراجع الكرد متقوقعين في الأسر العشائرية. أما المحور الثالث فجُل مفاصله حول أساليب حياة الأسرة الكردية وثقافتها.

ويتكون القسم الثالث من ثلاثة محاور: المحور الأول، حول النسبة المستخلصة للأمثال ذات المضامين التربوية مقارنة بالعدد الإجمالي للأمثال الموجودة في الكتاب الذي تم إختياره للدراسة. ويركز المحور الثاني على تحليل تلك الأمثال ذات المضامين الإيجابية و حسب مستويات أفراد الأسرة من حيث السلوك المرغوب إجتماعياً وواجبات كل من الوالدين والأبناء. والمحور الثالث يشمل على المضامين التربوية السلبية وما يترتب على أفراد الأسرة من تبعاتها النفسية والإجتماعية والإقتصادية. مع ملحق توضيحي مبوب بعدد و نسب وإتجاه الأمثال التي تم إختيارها ضمن الكتاب المذكور. وفي النهاية تم عرض أهم النتائج التي توصلت اليها الدراسة.

In this book

In this book: (Old Adages in Between, Socioculture and Family Education), which is an investigative analysis, it has been tried to evaluate the outlooks of family education in old Kurdish adages. To do this Mala Mahmude Dershawy's book (mountain threshing of old adages) has been used as an example.

The reason this book was chosen is that the adages and their stories were a part of the writer's religious beliefs. And I was personally aware that this man had memorized all these adages and would use them in his day to day life, they were an important part of his cognition and he was committed to them.

The contents of this book is about those old adages, the ones that see the role of education, and their effect, positive and negative are seen on the new generation, especially in organizing sociocultural principles and personal self-expression and enrichment of national language. To analyze and examine this idea, the has been made into three parts:

Part one, consists of the theoretical framework of this task and is made into three sections:

Section one entails the terminology of the old adages and their vocabulary and educational teaching are recognized and their relation to literature has been explored.

Section two is about categorizing of the types of the old adages, and examining their linguistic and cultural characteristics. Section three shows the place of old adages in the popular culture, and inspects the philosophical questioning of the author of (mountain threshing of old adages) between practical thought and analytical thought, and tries to resolve it.

Part two, is about the understandings, types, methods, and biological and societal principles of family, and consists of three sections: in the first section the term and understanding of family have been defined, and the conditions for its creation have been

selected, and its economical, societal and educational responsibilities have been examined. The second section is about the types of families and the role of its member, especially in Kurdish society where there were generally two types of families.

The biological family with all of its branches, and the tribal family which is a broad union of many families, sometimes a confederacy of tribes would emerge, but it would never become a united nation, even the movement that were created for it they would just dream of it, and from time to time revolutions would be done for it. The tribe no matter how large it becomes its relation and shared characteristics still remain and morph into each other. In the third section the way of life and the socioculture of family has been concentrated on.

Part three, is allocated to do a planned analysis of old adages. This analysis consists of three sections: the first section is about the amount of adages that have an educational content and measures the amount. Section two examine some of the positive educational content of the old adages. Section three examines some of the negative educational content of the old adages and at the end compares the ratio of the negative to the positive and presents the results of the examinations.

نقیسه و مهلا مه محمود دیرشوی - ۲۰۰۲

Gotinên Pêşînan
di Navbera çanda Civakî û Perwerdeya Xêzanî da

Dr. Ehmed Qerenî

أقوال الأقدمين

بين الثقافة المجتمعية والتربية الأسرية

د. احمد قرني

يتبنى هذا الكتاب تحليل بعض الأمثال والحكم الكردية وإستكشاف مضامينها الإستدلالية في حب الأرض وتجلي تعاليم السماء وما بينهما من مآثر خالدة أجتهد أستاذنا الجليل ملا محمود الديرشوي أن يختزل فحواها بين دفتي كتابه الموسوم (بيدر الجبال في الحكم والأمثال) الذي طبع ثلاث مرات وما تزال حيثياتها تمس حياتنا اليومية في أنماطها المختلفة وخاصة ما تتعلق بالتعامل الإيجابي في التربية الأسرية والتعليم الرسمي على حد سواء.